

Erazmo Roterdamski

(1465 - 1536)

POHVALA LUDOSTI

1 Može svijet da priča o meni što mu je drago (jer mi nije nepoznato kako Ludost prolazi rđavo i kod najluđih), ipak sam ja, jedino ja, velim vam, kadra da uveseljavam i bogove i ljude. Nepobitan je dokaz moga tvrđenja to što čim sam stupila pred vaš mnogoljudni skup da progovorim koju riječ, na vašim licima je začas zasijala neka nova i neuobičajena veselost: odjednom ste podigli čela, pozdravili me s tako radosnim i tako prijatnim osmijehom i pljeskanjem da mi se doista čini da ste se svi, sjativši se sa svih strana, napili nektara Homerovih bogova, pomiješana s biljnim sokom što rastjeruje žalost, dok ste maločas sjedili žalosni i mračni kao da ste tek izišli iz Trofonijeve pećine. Kao što se obično dešava, kada sunce poslije oštre zime pokaže zemlji svoje veselo i sjajno lice, ili kada ponovo zapušu blagi proljetni povjetarci i kada sve iznenada promijeni izgled, a podmlađena priroda se zaodjene svježom bojama, isto tako je i moje prisustvo izazvalo promjenu na vašim licima. Ono što veliki govornici jedva mogu postići dugim i promišljenim govorom da bi rasterali teške brige slušalaca, ja sam to postigla otprve samom svojom pojavom.

2 Odmah ćete saznati zbog čega sam se danas pojavila među vama u ovom nesvakidašnjem odijelu, samo ako vam ne bude teško da mi poklonite svoju pažnju, ali one ne smije biti kao na svetim propovijedima, već napregnite uši kao kad slušate vašarske telale, lakrdijaše i šarlatane, baš kao što je naš prijatelj Mida slušao Pana. Jer me obuzela želja da za netko vrijeme preuzmem među vama ulogu sofista, ali ne sofista one vrste koji i dan-današnji trpaju omladini u glavu nekorisne lakrdije i uče je većoj upornosti u prepiranju nego što je nalazimo u svađi žena, već ću podražavati starima koji su više voljeli da se nazivaju sofistima, samo da bi izbjegli ozloglašeno ime mudraca. Njihov je glavni zadatak bio da pohvalama veličaju bogove i junake. Ali vi sada nećete čuti pohvalu ni u čast Herkula³ ni u čast Solona, već u čast moje osobnosti, tj. u čast Ludosti.

3 Pravo da vam kažem, ja prezirem mudrace koji proglašavaju najvećom budalom i bestidnikom onoga koji se sam hvali. Neka takva čovjeka smatraju koliko hoće ludim, moraju priznati da je pristojan. Jer šta je pristojnije nego da Ludost trubi sama o svojim zaslugama i da sama sebi pjeva hvalospjeve? Tko bi me mogao bolje naslikati od mene same? Da nisam slučajno nekome bolje poznata nego samoj sebi? I čini mi se da sam ja u tome čednija od većine velikih i mudrih ljudi ovoga svijeta, koji obično iz neke lažne stidljivosti iznajmljuju kakva uližljiva govornika ili praznoslovna pjesnika od kojih slušaju pohvale koje nisu ništa drugo do sirova laž. Međutim, bajni gospodin plašljiva izgleda širi perje kao paun, šepuri se na rječi laskavca koji smetenjaka upoređuje s bogovima, koji ga ističe kao najviši primjer svih vrlina, mada zna da je on od toga beskrajno daleko, koji kiti svraku tuđim perjem, koji pokušava da crnca načini belim; rječju, koji od muve pravi slona. Najzad, ja se držim poznate narodne izreke koja ti dopušta da se hvališ samo ako nemaš drugog hvalioca. Pa ipak me pokatkad hvata jeza zbog držanja ljudi: rekla bih da je to nezahvalnost ili nemarnost. Iako me svi oni duboko poštuju i rado primaju moja dobročinstva,

ipak se posle toliko stoljeća nije našao nitko tko bi jednim zahvalnim govorom proslavio Ludost, dok su razni Buziridi i Falaridi, groznice kvartane, muve, ćelavost i druge strahote te vrste pronašli ljude koji su žrtvovali svoje snage da bi ih ovjekovečili u brižljivo sastavljenim pohvalama. Od mene ćete pak čuti govor nepripremljen i govornički nedotjeran, ali utoliko istinitiji.

4 Nemojte misliti da ovo govorim zbog toga što hoću da se razmećem svojim darom, kao što čini većina govornika. Tako se oni, kao što znate, iako su cijelih trideset godina sastavljali jedan govor, koji je često samo kompilacija, ipak zaklinju da su ga napisali za tri dana, tako reći od šale, ili su ga kazivali u pero. A meni je, naprotiv, uvijek bilo najdraže što mogu da govorim ono što mi trenutno padne na pamet. Zato neka nitko ne očekuje da ću, po ugledu na svakidašnje govornike, dati definiciju same sebe, a još manje podjelu. Ni jedno ni drugo se ne bi slagalo s mojim bićem: jer kako će netko da me okuje u granice kad se moja moć proteže tako daleko po svijetu, kako će netko da me podijeli kad me čitav ljudski rod poštuje kao božanstvo? I onda, kakva smisla ima predstavljati definicijom tako reći moju sijenku i osobu, kad sam osobno pred vama i kad se gledamo oči u oči? Ja sam, kao što vidite, ona prava darovateljica dobara koju Latini zovu Stultitia a Grci Moria.

5 Nego zar sam morala i to da kažem? Kao da me ne bi odalo samo lice, kao da mi na čelu ne piše tko sam! Ili, ako bi tko tvrdio da sam Minerva ili Mudrost (Sofia), već bi ga pogled na mene utjerao u laž; čak da ne progovorim ni riječi, moj lik će ipak biti pravo ogledalo moje duše. Na mojim obrazima nema mjesta za mazanje: što nosim u srcu, to kazuje i moja spoljašnjost. Svuda sam i uvijek jednaka samoj sebi u toj mjeri da me ne mogu sakriti ni oni koji se prikrivaju pod maskom i imenom Mudrosti, pa šećkaju kao majmuni u purpurnom odijelu ili magarci u lavljoj koži. Svejedno što se upinju iz petnih žila da se pretvaraju, ipak odnekud provire magareće uši i odaju Midu. Tako mi Herkula, nezahvalni su ti vragolani koji se, iako su mi najverniji sljedbenici, stide moga imena pred cijelim svijetom, i često ga pripisuju drugima kao sramno i nečasno! I zašto ne bismo te ljude, koji su stvarno **μωρότατοι** (budale i po), a ovamo bi htjeli da izgledaju mudri kao Talet, s punim pravom nazvali **μωροσόφοι** (mudrim budalama)?

6 Jer mi izgleda zgodno da i s te strane podražavam našim govornicima koji smatraju da su ravni bogovima ako se mogu pojaviti kao pijavice s dva jezika, i misle da su učinili nešto veliko ako latinski tekst prošaraju ovdje-ondje nekim grčkim riječima kao ukrasom, pa čak ako im tu i nije mjesto. Dalje, ako ne znaju starih izraza, onda izvlače iz kakvih ubuđalih knjižurina četiri, pet starinskih riječi kojima zasjenjuju oči slušaocu, tako da oni koji ih razumiju još više cijene svoje znanje, a oni koji ih ne razumiju utoliko više im se dive ukoliko ih manje razumiju. Zato naši ljudi nalaze ne malo uživanja i u tome što poštuju naročito one stvari koje su im najnepoznatije. A neki nešto sujetniji među njima, da bi drugima izgledalo kao da sve jasno razumiju, smiješe se i pljeskaju i strižu

ušima kao magarac uzvikujući: tako je, tako je. Toliko o tome, a sad ću se vratiti na stvar.

7 Moje ime, dakle, znate, gospodo — kakav nadimak da vam dam? — Arhiludaci, što drugo mogu? Jer kakvim drugim časnijim imenom može božica Ludost da oslovi svoje vjernike? Ali kako mnogima među vama nije poznato kakva sam ja roda, pokušaću da vam to ispričam s milostivom pomoću muza. Moj otac nije bio ni Haos, ni Saturn, ni Japet, ni bilo koji od onih otrcanih i prašnjavih bogova, već Pluton, jedan jedini otac bogova i ljudi, iako se tome protive Hesiod i Homer, pa čak i Jupiter. Na njegov jedini pokret se, danas kao i nekada, okreće gore i dolje sve sveto i nesveto: ratovi, mir, kraljevstva, sabori, sudovi, javne sjednice, vjenčanja, ugovori, savezi, zakoni, umjetnosti, šale, zbilje — oh, već mi ponestade daha! — ukratko, po njegovoj se volji obavljaju svi javni i privatni poslovi ljudi. Bez njegove pomoći sva ona sitna pjesnička božanstva, usuđujem se da kažem još više, čak ni oni odabrani bogovi, ili uopće ne bi postojali, ili bi prosto, taborili »od domaće hrane«. Na koga se Pluton rasrdi, tome ne može dovoljno pomoći ni Palada i obratno, kome je naklonjen, taj može i samom Jupiteru Najvišem, uprkos njegovim strijelama, da namakne zamku. Ponosim se što potičem od takva oca. On me nije izvukao iz svoga mozga kao Jupiter svoju namrgođenu i strašnu Paladu; mene je rodila Neota, najljepša i najvedrija od svih nimfa. Ja nisam plod dosadne bračne dužnosti, niti sam zakonito dijete kao bagavi kovač, nego su se moji roditelji spojili, što je kudikamo slađe, »u nježnosti i ljubavi«, kao što veli naš Homer. Moj otac, da ne biste bili u zabludi, nije onaj Aristofanov Pluton, već pognut pod teretom godina, već slijep: o, onda je bio još u naponu snage, pun mladalačkog žara, i ne samo žara već i mnogo više nektara koga se tada slučajno bijaše natreskao na jednoj gozbi bogova u izobilju i do grla!

8 E, ako me uspitate najzad nešto o rodnom kraju, jer se i dandanas smatra da je za odlično porijeklo osobito važno u kome je mjestu odjeknula prva dreka — nisam rođena ni na lutajućem Dijelu, ni na valovitom Oceanu, ni u zasvođenim pećinama; moja domovina su oni Sretni otoci na kojima uspijeva sve bez oranja i sijanja. Tamo se ne zna za rad, starost i bolest; tamo ne raste na njivama asfodel^{xxa}, sljez, lan, vučji bob ili grah, niti kakve druge trice te vrste; na sve strane ti mame oči i nozdrve mole, panaceje, nepente, mažuran, ambrozija, lotos, ruža, ljubičica, zumbul — ukratko, pravi Adonisov vrt. Zasvođenim pećinama Rođena u takvom raju, nisam započela život plačem, već sam se, naprotiv, vragolasto nasmješila majci. Ja ništa ne zavidim moćnom Kronionu što mu je koza bila dovilja, jer su mene na svojim prsima othranile dvije vrlo prijatne nimfe: Meta, kći Bahova, i Apedija, kći Panova. I njih vidite ovdje u grupi mojih pratilaca i sluškinja. Ako želite da saznate pojedinačno njihova imena, čućete ih od mene, ali ipak ne drukčije nego na grčkom jeziku.

9 Ova ovdje što tako ponosno uzdiže obrve zove se φιβυτία (Samoljubivost); ovoj što kao da se smije očima i pljeska rukama ime je κολακία (Laska); ova što napola spava zove se λήνη (Zaboravnost); ona tamo što se oslanja na oba lakta

prekrštenih ruku zove se **μισοπονία** (Ljenost); ova s vijencem ruža na glavi i zavijena u mirisni oblak je **ἡδονή** (Naslada); ona tamo s neodređenim i izgubljenim pogledom zove se **ἀνοία** (Lakomislenost); najzad, ova okrugla, debeljuškasta, s glatkom kožom naziva se **τρυφή** (Razuzdanost). Među devojkama vidite i dva muška božanstva od kojih se jedno zove **κόμος** (Gozba) a drugo **νήγρετος ύπνος** (Tvrđi san). Pomoću ovih vjernih slugu podvrgavam pod svoju vlast cijeli svijet i vladam i nad vladarima.

10 Sad znate moje podrijetlo, moje vaspitanje i moje pratioce. Da ne bi tko mislio da bespravno prisvajam ime božice, hoću da pokažem koliko koristi donosim i bogovima i ljudima i kako daleko dopire moja moć. Naćulite uši i slušajte! Netko je pametno napisao da je bitna osobina bogova upravo to što pomažu ljudima; pa ako su po zaslugi skupljeni u savjet bogova oni koji su naučili ljude kako se pravi vino, kako se sije žito ili im pokazali druge korisne stvari, zašto se ne bih s pravom nazvala i smatrala alfom svih bogova ja, koja jedina svima dijelim sve dobro?

11 Prije svega, šta može biti slađe i dragocijenije od života? A u rađanju živih bića tko više sudjeluje od mene? Ni koplje Palade, kćeri moćnoga oca, ni egida Jupitera koji skuplja oblake ne utiču na oplođavanje i rasplodavanje ljudskoga roda. Čak i sam otac bogova i kralj ljudi, koji jednim migom zatrese cijeli Olimp, mora, o jadnika da odloži svoju trozubu munju i da ublaži svoj titanski pogled kojim, ako mu se sviđi, zastrašuje sve bogove, pa da, po glumačkom običaju, uzme tuđ lik, ako ponekad zahtijeva da radi ono što radi uvijek, tj. da pravi male bogove! Stoici smatraju da su najbliži bogovima. A pokažite mi samo jednoga, pa makar on bio i tri, i četiri, i tisuću puta stoik, koji ne bi, ako ne svoju bradu, znamenje mudrosti (koje, uostalom, nosi i jarac), a ono svakako uklonio strogost s lica, izgadio bore na čelu, odbacio svoja čelično tvrda načela i za kratko vrijeme počeo praviti ludosti i budalaštine; ukratko, mene, tvrđim, mene mora pozvati dobri mudrac ako hoće da postane otac! A zašto ja ne bih, po svom običaju, govorila s vama otvorenije? Pitam ja vas, zar bogove ili ljude rađaju udovi kao što su: glava, lice, grudi, ruke, uši, koji se smatraju kao ugledni udovi tijela? Ne bih rekla! Ud koji produžava ljudski rod tako je glup i tako smiješan da mu ni ime ne možeš izreći bez kikotanja. On je onaj sveti izvor iz koga sve crpi život i pouzdaniji je od poznatog Pitagorinog kvadrata. Koji će čovjek, molim vas, navući bračni jaram sebi na vrat, ako samo, kao što obično čine filozofi, prethodno procijeni nezgode zajedničkog života? Ili, koja će žena pristati na bračne dužnosti, ako sazna ili promisli kako je opasan porođaj i kako je teško vaspitanje djeteta? Prema tome, ako za život dugujete zahvalnost braku, a za brak dugujete zahvalnost mojoj sluškinji Lakomislenosti, pomislite onda koliko li tek zahvalnosti dugujete meni! Pa dalje, koja bi žena htjela, kad je već jednom sve iskusila, da počne iznova ako pored nje ne bi stajalo božanstvo zaborava? A ni sama Venera ne može poreći, pa neka Lukretije govori šta hoće, da njena moć nije jalova i uzaludna bez moje pomoći i zaštite. Iz te moje pijane i vesele igre rađaju se, dakle, veliki filozofi i njihovi sadašnji nasljednici kaluđeri i kraljevi u purpuru i pobožni svećenici i tripud svete pape; i najzad, čitava četa

pjesničkih božanstava čiji je broj tako golem da Olimp, koji je vrlo prostran, jedva može da ih primi.

12 Ali bi bilo premalo da mi ljudi duguju zahvalnost samo za klicu i izvor života; zbog toga hoću da pokažem da su sve životne prijetnosti nastale od moje darežljivosti. Jer šta je život i da li je uopće vrijedan toga imena, ako iz njega izbaciš uživanje? Vi plješćete, što znači da je tako. Ja sam znala da među vama nije nitko tako pametan ili bolje, tako lud — ne, radije ću reći pametan — da zastupa takvo mišljenje. Pa čak ni stoičari ne preziru uživanja; samo to oni vješto prikrivaju, i pred svijetom žestoko napadaju zabave, tek da bi zaplašili druge i onda sami uživali još neobuzdanije. Ali neka mi kažu, tako im Jupitera, koji to dan života ne bi bio žalostan, brižan, dosadan, budalast, težak ako ga ljudi ne bi zasladili uživanjem, tj. začinom Ludosti? Za tu istinu može biti dobar dokaz onaj nikad dovoljno hvaljen Sofokle koji je napisao najljepšu pohvalu u moju počast: život je prijatan kad se ne misli ništa. Ali, hajde, objasnimo cijelu tu stvar podrobnije.

13 Prvo, tko ne zna da je djetinjstvo najveselije i najprijatnije doba u čovjekovu životu? A šta je to kod djece zbog čega ih tako volimo, zbog čega ih tako njeđujemo i mazimo da se čak i neprijatelj raznježi nad njima i pruža im pomoć — ako nije primamljiva čar ludosti? Mudra priroda je utisnula namjerno djeci izvjesnu draž, jednu crtu ludosti, da bi njome mogla da zaslade muke onih koji ih podižu i da bi ulagivanjem zaslužila zaštitu koja im se daje. Zatim, posle ovog doba dolazi mladost. Kako je ona svima mila, kako svi žele da joj budu od koristi, kako vole da je uzdižu, kako uslužno pružaju ruke da bi joj pomogli! A odakle, molim vas, mladim bićima ta privlačnost što očarava? Od mene. Zbog moje dobrote nemaju ona ni trunke pameti i zbog toga su vrlo bezbrižni. Neka budem lažljivica ako ta djeca, čim poodrastu, čim ih škola uputi u svakidašnji život i počnu da mudruju kao starci, ne počnu gubiti cvijet svoje ljepote, ako ne oslabi njihova živahnost, ako im se ne ugasi veselost i ne splasne njihova čilost. I što se čovjek više udaljuje od mene, sve manje ima od života, dok ne dođe mrzovoljna starost, koja je na teretu ne samo drugima već i samoj sebi. Starost bi, doduše, bila nesnosna svim ljudima da ja, iz samilosti prema tolikim teškoćama, ne stanem uz nju. Kao što obično bogovi kod pjesnika nekom metamorfozom ublažuju smrt onima koji umiru, isto tako i ja, koliko sam kadra, pozovem čovjeka koji je sasvim blizu groba da se vrati u djetinjstvo. I tako svijet s pravom za stare ljude kaže da su podjetinjili. Ako bi tko, možda, htio da sazna kako ja vršim taj preobražaj, lijepo, ni to neću sakriti. Povedem ih na izvor naše Lete, a ona izvire na Sretnim otocima (kroz donji svijet teče samo rukavac ove rijeke), da se tamo napiju »dugog zaborava«, pa kad im postepeno minu brige, ponovo postaju djeca. Pa oni, čujem prigovore, blebeću, govore gluposti. Dobro, znam ja to. Ali baš to i znači podmlađenje. Zar biti dijete znači nešto drugo nego besmisleno blebetati i govoriti gluposti? I zar nije najljepša draž djetinjstva u tome što nema pameti? Tko ne bi pred djetetom koje govori kao zreo čovjek osjetio, kao pred strašilom, mržnju i odvratnost! To potvrđuje isto tako narodna poslovice koja kaže: Mrzim dijete čija pamet sazri prije vremena.

Tko bi, pak, izdržao da ima svakodnevno posla. sa starcem koji bi sjedinio u sebi veliko životno iskustvo, živahnost duha i bistrinu rasuđivanja? Zbog toga mi čovjek duguje zahvalnost što u starosti podjetinji. Tako se bar moj izhlapjeli starac oslobodi neprijatnih briga koje muče pametnoga; često je zabavan drug u piću; ne osjeća dosadu života koju muževno doba jedva podnosi; katkad se vrati onim trima zloglasnim slovima, kao onaj starac u Plauta, zbog čega bi bio vrlo nesretan da je pri pameti. Ovako je, mojom milošću, blažen, drag prijateljima, pa čak ni u društvu nije nesnosan. Tako i u Homera iz Nestorovih usta teče pripovijedanje »slada od meda«, dok je Ahilejevo puno gorčine; i zar u istog pjesnika ne čujemo kako se starci ratnici, sjedeći na zidu, »javljaju prijatnim brbljanjem«! U tom pogledu, reklo bi se, starost nadmašuje djetinjstvo, jer je ono, iako sretno, ipak detinjasto i lišeno posebne životne poslastice, pravog brbljanja. Dodajte tome da starci silno vole djecu i da su djeca isto tako privržena starcima (sličan se raduje sličnom). I zaista, ta dva doba imaju mnogo sličnosti: samo starci imaju više bora na licu i više rođendana za sobom. Inače se sve podudara: sjeda kosa, bezuba usta, neugledno tijelo, želja da se pije mlijeko, mucanje, brbljivost, ludorije, zaboravnost, lakomislenost — jednom riječju: sve! I ukoliko dublje zalaze u starost, utoliko im se više vraća sličnost sa djetinjstvom, dok jednom kao djeca ne odu sa ovoga svijeta bez gađenja prema životu i bez straha od smrti.

14 Pa hajde, neka sad netko, tko hoće, uporedi ovu moju dobrotu s metamorfozama drugih bogova! Nema smisla da iznosim ovdje šta oni rade u bijesu, mislim sad na one kojima su najviše naklonjeni, pa ih obično pretvaraju u drvo, u pticu, u cvrčka, čak i u zmiju: kao da nije isto postati nešto drugo ili umreti! Ja, pak, istoga čovjeka vraćam u najbolje i najsretnije doba njegova života. Kad bi se ljudi, ukratko, uzdržavali od svake veze s mudročću i stalno sa mnom provodili vrijeme, ne bi uopće znali ni za kakvu brigu i sretno bi uživali u trajnoj mladosti. Zar ne vidite one bijednike što su se zadubili u studije filozofije, ili u druga teška i ozbiljna pitanja, kako većinom ostare prije nego što su i okusili mladost, jer im stalne brige i oštri duševni naponi postepeno iscrpljuju duh i sišu životne sokove! I suprotno tome, pogledajte moje budale kako su utovljene i okrugle, dobro zategnute kože, pravi akarnanski prasci, kao što se kaže, koji skoro nikad ne bi osjećali nezgode starosti, kad se ne bi katkad zarazili u dodiru s pametnim ljudima, što se dešava. Ali šta ćemo, svijet je tako uređen da čovjek ne može biti potpuno sretan. Uz ovo još ide kao važan dokaz poznata poslovice koja kaže da jedino ludost može, s jedne strane, zadržati mladost koja brzo odlazi i s druge, zaustaviti neugodnu starost. I nije neosnovano ono što se priča o Brabantima, tj. da starost drugim ljudima obično donosi mudrost, a oni, ukoliko se više približavaju starosti, postaju sve luđi; pa ipak, ne postoji pleme koje bi ujmelo da živi veselije ili koje bi manje osjećalo pustoš starosti. Njihovi susjedi su i po mjestu stanovanja i po načinu života moji Holanđani; jer zašto da ih ne nazovem svojim, kad su tako vjerni moji poštovaoci da su zaslužili čak nadimak izveden od moga imena! Oni ga se ne stide; naprotiv, i ponose se njime.

Pa sad neka idu glupi i budalasti i neka traže razne Medeje, Kirke, Venere, Aurore i još ne znam kakve izvore da bi sebi povratili mladost, mada je mogu davati samo ja, pa je svakodnevno i dajem! Ja imam onaj čudotvorni sok kojim je Memnonova kći produžila mladost svojem djedu Titonu; ja sam ona Venera čijom se milostivom pomoću podmladio i Faon, tako da se Sapfo smrtno zaljubila u nj; moje su čarobne travke, moje su basne, ako ih uopće ima, moj je onaj izvor koji ne samo što vraća izgublenu mladost već je, što je mnogo privlačnije, čuva zauvijek. Ako se, dakle, svi vi slažete s mojim mišljenjem da ništa nije ljupkije od mladosti ni mrskije od starosti, mislim gospodo, da sami treba da uvidite kako vam dajem neprocjenjivo dobro i kako vas udaljujem od neizmjernog zla.

15 A šta sada da govorim dalje o ljudima? Pogledajte cijelo nebo, a ja ću podnijeti da se i moje ime izvrgne porugama, ako netko uopće pronade jednog jedinog boga koji ne bi bio omrznut i prezren da mu nije pomoglo moje božanstvo! Zašto je Bah vječiti mladić kovrdžave kose? Svakako zato što je uvijek mahnit i pijan, što mu život teče u gozbama, u igri, pjesmi i šali i što s Paladom ne dolazi baš ni u kakav dodir. Najzad, ne pada mu ni na um da traži da ga smatraju za mudraca; naprotiv, raduje se kad ga poštuju u lakrdijama i ludostima. I ne obazire se na poslovicu koja mu je podarila nadimak budale i koja kaže da je luđi od Moriha. Taj nadimak su mu dali zato što sjedi pred vratima hrama i što ga seljaci za vrijeme berbe iz obijesti mažu sokom od grožđa i svježom smokvama. A kakvim ga sve porugama nije obasipala stara komedija! Ludi bog je, kažu, i zaslužio da se rodi iz bedra! Međutim, tko ne bi više volio da bude lakrdijaš, objesni luđak, uvijek raspoložen, vječito mlad, koji uvijek svima donosi razonodu i uživanje, nego, recimo, pritvorni Jupiter, koji zadaje strah cijelome svijetu, ili stari Pan, koji svuda stvara pometnju svojom bukom, ili gadni Vulkan, uvijek strašno izgaravljen od rada u kovačnici, ili čak sama Palada, koja zastrašuje svojom Gorgonom i kopljem i uvijek mrko gleda? Zašto je Kupidon uvijek dječak? Zašto? Zato što je šaljivčina, što ne radi i što ne misli nikad ništa pametno! Zašto se ljepota zlatne Venere uvijek podmlađuje? Baš zato što je sa mnom u srodstvu; otuda i nosi na licu boju moga oca, i stoga je Homer i naziva zlatnom Afroditom. Osim toga, stalno se smješka, ako samo povjerujemo pjesnicima ili njihovim takmacima kiparima. Koje su božanstvo Rimljani ikad pobožnije obožavali od Flore, matere svih uživanja? Isto tako, bude li netko ispitivao život srditih bogova u Homera i ostalih pjesnika, pronaći će da je sve puno ludosti. Što da govorim o djelima ostalih bogova, pomenuću Jupitera, gromovnika čije su ljubavne pustolovine svima vama dobro poznate. Stroga Dijana je zaboravila na svoj spol i ništa drugo nije radila nego lovila, pa ipak nije manje ludovala za svojim Endimionom! I doista bi mi bilo milije da bogovi slušaju svoje grijehе od samoga Moma, od koga su ih nekad slušali vrlo često. Ali su ga oni nedavno, u bijesu, bacili na zemlju zajedno sa Atom, jer bogovi više nisu mogli da podnose da im on bezobzirno muti sreću svojom pameću. I nitko od ljudi ne prima toga izgnanika pod svoj krov, a najmanje mjesta za njega ima na vladarskim dvorovima, gdje glavnu ulogu igra Laska, moja sljedbenica; ona s Momom ima veze koliko i vuk s jagnjetom. Pošto su se

bogovi tako oslobodili Moma, još mnogo slobodnije se upuštaju u šale i veselje, jer se ne plaše nikakva tutora i provode bezbrižan život, kako kaže Homer. Kakve sve šale ne zbija onaj smokvasti Prijap! Kakav smijeh izaziva Merkur svojim lopovlucima i prevarama! Štaviše, i Vulkan obično igra ulogu lakrdijaša na gozbama bogova i zabavlja društvo svojim bagavim hodom, zajedljivim šalama i veselim dosjetkama. Silen, stari zaljubljeni luđak, obično izvodi ples s Polifemom, koji trese seljačko kolo, i s bosonogim nimfama koje igraju balet. Satiri, polujarci, igraju atelanske igre, Pan izaziva smijeh u svih nekim neukusnim pjesmama, ali bogovi ipak više vole da slušaju njega negoli muze, osobito kad nektar već počne da im navire u glavu. Zar sada treba da nabrajam šta sve čine pijani bogovi posle gozbe! Čine, bogami, takve gluposti da katkad i sama ne mogu da se uzdržim od smijeha. Ali će biti bolje da metnem prst na usta kao Harpokrat, jer ne znam da li me slučajno ne prisluškuje neki bogovski Korikejac kako pričam nešto što čak ni Mom nije smio da brblja nekažnjeno!

16 Ali je već vrijeme da, po ugledu na Homera, ponovo sidemo na zemlju ostavljajući nebesa i uvidimo da ljudi uživaju samo onoliko sreće i veselja koliko im ja dopuštam. Pogledajte s koliko se smotrenosti pobrinula priroda, majka i stvarateljka ljudskog roda, da se sve svuda začini ludošću. Po stoičkoj definiciji, mudrost se sastoji u tome da se upravljamo prema razumu; a ludost, naprotiv, znači podati se samovolji strasti. Iz straha da ljudski život ne bude tužan i strašan, Jupiter je dodijelio čovjeku mnogo više strasti nego razuma, i to u odnosu pola unce prema asu (24 :1)! Osim toga, sabio mu mozak u uski kutak glave, a čitavo tijelo prepustio strastima. Najzad je stavio usamljenom razumu nasuprot, rekla bih, dva vrlo moćna neprijatelja: prvi je srdžba, koja gospodari u grudnoj tvrđavi i u srcu, izvoru života; drugi je požuda, koja sebi vrlo široko prisvaja vlast, sasvim dolje do prepona. A šta može razum protiv te dvije udružene sile, dovoljno jasno pokazuje svakidašnji ljudski život. On jedino može da viče do promuklosti i da daje moralne pouke. Ti se, pak, podanici bune protiv svoga kralja i ružno ga nadvikuju, te on najzad, umoran, mora da se povuče i digne ruke.

17 Uostalom, pošto je čovjek rođen za vođenje javnih poslova, trebalo mu je dati i malo više od tog komadića (unce) razuma. Jupiter je, pak da bi mu pomogao kao što valja, mene upitao za savjet, kao i više puta u sličnim prilikama. Ja sam mu zaista odmah dala savjet dostojan mene: neka muškarcu pridruži ženu; ona je, doduše, ludo i glupo stvorenje, ali je šaljiva i mila, pa će, u domaćem životu, svojom ludošću umanjivati i blažiti duhovne muke svoga muža. A što izgleda da je Platon u nedoumici da li da ženu stavi u red razumnih ili glupih bića, treba shvatiti tako kao da je htio da naglasi izrazitu ludost njena spola. Pa kad jedna žena slučajno hoće da je smatraju pametnom, ona time samo udvostručuje svoju glupost, baš kao kad bi netko htio da namaže vola mašću kojom se mažu atlete, protiv volje i uz negodovanje Minerve, kao što se obično kaže. Jer griješi dvostruko svaki onaj koji radi protiv prirode, pa se maže bjelilom vrline i trudi se da preokrene svoj prirodni dar. I kao što, kako kaže grčka poslovice, majmun ostaje uvijek majmun, pa makar bio odjeven u skerlet,

isto tako i žena ostaje uvijek žena, tj. luda, ma kakvu masku metnula na sebe. Ja svakako ne mislim da je ženski spol toliko budalast da bi mi zamjerio što mu pripisujem ludost, jer sam i sama žena i uz to oličenje Ludosti. Pa ako se stvar pravično proračuna, žene imaju da zahvale Ludosti što su u mnogo čemu sretnije od muškaraca. U prvom redu zbog ljepote koju one s pravom uzdižu iznad svih stvari, jer pomoću nje mogu tiranizirati i same tirane! Odakle inače u muškaraca ona strašna spoljašnjost: hrapava koža, gusta brada što ga čini starijim — ako ne od štetne mudrosti? Žene, pak, uvijek imaju glatka lica, umilan glas, nježnu kožu kao da uvijek podražavaju vječnoj mladosti. Zatim, šta one drugo žele u životu nego da se što više dopadaju muškarcima? To je jedini cilj onom pustom udešavanju, mazanju, kupanju, češljanju, mirisanju; s tim ciljem upotrebljavaju mnoga vještačka sredstva da uljepšaju lice, da oboje obrve i da njeguju kožu. Čime se uopće mogu više umiliti ljudima nego ludošću! Jer nema na svijetu stvari koju muškarčine ne bi dopustili ženama. I to za kakvu drugu nagradu ako ne za uživanje! Nijednom drugom stvari ih ne zabavljaju tako kao glupošću! nitko neće poreći tu istinu, ako se samo sjeti kakve sve budalaštine muž brblja sa ženom i kakve gluposti pravi kad god hoće da mu žena pruži uživanje. Tu imate prvu i naročitu nasladu u životu i izvor iz koga ona ističe.

18 Priznajem da ima ljudi, osobito staraca pijanica, kojima je više stalo do boce nego do ženice i koji najviše uživanja nalaze u pijankama. Da li se uopće može prirediti kakva sjajna gozba bez žena, o tome neka sude drugi; ali je izvijesno da baš ništa ne može biti prijatno ako se ne začini ludošću. Ako nitko među gostima nije lud, ili ako bar ne izgleda da bi ih mogao uveseljavati, dovode za novce kakva lakrdijaša ili uzimaju kakva smiješna parazita koji umijeju smiješnim, tj. budalastim dosetkama da oteraju tajac i mrtvilo sa stola. Jer kakva bi smisla imalo opterećivati želudac tolikim jelima, tako skupocjenim i tako biranim poslasticama, ako ne bi u isti mah i oči, i uši, i sva duša uživali u smijehu, šalama i dosetkama? Sve one uobičajene navike pri gozbama: biranje kralja gozbe, igranje kocke, nazdravljanje, obređivanje istom čašom, pjevanje s mirtinom grančicom u ruci, igra i pantomima — sve to nije izmislilo sedam grčkih mudraca, već sam pronašla ja, na sreću ljudskog roda. Priroda je svih tih stvari takva da, ukoliko imaju više ludosti, utoliko imaju više čari za ljudski život, koji ne bi trebalo ni da se naziva životom ako bi bio tužan; a svakako bi morao biti tužan ako tom vrstom rasonode ne biste rastjerali dosadu koja kao da je rođena s vama!

19 Ali će možda biti ljudi koji preziru ovu vrstu uživanja, pa se zadovoljavaju ljubavlju i drugovanjem s prijateljima i govore da je prijateljstvo jedina stvar koju treba poštovati iznad svega i da je čak neophodno kao zrak, vatra i voda; s druge strane, da je tako prijatno da bi onaj koji uništi prijateljstvo ugasio sunce na nebu; i da je ono, najzad, tako vrijedno poštovanja — ako se taj izraz uopće može preporučiti — da se ni filozofi ne plaše da ga ubroje među najveća dobra. A šta ćete tek reći ako vam dokažem da sam ja i početak i kraj toga tako velikog dobra? Ja ću vam to dokazati, ali ne na način krokodila i rogatih sorita^{xa} ili na način drugih dijalektičkih prepredenosti, već na tako jasan i opipljiv način da će

svako razumjeti. Da pogledamo, dakle! Prikrivati poroke prijatelja, zavaravati se, biti slijep za njih, pa čak voljeti krupne mane i diviti im se kao da su vrline, zar to ne liči na ludost? Ako ovaj ljubi bradavicu svoje prijateljice, ako onome miriše polip njegove miljenice, ako otac tvrdi da njegov razroki sin ima Venerine oči — pa šta je to ako ne sušta ludost? Priznajte glasno da ludost i jedino ludost sklapa i održava prijateljstvo. Govorim ovdje samo o ljudima od kojih nijedan nije rođen bez mana i među kojima je najbolji onaj koji ih ima najmanje. To ne važi, međutim, za mudrace koje filozofija ubraja u bogove. Među njima se prijateljstvo ili uopće ne vezuje ili je to prijateljstvo dosadno i neprijatno, i sklapa se samo s vrlo malim brojem ljudi (da ne kažem da se ne sklapa ni s kim, jer bi to bilo nepravедno tvrditi). A to dolazi otuda što je velika većina ljudi luda, pa čak nema čovjeka koji na ovaj ili onaj način nije udaren mokrom čarapom; svi liče jedni na druge, a sličnost je temelj prijateljstva. Ako se ponekad ti strogi mislioci i povežu uzajamnom simpatijom, ona zaista nije bogzna kako čvrsta i dugotrajna; te cjepidlake su u tolikoj mjeri prodorne da oštrini pogledom uočavaju mane prijatelja kao kakav orao ili epidaurska zmija. A kako su sami, za sopstvene mane, krmeljivi, kako ne vide torbe koje im vise s leđa! Kad je već po prirodi tako da se ne može naći čovjek koji nije opterećen krupnim manama, pa kad se tome doda još razlika u godinama i obrazovanju, toliko grešaka, toliko zabluda, toliko nedaća u ljudskom životu, kako bi mogla, makar i jedan sat, postojati prijateljska veza među tim Argusima, ako joj se ne bi pridružilo ono što Grci zovu divnom riječju dobrodušnost, a kod nas je možeš prevesti kako hoćeš: ludost ili povodljivost karaktera? Dalje, zar nisu u Kupidona začetnika i oca svake nježnosti, vezane oči, tako da ne razlikuje ružno od lijepoga? Tako on djeluje i na vas, pa svakom svoje izgleda lijepo, i starac je zaljubljen u svoju staricu baš kao i dječak u svoju devojčicu. Te se stvari dešavaju svuda i svuda im se svijet smije; ali su baš one onaj ljepilo što tako prijatno povezuje ljude.

20 Ono što sam rekla o prijateljstvu može u mnogo većoj mjeri da se primijeni na brak; jer je to životna veza koju može razvezati samo smrt. Bože moj, koliko bi se razvoda brakova dešavalo svuda i još gorih stvari od razvoda, kad kućnu zajednicu muža i žene ne bi održavale i potpomagale: Laska, Šala, Popustljivost, Lukavost, Pretvornost — sve same moje pratilice? Ah, kako bi se malo brakova sklopilo kad bi muž bio pametan da ispita koje igre je njegova mlada, na izgled tako čedna i stidljiva, igrala već mnogo prije braka? I koliko bi se već sklopljenih brakova rasturilo kad ne bi većina ženinih grijehova ostala mužu nepoznata zbog njegove nemarnosti ili lakovjernosti! Sve se to, uostalom, pripisuje Ludosti, i s pravom, jer ona zaista pomaže da se žena dopada mužu i da se muž dopada ženi; ona održava mir u kući i brine se da veza bude trajna. Mužu se rugaju, nazivaju ga rogonjom, papučićem i kako još ne, a on nježnim poljupcima pije suze sa obraza svoje nevjerne bračne drugarice. A koliko je tek sretniji što živi u zabludi nego da dopusti da ga nagriza crv ljubomore i da mu stvara tragične sukobe!

21 Sve u svemu, bez moga posredovanja ne bi bilo nikakva društva koje bi se oživljavalo veseljem i nikakve veze koja bi dugo trajala: narod ne bi mogao dalje podnositi kralja, gospodar slugu, sobarica gospođu, učitelj učenika, prijatelj prijatelja, ni žena muža, ni vlasnik zakupca, susjed susjeda, domaćin gosta, ako ne bi jedan drugog čas varali, čas se jedan drugom ulagivali, čas jedan drugome pametno popuštali; ako se ne bi, jednom riječju, naslađivali nekim medom Ludosti. Znam da vam to izgleda pretjerano, ali čuti ćete još veće stvari.

22 Recite mi, molim vas, može li čovijek voljeti drugoga ako mrzi sebe sama? Zar se može slagati s nekim onaj tko se sam sa sobom ne slaže? Može li kome prirediti uživanje onaj koji je samom sebi težak i dosadan? Mislim da to nitko nikad ne bi tvrdio ako nije veći luđak i od same Ludosti. Ako mene budete isključili iz društva, nijedan čovijek neće moći da živi s drugim, tako da će svaki samom sebi, kad na to pomisli, izgledati prljav i svaki omrznuti sebe. Priroda, koja je u mnogim stvarima više maćeha nego mati, usadila je u duše ljudi, osobito malo bistrijih, nesretnu sklonost da nitko nije zadovoljan onim što ima, nego se divi onome što imaju drugi. Otuda proizlazi da se svi darovi, sve ljepote i prijatnosti života kvare i propadaju. Jer čemu će koristiti ljepota, ono što besmrtni bogovi mogu dati kao najveće uzdarje, ako je zahvaćena klicom pljesnivosti? Šta vrijedi mladost ako je razjeda crv staračke melankolije? Najzad, kako ćeš raditi svaki posao u životu s pristojnošću, sam ili pored drugih (jer je glavna stvar ne samo vještine već i svakog drugog posla da ono što radiš bude pristojno urađeno), ako ti uslužno ne pomogne Samoljubivost koju ja po zasluži nazivam svojom sestrom, pošto tako odlučno svuda zastupa moje interese? Jer ima li šta luđe nego biti zaljubljen u sebe i diviti se sebi? S druge strane, ako se sam sebi ne dopadaš, nećeš znati da uradiš ništa lijepo ni prijatno što se ne bi ogriješilo o pristojnost. Oduzmi životu taj začim, odmah će se govorniku zalediti riječ na usnama, glazbenikove se melodije neće dopasti nikome, glumca će izvižditi zbog njegovih pokreta, ismijaće pjesnika s njegovim muzama, slikar će biti prezren zajedno sa svojom umjetnošću, liječnik će umreti od gladi i pored svih lijekova. Najzad, od Nireja će postati Terzit, Faon će se pretvoriti u Nestora, Minerva u svinju, riječit čovijek će postati dijete koje muca, a svjetski čovijek seljak. Baš stoga je, dakle, potrebno da svako laska sebi, da se malo sebi ulaguje i da odobrava sebi prije nego što mu se prohtije da mu drugi odobravaju. Najzad, sreća se uglavnom sastoji u tome da želiš biti baš ono što jesi, a za to preimućstvo treba zahvaliti mojoj dobroj Samoljubivosti: ona čini da nitko nije nezadovoljan svojom spoljašnjošću, ni svojim darom, ni svojim rodom i svojim položajem, da nitko nije nezadovoljan svojim vaspitanjem i svojom domovinom, tako da ne želi da se mijenja ni Irac s Italijanom, ni Traćanin s Atenjaninom, ni Skićanin sa stanovnikom Sretnih otoka. Divna li je briga prirode da u jednu takvu beskrajnu raznovrsnost stvari unese jednakost! Gdje ponešto uskrati od svojih darova, tamo obično doda više samoljubivosti. Zaista sam glupo rekla: samoljubivost mjesto darova, jer je baš ona najveći dar! Svakako moram kazati da nije započeto nijedno izvrsno djelo

bez moga podstreka i da nije pronađena nijedna lijepa umijetnost, koju ja nisam nadahnula.

23 Mora se priznati da je rat žetva i izvor najslavnijih djela. Može li biti veće ludosti nego da se iz ne znam kakvih razloga preduzima ona vrsta borbe koja i jednoj i drugoj strani donosi više zla nego dobra? A o onima koji su pali u boju nema nikakva spomena kao ni o Megaranima! Osim toga, kad su već obje vojske uređene i stanu jedna prema drugoj i kad se zaore potmulim glasovima rogova, šta tada, molim vas, vrijede svi oni mudraci koji su iscrpljeni od mozganja i koji zbog svoje razvodnjene i rashlađene krvi jedva dahću? Za rat je potrebno mnogo odvažnih i snažnih ljudi koji imaju vrlo mnogo smjelosti i što manje pameti; osim ako netko ne voli Demostena kao vojnika koji je, držeći se Arhilohova savjeta, uhvatio maglu čim je ugledao neprijatelja. Bio je isto tako loš ratnik kao što je bio izvrstan govornik. Ali u ratu, prigovaraju mi, razum igra vrlo značajnu ulogu. Priznajem da ga ima u vojskovođa, ali je taj razum vojnički, nije filozofski. Složimo li se s tim, onda slavna djela mogu činiti paraziti, svodnici, razbojnici, ubice, seljaci, glupaci, varalice i ostali društveni ološ, ali ne filozofi koji skapavaju nad knjigama do neko doba noći.

24 Kako su mudraci nekorisni u praktičnom, svakodnevnom životu, može nam poslužiti kao primjer Sokrat, koga je Apolonovo proročište, ne baš mnogo mudro, oglasilo za jedinog mudraca. Jer kad god bi pokušao da ma šta radi javno, uvijek bi morao pobjeći pred bučnim smijehom svjetine. Mada taj čovjek nije bio sasvim bez pameti, jer je neprekidno odbijao naziv mudraca govoreći da on pripada samo bogu, i jer je mislio da mudrac ne treba nikada da se mješa u upravljanje državom. A bilo bi još bolje da je opominjao da mudrosti treba da se kloni tko god hoće da se uvrsti u red pravih ljudi. Šta ga je, najzad, dotjeralo na optuženičku klupu i prisililo da ispije otrov od kukute, ako ne mudrost? Jer dok ga je filozofija gonila da lupa glavu oblacima i idejama, da mjeri noge buhama i da se divi zujanju komaraca, nije naučio stvari koje se odnose na svakidašnji život. A učitelja je u životnoj opasnosti branio učenik Platon. Zaista divan branilac, koga je vika gomile tako uplašila da je jedva mogao da izgovori polovinu prvog odeljka! A šta li tek da kažemo o Teofrastu, kome se, kad je izišao pred skupštinu, od straha steglo grlo kao da je ugledao vuka? Kojem bi vojniku on u ratu ulio hrabrosti? Izokrat je bio tako plašljive prirode da se nije usuđivao pred narodom ni da zine. Cicero^{cic}, otac rimskog govorništva, otpočinjao je svoje govore uvijek s neprijatnom drhtavicom i mucao kao malo dijete, što Fabije opravdava i kaže da je to primjer valjana govornika koji je svjestan odgovornosti. A kad tako kaže, zar ne priznaje javno da je mudrost prepreka i čestitom vođenju javnih poslova? Šta bi radili ti ljudi kad bi trebalo da se bore s mačem u ruci, kad u borbi golim riječima umiru od straha? I posle ovoga se, o gospodnja voljo, slavi ona poznata Platonova riječ da bi bile sretno one države u kojima bi vladali filozofi ili vladari koji bi se bavili filozofijom! Ali zapitajte samo povjesničare za savjet, pa ćete saznati da nikada nije bilo opasnije vladavine po državu nego kad bi vlast došla u ruke kakva filozofa ili književnika. To dokazuju, mislim, u dovoljnoj mjeri oba Katona, od kojih je

jedan narušio mir u državi bijesnim optužbama, a drugi pošto je iz temelja potkopao slobodu rimskog naroda, jer je htio da je brani suviše pametno. Njima možete pridružiti razne Brute, Kasije, Grahe, pa čak i Cicero^{cic} koji nije bio ništa manje štetan po rimsku državu nego Demosten po atensku. Zatim, iako priznajem da je Marko Aurelije bio dobar car, što se ne može poreći, ipak je svojim podanicima pod tim istim imenom bio dosadan i mrzak jer je bio filozof. Ali, mada priznajem da je bio dobar vladar stoga što je državi ostavio onakva sina za nasljednika, ipak joj je mnogo više štetio nego što je koristio dobrom vladavinom. Kako su ljudi koji se predaju izučavanju filozofije obično vrlo nesretni u svemu u životu, naročito sa djecom, mislim da se priroda oprezno pobrinula da se kuga mudrosti ne raširi mnogo među ljudima. Tako je poznato da je Cicero^{cic} imao sina izroda, a djeca su mudroga Sokrata više ličila na mater nego na oca, tj. bila su luda, kao što je to netko lijepo primijetio.

25 Nekako bi se još i podnijelo kad bi filozofi bili nesposobni samo za vršenje javne službe, gdje se snalaze kao magarac kad svira na liri! Ali oni još manje vrijede u vršenju dužnosti privatnog života. Pozovi mudraca na gozbu, i on će pomutiti raspoloženje gostiju ili svojim sumornim ćutanjem ili neprekidnim postavljanjem sitnih i dosadnih pitanja. Povedi ga na igranku, pa će ti skakutati kao kamila. Povedi ga na javnu predstavu, i on će izrazom lica pomutiti veselje naroda i kao mudri Katon, biti će prisiljen da ode iz kazališta, jer ne može da odagna svoju mrku ozbiljnost. Ako vodiš razgovor, on lupi iznenada kao onaj vuk iz basne. Ako treba nešto da kupi, da sklopi kakvu pogodbu, ukratko, ako treba da uradi nešto bez čega svakodnevni život ne može teći, reći ćeš da takav filozof liči na panj, a ne na čovjeka. U toj mjeri je on, takav da ne može koristiti ni sebi, ni otadžbini, ni svojim, jer je neiskusni u svim običnim stvarima, a u mišljenju i navikama potpuno se razlikuje od naroda. I zbog takva nepoznavanja materijalnog i duhovnog života zajednice dolazi do toga da filozof navuče na sebe opću mržnju. Zar nije sve što se na svijetu događa puno ludosti i zar svuda luđaci ne rade za luđake? A ako bi baš netko htio da se suprotstavi cijelom svijetu, tome bih ja savjetovala da se, po ugledu na Timona, povuče u neku pustinju i da tamo sam uživa u svojoj mudrosti.

26 Da se vratim na ono što sam započela. Kakva li je to sila udružila one surove, divlje i neotesane praljude u građansko društvo! Laska! To i ništa drugo ne kazuje bajka o Amfionu i Orfejevoj liri. Kakva je sila vratila u složan život rimske plebejce kad su se odlučili na posljednje sredstvo — iseljenje? Da nije to bio neki filozofski razgovor? Nipošto! Nego baš smiješna i izmišljena dječja priča o želucu i ostalim dijelovima tijela. Temistokle je postigao isti utisak svojom basnom o lisici i ježu. Da li je govor kakva mudraca postigao ono što je postigla Sertorijeva izmišljena košuta, ili ona dva psa lakonskog zakonodavca, ili ona smiješna izmišljotina o čupanju dlaka iz konjskoga repa? Da ne govorim o Minosu i Numi koji su, jedan kao i drugi, pomoću nevjerojatnih priča vladali glupom ruljom. Takvim se tricama može voditi ona golema i moćna životinja koja se zove narod.

27 S druge strane, da li je koja država ikad prihvatila Platonove i Aristotelove zakone i Sokratovu znanost? Zatim, šta je navelo oba Dekija da se dobrovoljno žrtvuju podzemnim bogovima? Šta je povuklo K. Kurtija da se baci u ponor ako ne tašta slava, ona primamljiva Sirena koju naši filozofi preziru tako duboko? Šta je gluplje, kažu oni, nego kada se kandidat za neki položaj ulaguje narodu, kada darovima kupuje njegovu naklonost, kada teži za odobravanjem tolikih luđaka, kada mu se dopadaju njihovi poklici dok ga kao kakva idola nose po gradu u trijumfalnoj povorci ili kad gleda svoj bronzani kip na trgu? Dodaj tome ono razmetanje imenima, nadimcima, dodaj božanske počasti iskazivane ljudima koji jedva zaslužuju naziv čovjeka, dodaj javne svečanosti kojima se učvršćuju u red bogova čak i najsvirepiji tirani! Sve je to u tolikoj mjeri ludo da mu se ni Demokrit ne bi mogao dostojno narugati. Tko bi to poricao? Pa ipak, iz toga izvora proističu junačka djela heroja koje toliki rječiti pisci kuju u zvijezde! Takva ludost podiže gradove, na njoj počivaju države, zakoni, vjera, zborovi, sudovi; ukratko, ljudski život uopće nije ništa drugo do izvjesna igra Ludosti.

28 Da kažem nešto o znanosti i umjetnosti. Šta je podsticalo ljude da pronalaze i ostavljaju potomcima, kako oni misle, tolika izvanredna djela? Zar ne žed za slavom? Ti luđaci nad luđacima misle da ne treba da se čuvaju ni noćnog bdjenja, ni znoja, ni gladi da bi postigli ne znam kakvu slavu koja je, u stvari, prazna utvara. Ali ne zaboravite da Ludosti dugujete zahvalnost za tolike udobnosti u životu i što je ponajljepše, možete se koristiti glupošću drugih.

29 Dakle, pošto sam tako pribavila pohvalu za hrabrost i vrijednost, šta biste rekli ako bih sad počela da hvalim i svoju mudrost? Ali će netko možda reći da je to isto toliko moguće kao pomješati vatru i vodu. Ja se, međutim, nadam da ću vas uveriti u to, samo ako me budete slušali pažljivo, kao što ste to dosad činili. prije svega, ako mudrost leži u iskustvu, tko više zaslužuje da nosi ime mudraca: da li pametan, koji se nešto iz stida, nešto iz plašljivosti ne prihvaća ničega ili luđak, koga ni od jedne namjere ne odvraća ni stid (jer ga nema) ni opasnost (jer ne razmišlja)? Mudrac se zagnjuruje u knjige starih pisaca, gdje se nauči nekom pretjeranom cjepidlačenju. Luđak, naprotiv, ako se ne varam, baš stoga što neprestano učestvuje u svemu i ne haje za opasnost, stiče pravu mudrost. To je dobro uočio i Homer, iako je bio slijep, jer veli: i lud se nauči u nevolji. Dvije smetnje, uglavnom, ne dopuštaju čovjeku da dođe do saznanja: stid kojim se zaslijepljuje duh i strah koji u svemu vidi opasnost i obeshrabruje čovjeka u njegovoj djelatnosti. Ludost sjajno oslobađa svih tih teškoća. Mali broj ljudi zna koliko koristi i ugodnosti donosi preimućstvo da te nikad ničega nije stid i da te nikad nije strah! Stoga, ako je mudrost isto što i pravilno rasuđivanje o stvarima, poslušajte, molim vas, kako su daleko od nje ljudi koji se prikazuju pod njenim imenom! prije svega, poznato je da sve ljudske stvari imaju dva lica, kao Alkibijadovi Sileni, koja imaju vrlo malo sličnosti. Ono što je na prvi pogled, što bi se reklo, spolja smrt, to je, ako dublje zagledaš, život; i obrnuto, ako spolja vidiš život, unutra ćeš naći smrt; ono što je lijepo, javlja se kao ružno, bogato kao siromašno, sramno kao slavno, učeno kao neuko, snažno kao slabo, plemenito kao prosto, veselo kao žalosno, sretno kao nesretno,

prijateljsko kao neprijateljsko, korisno kao štetno; ukratko, ako otvoriš Silena, naći ćeš odjednom sve obrnuto! Ako se nekome čini da su ove moje riječi suviše filozofske, pa lijepo, ja ću to objasniti na lakši način. Tko ne zamišlja kralja kao bogata i moćna gospodara? Pa ipak, nije obdaren nikakvim dobrim duhovnim svojstvima! Pa ipak se ne zadovoljava ničim od onoga što ima! On je, prema tome, najveći siromah, štaviše: jer je odan porocima i strastima, nije ništa drugo do bijedan rob. I o drugim stvarima bi se moglo mudrovati na isti način, ali neka bude dovoljan i samo ovaj primjer! A čemu sve to, reći će netko? Čujte kako ću to izvesti. Ako bi netko glumcu koji na sceni igra svoju ulogu pokušao da skine masku i da gledaocima pokaže njegovo pravo, prirodno lice, zar ne bi time poremetio cijeli komad? I zar ne bi zaslužio da ga svi iz kazališta najure kamenicama kao luđaka? Odjedanput će se pojaviti sasvim nov prizor: onaj što je maločas bio žena, sada je muškarac, mladić je sada starac; ispod maske kralja odjednom se pojavi neki prostak, a onaj što je maloprije bio bog, postaće čovječuljak. Odstraniti varku znači pokvariti čitavu predstavu! Samo su odijelo i šminka, u stvari, obmana koja privlači oči gledalaca. Šta je drugo cijeli ljudski život nego neka vrsta komedije u kojoj ljudi igraju svaki pod svojom maskom i svaki svoju ulogu, dok ih reditelj ne odvede s pozornice? A on često jednom istom glumcu daje različite uloge, tako da onaj tko je maločas predstavljao kralja u skerletu, odjednom postaje rob u prnjama. Sve je na svijetu prividno, pa se ni komedija života ne izvodi drukčije. Kad bi ovdje pred nas iznenada pao s neba neki mudrac i počeo da viče da onaj koga svi poštuju kao boga i gospodara nije čak ni čovijek, jer se kao životinja podaje samo svojim nagonima, već najniži rob, jer dobrovoljno služi tako mnogim i tako gadnim gospodarima; ili kad bi naredio sinu koji oplakuje smrt svoga oca da se veseli, jer mu je otac počeo živjeti tek posle smrti, pošto život i nije ništa drugo nego umiranje; ili kad bi nekoga tko se razmeće rodoslovom svojih predaka nazvao prostakom i kopilanom, jer u sebi nema nimalo one vrline koja je jedini izvor plemenitosti; i kad bi na isti način govorio o svim stvarima na zemlji: šta bi mu se, pitam vas, drugo dogodilo nego da ga svi smatraju bezumnim i bijesnim. I kao što ništa nije luđe od mudrosti u loše izabranom času, isto tako ništa nije smješnije od naopake mudrosti. Naopako radi tko god ne umije da se prilagodi sadašnjem položaju i koristi prilikama i tko zaboravlja ono staro pravilo pri gozbama: »Ili pij ili odlazi!« i traži da komedija više ne bude komedija. Naprotiv, znak je prave pameti da ne želiš biti nadljudski mudar kad si već rođen kao čovijek, nego da sa čitavim svijetom ili dobrovoljno zatvaraš oči pred pogreškama ili se uljudno pretvaraš.

A baš je to, prigovaraju mi, prava ludost. Ja to ne odričem, samo neka mi se zauzvrat potvrdi da čovijek prema njoj igra svoju ulogu u komediji života.

30 Uostalom, besmrtni bogovi, ne znam da li da govorim dalje ili da ćutim! Ali zašto da ćutim kad je ono što imam da kažem istinitije od istine? Možda bi ipak bilo dobro da, zbog tako važne stvari, prizovem u pomoć muze sa Helikona, kad im se pjesnici često obraćaju čak i za najobičnije tričarije. Pritecite mi zato u pomoć, kćeri Jupiterove, dok dokazujem da do te vanredne mudrosti, do te tvrđave sreće nema pristupa nitko, ako ga ne povede Ludost! Već smo se ranije

složili u tome da sve strasti pripadaju Ludosti. Zato je razlika između luđaka i mudraca u tome što prvoga vode strasti a drugog stišava razum. To je razlog što stoici odstranjuju od mudraca sva duhovna uzbuđenja kao bolesti; međutim, po mišljenju pedagoga, strasti su ne samo krmari svima onima koji žurno plove u luku mudrosti već su mamuza i osti u svakom djelovanju vrline i tako reći, podstiču da se radi dobro. Dvostruki stoik Seneka žestoko ustaje protiv toga i mudracu potpuno usrkaćuje strast. A kad tako čini, on u mudracu ne ostavlja čak ni čovjeka, nego od njega stvara nekog novog boga koji nikada nije postojao niti će ikada postojati; ili, da se jasnije izrazim, gradi od njega mramorni kip koji je neosjetljiv i u kome nema ničeg ljudskog. Zato neka stoici sami uživaju u svome mudracu i neka ga vole, nitko im neće zavidjeti, i neka žive s njim ili u Platonovoj državi, ili, ako više vole, u oblasti ideja, ili u Tantalovim vrtovima. Tko ne bi pobjegao i tko se ne bi zgrozio od takva čovjeka kao od čudovišta i utvare, kad je otupio za sva prirodna osjećanja, kad ne mogu više da ga uzbude nikakva duševna raspoloženja, ni ljubav ni milosrđe, nego je tvrd kao kremen i stoji kao Marpeška stijena? Ništa mu ne ostaje sakriveno, ni u čemu ne griješi, sve vidi kao kakav Linkej, sve ispituje s krajnjom točnošću, ništa ne oprašta, ničim nije zadovoljan osim samim sobom, misli da je samo on bogat, samo on pametan, samo on kralj, misli da je jedino on slobodan; ukratko, sve samo on, ali po osobnom mišljenju! O prijateljima se ne brine, a ni sam nije prijatelj nikome, ne usteže se da prezire i same bogove; besmisleno mu je sve što se na ovom svijetu dešava, sve kudi i svemu se ruga. Eto vam slike te životinje koju nam predstavljaju kao savršena mudraca. Ako bi se išlo na glasanje, pitam ja vas, koji bi grad htio takva poglavara, koja bi vojska željela takvog vođu? Staviše, koja bi žena željela i podnosila takva muža, tko bi pozvao takva gosta za sto, koji bi sluga trpio gospodara takve ćudi! Tko ne bi radije uzeo iz gomile najluđih kakva luđaka koji bi kao luđak umio ludima i da zapovjeda i da im služi, koji bi odgovarao sličnim sebi, što će reći pretežitoj većini ljudi, koji bi bio pažljiv prema ženi, ljubazan prema prijateljima, zabavan na gozbama i mio ljudima i najzad, čovjek koji smatra da mu ništa ljudsko nije tuđe? Ali je taj mudrac već odavno dozlogrdio i meni! Zato prelazim na druga prednosti života.

31 Kad bi netko posmatrao život na zemlji s visoke osmatračnice, kao što čini Jupiter, po pričanju pjesnika, vidio bi kolikim je nesrećama izložen ljudski život! Kako je bijedno i prljavo njegovo rađanje! Kako je mučno odgajanje, kakvu je sve nasilju izloženo djetinjstvo, na koliko je teških poslova primorana mladost, kako je strašna starost i kako svirepa neizbježnost smrti! osim toga, niz još kolikih opasnih bolesti, koliko ga nezgoda vreba, koliko nevolja navaljuje sa svih strana — nema nigdje ničeg što nije natopila žuč! Da ne spominjem ona zla koja čovjek nanosi čovjeku: siromaštvo, tamnicu, podlost, sramotu, mučenje, nevjernost, izdaju, uvrede, svađe, prevare. Ali kako da ih nabrojim kad ih je koliko i pijeska u moru! Za kakve grijehe su ljudi zaslužili takvu sudbinu? Koji bog ih je u bijesu natjerao da se rađaju u takvoj bedi? O tome zasada ne mogu da govorim. Ali tko o ovome bude dobro razmislio, neće prekorijevati miletske djevojke, mada i taj slučaj izaziva sažaljenje. A koji su, prije svega, ti koji su se predali smrti iz odvratnosti prema životu? Zar to nisu učenici Mudrosti? Među

njima je i onaj Hiron, koji je više volio da umre nego da bude besmrtn, a da ne govorim o Diogenima, Ksenokratima, Katonima, Kasijima i Brutima! Mislim da uviđate šta bi bilo na svijetu kad bi svi ljudi bili mudraci: svakako bi bila potrebna nova glina i još jedan Prometej! Baš zato ja i pomažem ljudima u tolikim njihovim nevoljama, podržavam ih u neznanju, u lakomislenosti, ponekad u zaboravu patnji, ponekad u nadi na bolji život; ako pak s vremena na vrijeme u požudu dolijem još kaplju meda, odmah ublažim nevolje, tako da nitko od njih ne želi da ostavi život čak ni kad Parke doteraju nit do kraja i kad ih život već godinama napušta. I ukoliko imaju manje razloga da žive i dalje, utoliko više žele da žive, pa čak i ne osjećaju neko gađenje prema životu. Moja je zasluga što ovdje-onde vidite starce Nestorova doba kojima nije više preostao čak ni izgled čovjeka: oni mucaju, brbljaju besmislice, bez zuba su, sjedi, ćelavi ili, da ih opišem Aristofanovim riječima: ružni su, krivi, smežurani, ćelavi, krezavi i nemoćni, a toliko se raduju životu da se ponašaju kao mladići: jedan boji sjede kose, drugi vlasuljom prikriva ćelavost, treći namješta vještačke zube, pozajmljene možda od nekoga, četvrti se smrtno zaljubljuje u neku mladu devojkicu i ophodi se gluplje i budalastije od svakog zaljubljenika. Sav iznemogao, s jednom nogom u grobu, a oženi se nekom nježnom djevicom, svakako bez miraza, i ona će ga uskoro zakriti rogovima. I to se događa tako često da izgleda kao neka pojava za pohvalu. Ali je još zabavnije posmatrati stare namiguše: od duge starosti skoro liče na polužive leševе, rekao bi čovjek da su se digle iz grobnice, a neprestano brbljaju: Oh, kako je život lijep! Razuzdane su i kao što obično kažu Grci, pohotljive kao koze; za veliku nagradu dovode kakva Faona, neprestano rumene lice, nikad se ne miču s ogledala, briju dlake na donjim mjestima, pokazuju smežurane i uvele grudi, pjevaju drhtavim i neskladnim glasom, draže dremljivu požudu, piju, igraju s mladim devojkama, pišu ljubavna pisma. Cijeli svijet ismijava njihovo ponašanje kao krajnju ludost, i cijeli svijet ima pravo. Ali se bapci dopadaju sami sebi, žive u omaglici najvišeg zanosa i uživaju sva zadovoljstva — sretne, razumije se, zbog moje dobrote. Htjela bih sada da svaki onaj koji se podsmjehuje tim stvarima dobro promozga i kaže da li je, po njegovu mišljenju, bolje u takvoj ludosti prijatno živjeti ili, kako ono vele, tražiti gredu pa se objesiti? A što se u javnosti takav život smatra kao sramota, to za moje luđake ne znači ništa, jer oni to zlo i ne osjećaju ili, ako šta i osjete, ne mare za njega. Ako padne kamen na glavu, to se zove zlo; a stid, nepoštenje, pogrda, psovke prouzrokuju onoliko štete koliko ih tko osjeća. Ako nema osjećanja, onda nema ni zla. Šta smeta što ti cijelo pozorište zviždi? Pljeskaj ti sebi sam! Do toga te stepena savršenstva može dovesti samo Ludost!

32 Čini mi se da već čujem filozofe kako se bune: To je, vele oni, najbjednije što Ludost drži ljude u zabludi, obmani i neznanju! Naprotiv, to baš znači biti čovjek! Ne razumijem zašto ih nazivati bjednicima, kad ste svi tako rođeni, tako obrazovani i vaspitani i kad je to zajednička sudbina svih. Nijedno biće nije nesretno ako živi u svom prirodnom stanju. Da tko ne misli da čovjeka treba oplakivati zato što ne može da leti kao ptice, ili da ide četveronoške kao životinje, ili što nema rogove za odbranu kao bikovi? Sa istim pravom može

onda nazivati nesretnim i najljepšega konja zato što nije učio gramatiku i što se ne hrani kolačima, ili vola koji nije sposoban za gimnastičke vježbe. I kao što konj nije nesretan zbog nepoznavanja gramatike, tako ni lud čovjek nije nesretan, jer je ludost vezana s njegovom prirodom. Ali mi oštromni mudrijaši opet prigovaraju. Tako je, kažu oni, čovjeku je dana osobito sposobnost za poznavanje znanosti i umjetnost, pomoću kojih umom nadoknađuje ono što mu je priroda uskratila. Kao da to uopće liči na istinu! Zar bi priroda, koja je tako marljivo bdjela nad muhama, biljem i cvijećem, zaspala baš nad čovjekom, da bi mu tako bila potrebna znanost koju je Teut, ogorčeni neprijatelj ljudskoga roda, izmislio samo zato da bi ga uništio? Zato znanost tako malo koristi sreći, čak joj i šteti, a kažu da je samo zbog toga i pronađena, kao što u Platona jasno tvrdi onaj duhoviti kralj o pronalasku pismenosti. I znanost se, dakle, uvukla u ljudski život s ostalim nevoljama, a potiče iz istog onog izvora iz koga potiče sve što je rđavo u životu, od demona koji su po njoj dobili ime, jer demon na grčkom znači mudrac. U zlatno doba je priprosti čovjek živio bez ikakva oružja znanosti, vođen samo prirodnim nagonom. Čemu je tada bila potrebna gramatika, kada su svi govorili istim jezikom i kada se riječ upotrebljavala samo da se ljudi među sobom sporazumijevaju? Kakva je potreba bila za dijalektikom, kada nije bilo nikakve borbe zbog suprotnih mišljenja? Čemu bi služila retorika, kad nitko nikoga nije izvodio pred sud? Zašto bi se stvarali zakoni, kad nije bilo iskvarenih običaja iz kojih, nema sumnje, izvire dobri zakoni? Ljudi su, zatim, bili suviše pobožni da bi s nekom bezbožnom radoznalošću ispitivali tajne prirode i posmatrali zvijezde i istraživali njihovo kretanje i djelovanje i otkrivali nevidljive uzroke stvari; smatrali su za grijeh ako bi smrtni čovjek pokušao da mudrošću nađe granice svoje sudbine. Što se tiče želje da se sazna ono što se dešava izvan neba, takvo bezumlje nikome nije padalo na pamet. I kako se postepeno gubila sretna prostodušnost zlatnoga doba, zli demoni su, kao što sam rekla, izmislili znanosti i umjetnosti. Ali ih je u početku bilo malo i imale su malo pristalica; kasnije su praznovjerje Haldejaca i bezbrižna dokolica Grka pridodali bezbroj novih koje su postale prave duševne nevolje, iako je i mala gramatika više no dovoljna da postane trajno mučilište života.

33 Istina, na najvišoj su cijeni među znanostima one koje se najviše približuju svakidašnjem razumu, tj. ludosti. Teolozi gladuju, fizičari se smrzavaju, astrolozima se svijet smije, a dijalektičare prezire, samo liječnik vrijedi koliko mnogi drugi zajedno. Ukoliko je, pak, koji liječnik veća nezalica, drskiji i lakomisleniji, utoliko ga više cijene prvaci sa zlatnim ogrlicama. Jer liječnička služba, osobito kako je većina danas vrši, nije ništa drugo do naročit vid ulagivanja, baš kao i retorika. Prvo mjesto posle liječnika pripada poznavaocima prava, a možda i nije tako (ne znam pouzdano), jer filozofi obično, ne usuđujem se da sudim sama, jednodušno ismijavaju njihov poziv kao magareću znanost. Ali se ipak voljom tih magaraca svršavaju u životu svi poslovi, najveći i najmanji. Oni se bogate sticanjem velikih posjeda, dok teolog, iako je pretresao sve bogoslovske znanosti, suši zube i neprestano ratuje sa stjenicama i ušima. I kao što su plodnije one umjetnosti koje su u bližem srodstvu s Ludošću, isto su tako mnogo sretniji oni ljudi kojima je dano na volju da se uzdržavaju od dodira

sa svim znanostima i da se podaju prirodi kao jedinom vođi. A ona nije škrta ni u čemu, osim ako ne želimo da iziđemo iz okvira ljudske sudbine. Priroda mrzi pretvaranje, i mnogo joj sretnije polazi za rukom ono što stvara bez ikakve umjetnosti.

34 Zar ne vidite da u svijetu živih bića najsretnije žive ona plemena kojima je tuđa svaka disciplina i kojima je priroda jedina učiteljica? Pogledajte pčele! Zar možete zamisliti nešto sretnije i dostojnije divljenja? One nemaju čak ni sva tjelesna čula, pa ipak mi recite da li je arhitektura pronašla nešto slično u građenju kuća? Koji je filozof ikada stvorio državu sličnu njihovoj? Suprotno tome, konj ima sva čula kao i čovjek i živi s njim u zajednici, pa stoga i učestvuje u nekim ljudskim nesrećama. Konj ne podnosi poraze, pa zato na trkama često juri do poslednjeg daha; a u boju, dok hrli za pobjedom, dobija smrtni udarac i zajedno s jahačem pada na zemlju. Da i ne spominjem tvrde uzde, bodljikave mamuze, zatvor koji se zove štala, bičeve, štapove, oglavne, jahača, ukratko, svu tragediju ropstva u koju se konj dragovoljno uvalio kad je s velikom željom htio da pobijedi neprijatelja po ugledu na lude kneževe. Koliko je ugodniji život muva i ptica koje žive bezbrižno i slušaju samo prirodne nagone, ukoliko im to dopušta ljudska pakost! Ako zatvorite pticu u kavez pa je naučite da podražava ljudskim glasovima, čudnovato je koliko će izgubiti od svoje prirodne ljepote: mnogo se više uživa u svakom pogledu u djelu koje je stvorila priroda nego u djelu koje je stvorila umjetnost. Ne mogu dovoljno da izrazim koliko cijenim Pitagoru preobražena u pijetla, koji je, preživivši ne znam koliko metamorfoza (bio je filozof, muškarac, žena, kralj, običan čovjek, riba, konj, žaba, pa mislim čak i spužva), ipak tvrdio da nijedna životinja nije nesretnija od čovjeka, jer su sve one zadovoljne granicama Prirode, samo čovjek pokušava da iziđe iz granica svoje sudbine.

35 Pitagora daje među ljudima prvenstvo nezalicama i siromašnima duhom nad učenim i velikim ljudima, a poznati je Gril bio mnogo pametniji od lukava Odiseja kad je više volio da grokće u svinjcu nego da s njim juri u nove opasnosti i pustolovine. Čini mi se da je isto tako mislio i Homer, otac priča, koji sve smrtnike naziva jadnicima i bijednicima; naročito često naziva nesretnim Odiseja, koga uzima kao primjer mudra čovjeka, a taj nadimak nikad ne daje ni Paridu, ni Ajantu, ni Ahileju. Zašto to? Jer se Odisej, lukav i vješt u svemu, upravljao po savjetu Palade i bio teko mudar da je izvrđavao koliko je mogao više vodstvo Prirode. I tako su među ljudima najdalje od sreće oni koji izučavaju mudrost, te su baš zbog toga dvostruki luđaci, jer zaboravljaju svoje ljudsko porijeklo i teže za životom besmrtnih bogova, tako da se, po primjeru Giganata, naoružani znanošću, bore protiv prirode; najmanje, pak, izgledaju nesretni oni koji se po duhu najviše približuju nerazumnim životinjama i koji ne preduzimaju ništa što leži izvan čovjeka. Pokušajmo da to i dokažemo, ako možemo, ali ne stoičkim postupcima, već nekim sasvim opipljivim primjerom! Pitam vas, u ime besmrtnih bogova, da li je uopće netko sretniji od one vrste ljudi koje svijet naziva glupacima, luđacima, budaletinama i prostacima, što su, po mome mišljenju, najpošteniji nazivi? Ja ću vam sada reći nešto što će vam na

prvi pogled izgledati glupo i besmisleno, ali što je najdublja istina. Prije svega, ti luđaci se ne boje smrti, a to, tako mi Jupitera, nije malo zlo; ne znaju uopće za grižu savjesti; ne prepadaju se od priča o mrtvacima, ne blijede i ne dršću pred duhovima i utvarama, ne uznemiruju ih nevolje koje im prijete, ne zavaravaju se nadom u buduću sreću; riječju, njih ne rastržu tisuće briga u kojima se gubi ovaj život. Oni ne osjećaju ni sramote, ni straha, ne znaju za častoljublje, zavist i ljubav. Naposljetku, ukoliko se više približe nerazumnosti glupe stoke, utoliko su nesposobniji da griješe, po tvrđenju teologa.

Prema tome, ispitaj pažljivo, budalasti mudrače, one silne brige što danju i noću muče tvoj duh, skupi na jednu gomilu sve nezgode svoga života, pa ćeš tek onda shvatiti koliko nevolja ja prištedim svojim luđacima! Dodaj tome da oni, osim toga što sami neprekidno uživaju u igri, pjevanju i smijehu, donose i svima drugima, kuda god dođu, zabavu, šalu, igru i smijeh, kao da ih je dobrotu bogova poslala na zemlju da ublaže tugu ljudskoga života! Odatle proizlazi da su svi ljudi, iako jedni prema drugima imaju različita osjećanja, u odnosu na luđake istog mišljenja: svi ih priznaju kao svoje, traže ih, hrane, dvore, njeguju i pomažu, ako je potrebno; dopuštaju im svi da bez kazne govore i rade šta im je volja. Nitko ne želi da im naškodi, pa se čak i divlje životinje uzdržavaju da im nanesu štete, kao da nagoni osjećaju njihovu nevinost. Jer oni su pod zaštitom bogova, i naročito pod mojom zaštitom, pa ih s pravom svi poštuju.

36 Oni predstavljaju takvo uživanje čak i za kraljeve i careve da mnogi bez njih ne sjedaju ni za stol, niti idu u šetnju, i ne mogu prosto nijedan tren provesti bez njih. Oni mnogo više poštuju svoje budale nego svoje mrgodne filozofe, koje obično drže zbog dvorskog običaja. Zašto im daju prvenstvo, lako je pogoditi, i u tome, mislim, nema ničeg čudnog: mudri savjetnici priopćavaju vladarima obično samo žalosne stvari i oslanjajući se na svoju znanost, uzimaju slobodu da s vremena na vrijeme vrijeđaju nježne uši zajedljivom istinom, a budale pružaju vladarima samo ono što oni najviše žele: šale, smijeh, dosjetke, lakrdije. osim toga, zapamtite, luđaci imaju još jedan veliki dar koji ne treba podcjenjivati: jedino oni iz prostodušnosti govore istinu. A šta je dostojnije hvale od istine? I mada Alkibijadova izreka u Platona pripisuje istinu samo vinu i djeci, ipak sve priznanje u tom pogledu pripada meni osobno. To potvrđuje i Euripid svojom poznatom izrekom:

Ludo govori samo luđak. Jer što luđak nosi u srcu, to mu se čita na licu i čuje u govoru. Mudraci imaju po dva jezika, kao što spominje isti Euripid: jednim govore istinu, drugim ono što misle da odgovara vremenu i prilikama. Kadri su da crno pretvaraju u bijelo, da pušu iz istih usta toplo i hladno; sasvim je drukčije ono što skrivaju u sebi od onog što im je na jeziku. Kraj sve njihove sreće, meni se ipak čini da su vladari dostojni sažaljenja, jer nemaju čovjeka koji bi im govorio istinu, nego su prisiljeni da oko sebe drže laskavce mjesto prijatelja. Ali vladari, reći će netko, sami zatvaraju uši pred istinom i samo stoga izbjegavaju mudrace što se boje da se ne bi našao slučajno neki slobodniji čovjek koji bi se usudio da radije govori ono što je istinito nego ono što je prijatno da se sluša. Istina je zaista mrska vladarima, nema tu šta: ali, iako je to

čudno, moji luđaci uspjevaju da se iz njihovih usta s uživanjem sluša ne samo istina nego i otvorena uvreda. Ako dolaze iz usta luđaka, smiju se od srca istim onim riječima zbog kojih bi mudrac namakao sebi omču na vrat. Jer istina ima neku prirodnu snagu da razveseljava, ako joj nedostaje ono što vrijeda, a taj su dar bogovi zaista dali samo luđacima. Gotovo iz istih razloga žene obično više vole lakrdijaše i luđake, jer su po prirodi više nego muškarci naklonjene uživanju i šalama. Što god rade s tim ljudima, a ponekad rade i vrlo ozbiljne stvari, one to tumače kao brbljanje i rasonodu, jer je lijepi spol vješt, osobito kad hoće da prikrije svoje grijehе.

37 Da se vratim, dakle, na sreću luđaka: oni provode život s mnogo uživanja, a posle bez straha ili osjećanja smrti odlaze pravo na elizijske poljane i tamo svojim šalama uveseljavaju pobožne i besposlene duše. Uporedinio sada život kojega bilo mudraca sa sudbinom luđaka!

Zamislite kakav primjer mudrosti, pa stavite prema njemu čovjeka koji je čitavo djetinjstvo i mladost proveo nad knjigama i najljepši dio života upropastio u neprospavanim noćima, brigama i znoju i koji u kasnijem životu nije okusio ni trunke veselja; koji je uvijek bio štedljiv, siromašan, žalostan, natušten, nepravičan i surov prema sebi, a drugima težak i odvratn; koji je, blijed i suv, bolestan i krmeljiv, ostario i osjedio mnogo prije vremena i umro prije vremena. Ali zar je važno kad tako umre čovjek koji nikada nije ni živio! Eto, sad imate baš izvrsnu sliku mudraca!

38 A, eto, opet čujem kreketanje žaba iz stoičke bare: Ništa nije, kažu mi oni, bjednije od bjesnila. Prava, pak, ludost je ili vrlo blizu bjesnila ili, bolje, pravo bjesnilo. Jer šta je drugo bjesnilo nego stanje duševnog poremećaja? Ali oni ne znaju šta govore. Hajde da uništimo taj silogizam uz milostivu pomoć muza. Oni to, doduše, rade oštroumno, ali kao što Sokrat govori u Platona da jednu Veneru rasjeca u dvije, od jednog Kupidona pravi dva, isto tako bi morali i naši dijalektičari da razlikuju bjesnilo od bjesnila, ako hoće i sami da izgledaju pametni. Jer svako bjesnilo nije odmah i nesretno; inače Horatije ne bi pjevao o »ljupkom besnilu«, niti bi Platon zanos pjesnika, proroka i zaljubljenika stavio među najveća životna dobra, niti bi Sibila nazvala Ajnejevo djelo bjesnilom. Prema tome, treba razlikovati dvije vrste bjesnila. Jedno šalju iz pakla strašne osvetnice Furije, kad puštaju svoje zmije na svijet i unose u ljudska srca ratno oduševljenje, ili nezajažljivu žeđ za zlatom, ili sramnu neprirodnu ljubav, očeubistvo, rodoskrnavljenje, bogohuljenje ili neku drugu sličnu napast, ili kad buktinjama straha i bijesa progone grešnika koga grize savjest. Druga vrsta se umnogome razlikuje od prve.

Ona proizlazi od mene, i ljudi bi morali da je žele više od svega. Ona se pojavljuje kao neko prijatno duhovno zastranjenje koje oslobađa čovjeka svih teških briga i u ista mah mu donosi mnogobrojna uživanja. Takvu duhovnu pometnju priželjkuje Cicero^{cic}, u jednom pismu Atiku, kao neki veliki božanski dar da bi tako mogao da zaboravi svoje teške nevolje. Kako se izvrsno osjeća

onaj Argivac, koji je baš sasvim bio lud, kad je po čitav dan sjedio u pozorištu, smijao se, pljeskao, uživao, jer je zamišljao da se izvodi neka divna drama, a, u stvari, nije se izvodilo ništa! Inače se taj čovjek u svakodnevnom životu ponašao sasvim pametno, bio je prijatan drugovima, pažljiv prema ženi, milostiv prema robovima, nije bjesnio kad pronađe odbačenu bocu. Kad su ga rođaci pomoću ljekova izliječili od te bolesti i kad mu se potpuno vratila pamet, ovako se žalio svojim prijateljima: Šta ste učinili, drugovi! Ubili ste me, a ne spasli, odnesoste mi uživanje! Silom mi je otrgnuta najslađa duhovna obmana. I imao je pravo: oni su sami bili u zabludi, i njima je bilo potrebnije nego njemu da piju gorčinu, jer su mislili da njom treba istjerati tako sretno i prijatno ludilo kao kakvo zlo! Ja, doduše, nisam se dosađivala da li svaki poremećaj čula i razuma treba nazvati ludilom. Jer ako se nekome koji slabo vidi od mazge učini magarac, ili ako se netko koji nije kadar da daje sud divi nekim bjednim stihovima kao pravom remek-djelu, neće odmah značiti da je lud; ali ako su nekome poremećena ne samo čula već i umno rasuđivanje, i to preko uobičajene mjere i trajno, tek tada kažemo da nije daleko od bjesnila, kao, na primjer, kad tko čuje magarca kako njače, pa mu se učini da sluša prijatnu simfoniju, ili ako je tko rođen u najvećem siromaštvu, a ovamo zamišlja da je lidijski kralj Krez. Ludost te vrste je vesela karaktera, kao što se obično dešava, i donosi znatno uživanje i onima koje drži, kao i onima koji ga gledaju, ali su i sami ćaknuti na drugi način. Ta vrsta bjesnila je mnogo raširenija nego što svijet misli. I tako se luđak smije luđaku i zabavljaju jedan drugoga. Staviše, češće možete vidjeti da se ludi grohotom smije manje ludom.

39 Inače je sretniji onaj koji je na više načina lud, tako mislim ja, Ludost, samo treba da ostane u onoj vrsti bjesnila koja je nama svojstvena. A ta vrsta je tako rasprostranjena i opća da ja ne znam može li se na svijetu naći čovjek koji bi u svakom trenutku bio pri pameti i koga ne bi držala bar neka vrsta bjesnila. Ipak moram upozoriti na ovu malu razliku: ako netko vidi tikvu, pa misli da je žena, prišiju mu ime luđaka, jer se takva zabuna rijetko dešava; ali ako se netko kune da mu je žena vjernija od Penelopeje, iako mu je nabila mnogo rogova, iako se topi od miline u svojoj sretnoj zabludi, njega nitko živi neće nazvati luđakom, jer svako vidi i zna da se to isto događa i drugim muževima. U ovaj red luđaka dolaze i oni koji preziru sve osim lova na divlje životinje i hvale se da osjećaju najveće duhovno uživanje kad čuju onaj odvratni zvuk roga ili lavež pasa. Mislim da bi im i izmet pasa, kad bi ga pomirisali, mirisao na cimet! Kako li tek uživaju kad treba razuđivati divljač! Razuđivaje volova i ovaca je posao prostog seljaka, ali utrobu divlje životinje može rasporeti samo plemić! Gologlav, na koljenima, nožem određenim za taj posao (sačuvaj bože da to bude kuhinjski nož), pobožno reže udove po određenom redu određenim pokretima. Okružuje ga ćutljiva gomila hajkača i čudi se kao da se dešava nešto novo, iako su taj prizor gledali već tisuću puta. Ako se desi da netko dobije dio plijena da proba, smatra da mu se mnogo podigao društveni ugled. I tako, pošto lovci neprestano gone i jedu divljač, ne postižu ništa drugo nego da i sami gotovo postanu divlje zvjeri, a ipak misle da vode pravi kraljevski život.

Lovcima su vrlo slični ljudi koji gore od neugasive želje za građenjem, pa preziđuju čas okruglu zgradu u četvrtastu, čas četvrtastu u okruglu. Te strasti ne znaju ni za granice ni za mjeru, dok ne dođu do krajnjeg siromaštva, pa nemaju gdje da stanuju ni šta da jedu. Pa šta je s tim? Nekoliko godina su proživjeli u velikom zadovoljstvu. Ovima su najbliži, kako mi se čini, oni koji se trude da novim i tajanstvenim pokušajima promijene izgled prirode, pa na kopnu i na moru teže za nekom kvintesencijom. Oni žive u slatkoj nadi, ne boje se ni napora ni troškova, i čudno bistrim umom uvijek nešto izmišljaju, čime samo sebe varaju, a luđaci uživaju u prevari, dok ne potroše sve i ne ostane im ni toliko da mogu da sagrađe peć. Pa ipak, ne napuštaju svoje čarobne snove, već marljivo podstiču i druge da idu ka istoj sreći. A kad im se izjalove i poslednje nade, ostaje im za utjehu ona riječ: dosta je ako se u velikim stvarima makar i htelo. Onda se žale da je život prekratak da bi se mogla izvršiti velika djela. Što se tiče onih koji igraju kocke, ni sama ne znam sigurno da li treba da uđu u moju družbu. Svakako je bezuman i smiješan prizor kad vidimo kako nekima, koji su toliko odani igri, uskipi i zaigra srce čim čuju treskanje kocki. Uvijek ih zavodi nada na dobitak, dok ne spljiskaju sve svoje imanje; a kad im se brod razbije o hridi igre opasnije od Malejskog rta i kad jedva goli isplivaju iz valova, prije će prevariti svakog drugog nego onoga koji ih je opljačkao, iz straha da ih ne smatraju ne baš časnim ljudima. A šta tek da kažem o starcima već upola slijepim koji stavljaju naočale na oči da bi mogli igrati? I najzad, kad im kostobolja obogalji zglobove, plaćaju čak i zamjenika da mjesto njih miče kocke. Ta igra je zaista prijatna stvar, samo se većinom svršava bijesnim prepirkama, pa ne spada u moj djelokrug, već u nadležnost furija.

40 Na svaki način, bez izuzetka je mojega kova ona vrsta ljudi koji sa uživanjem slušaju ili ispredaju lažne priče o čudima i neprirodnim pojavama. Nikad im nije dosta jezivih izmišljotina o priviđenjima, o utvarama, o zlim dusima, o paklu i o hiljadama drugih sličnih čuda. Ukoliko su te priče nevjerojatnije, ljudi im više veruju i one im prijatnije golicaju uši. Ali one ne služe samo za prijatno prekraćivanje dosade nego su isto tako i unosan posao, osobito za svećenike i propovjednike. Ovima je bliska jedna druga vrsta ljudi koji inače žive u ludom, ali prijatnom praznoverju. Ako vide drevni kip ili kakvu sliku Polifema Hristofora, misle da su toga dana zaštićeni od smrti; ili ako je koji vojnik obavio propisanu molitvu pred Barbarinim kipom, misli da će se nepovređen vratiti iz boja; ili u određene dane prizivaju i Erazma kao sveca s voštanim darovima i određenim molitvama i nadaju se da će uskoro postati bogati. I kao što su izmislili drugog Hipolita, isto tako su u sv. Jurju pronašli Herkula. Njegov konj je najpobožnije okićen kolajnama i zvočićima i samo što mu se ne mole; po više puta kupuju svečevu naklonost kakvim novim darićima; zakletva u njegovu bronzanu kacigu ima važnost kraljevske zakletve. A šta da kažemo o ljudima koji se najprijatnije obmanjuju nadom u oproštaj grijehova; koji kao klepsidrom mjere trajanje očišćenja u čistilištu za koje imaju matematički izračunatu tabelu po stoljećima, godinama, mjesecima, danima i satima? Ili šta da kažem o onima koji se zanose nekim čarobnim znamenjima i molitvicama, koje je izmislila neka pobožna varalica, ili iz sujete, ili radi sticanja novaca? Nema stvari koju one ne

obećavaju: bogatstvo, počasti, uživanje, sjajne gozbe, neprekidno zdravlje, dug život, svježu starost i najzad, na nebu mjesto najbliže Kristu. Ali ipak ne žele da ga zauzmu brže-bolje, već što kasnije, tek kada ih protiv njihove volje budu napustile slasti ovoga života za koje se tako grčevito drže, onda neka dođu ta nebeska uživanja. Tako, na primjer, ako neki trgovac, ili vojnik, ili advokat baci od opljačkanih novaca bar novčić na tas, zamišlja da je time u isti mah isušio lernsku močvaru svoga života i da je, kao po ugovoru, okajao sva krivokletstva, sve prljave strasti, sve pijanke, sve prepirke, sva ubistva, sve prevare, sve nepoštene postupke i izdajstva i to ih okajao tako da se ponovo može vratiti na novi niz zločina. Ima li čega luđeg ili, bolje riječeno, čega sretnijeg od onih ljudi koji se nadaju najvišoj sreći da će ući u carstvo nebesko ako svakog dana promrse onih poznatih sedam stihova iz svetih psalama? Na te čudotvorne stihove je, tobože, neki šaljivi đavo, koji je bio više naduven negoli bistar, obratio pažnju sv. Bernarda, ali je ovaj bio lukaviji od njega. Sve je to tako ludo da je skoro i mene sramota, ali ih ne odobrava i prihvata samo prost svijet, nego čak i profesori teologije. I dalje, zar ne izlazi na isto što svaka pokrajina poštuje svog posebnog sveca, što ga svaki poštuje na svoj način, što im pripisuju razne vrste zaštite? Jedan pomaže kad koga bole zubi, drugi se nalazi ženama u porođajnim mukama; ovaj ti vraća ukradenu stvar, onaj spašava brodolomnika, onaj tamo bdi nad stadom, i tako redom, jer bi me daleko odvelo da sve nabrojim. Neki imaju moć nad mnogim stvarima u isti mah, osobito Majka božja, djevica kojoj prost narod pripisuje skoro veći uticaj nego njenom sinu.

41 A šta drugo ljudi traže od svetaca ako ne ono što spada u moj djelokrug? Među tolikim zavjetovanim darovima koje vidite kako ispunjavaju sve zidove i strop mnogih crkava, jeste li ikad ugledali jedan za ozdravljenje od ludosti ili da je tko postao za dlaku pametniji? Jedan je nepovređen isplivao iz vode, drugoga je probo neprijatelj, ali je još živ; jedan je strugnuo iz bitke dok su se drugi borili, ne samo sretno već i junački; ovaj je bio osuđen na vješala, ali je neki svetac, prijatelj lopova, naredio da mu se presječe omča, te se i dalje trudi da rasterećuje svoje bližnje koji su pretovareni bogatstvom; ovaj je pobjegao obivši zatvor, onaj se izliječio od groznice na žalost liječnika; jednome je otrov bio lijek, a ne smrt, jer ga je dobro pročistio, i to nipošto na radost njegove žene koju je to stalo muka i novaca; drugome se prevrnula kola, ali je konje dotjerao kući nepovrijeđene; trećega je zatrpala ruševina, ali se ipak spasao; četvrtoga je muž uhvatio na djelu, ali se izvukao. Nitko se još živi nije zahvalio za oslobođenje od Ludosti. Toliko je prijatna stvar živjeti bez razuma da se ljudi više mole za oslobođenje od svega drugog samo ne od Ludosti. Ali zašto se navozim na to more praznoverja? Sto jezika da imam, sto usta i glas od gvožđa, luđake bih vam svih vrsta uzalud htjela da nabrojim jer nisam kadra da vam sve ludosti preletim poimence! I tako život svih krišćana prosto vri od praznovjernih ludosti, koje čak i sami svećenici olako propuštaju i pothranjuju, jer znaju koliki prihod obično donose. Ako bi se podigao koji omraženi mudrac i počeo govoriti istinu: nećeš rđavo završiti ako budeš živio pošteno; grijehe ćeš okajati ako novčiću pridružiš mržnju prema rđavim djelima, suze pokajnice i bdenje, molitve i post, i ako promijeniš cijeli način života; sveci će ti biti

naklonjeni, ako budeš podražavao njihovu životu; ako bi, velim, neki mudrac izgovorio ovu ili koju sličnu istinu, zamislite iz kolike bi sreće iznenada istrkao ljudske duše i u kakvu bi ih zabunu uvalio! Ovom društvu pripadaju i oni koji još za života smisle s kakvom svečanošću žele biti pokopani: tako marljivo sračunavaju i poimence (propisuju koliko buktinja, koliko crnih odijela, koliko pjevača, koliko pogrebnih statista žele da imaju na sahrani, kao da bi svaki osobno htio da vidi taj prizor, i kao da se mrtvi stide ako leš nije veličanstveno sahranjen. Brinu se toliko kao da su proizvedeni za edile, pa treba da se postaraju za igre i javne gozbe.

42 Iako žurim, ne mogu ćutke da pređem preko onih budala koje se ni po čemu ne razlikuju od poslednjeg drvodelje, pa ipak laskavim riječima govore o svom plemićkom rodu. Jedan izvodi porijeklo od Ajneja, drugi od Bruta, treći od Arkura. Svuda postavljaju kipove i vešaju slike svojih predaka, nabrajaju pradjede i čukundjede i prisećaju se njihovih negdašnjih nadimaka, a sami se mnogo ne razlikuju od tih nijemih kipova, pa su čak i gori od njih. Život njihov ipak teče vrlo sretno, zahvaljujući ljubaznoj Samoljubivosti, a tu su i ostali luđaci koji u te životinje bulje kao u bogove. Ali zašto da govorim o ovoj ili onoj vrsti ludosti, kao da Samoljubivost na čudan način ne stvara svuda mnoge sretno ljude? Jedan je ružniji od svakog majmuna, a sebi izgleda kao Nirej; drugi, čim je povukao šestarom tri linije, odmah misli da je Euklid; treći vjeruje da je Hermogen, a razumije se u muziku kao magarac u kantar i krešti gore nego kokoš kad je kljuca pjetao kao zakoniti muž. Postoji i jedna vrlo zabavna vrsta luđaka koji se hvale osobinama svojih slugu kao da su njihove. Kako je u Seneke bio dvostruko sretan onaj bogataš koji je, kad bi htio da ispriča kakvu pričicu, imao pri ruci robove da mu došaptavaju imena; nije oklijevao da primi i borbu na šake, iako je bio slab i s dušom u nosu, ali se oslanjao na to što kod kuće ima gomilu izvrsnih i snažnih robova! A šta vrijedi govoriti o umijetnicima od poziva? Svaki ima vlastito samoljublje i svaki bi se prije odrekao očevine nego svoga dara. Naročito su sujetni glumci, pjevači, besjednici i pjesnici. Ukoliko je tko od njih veća neznalica, utoliko je uobraženiji, utoliko se više busa u grudi i šepuri. Ali svi nađu zdjelu za svoju salatu, i ukoliko je tko budalastiji, osvaja utoliko više obožavalaca; ono najgore se uvijek većini najviše sviđa, jer je najveći broj ljudi, kao što sam rekla, u službi Ludosti. Zatim, ukoliko je tko veća neznalica, utoliko je sam sobom zadovoljniji, a i svijet mu se divi. Zašto bi, onda, više volio pravo obrazovanje? Prvo, ono čovjeka mnogo košta; drugo, svi ga zbog njega izbjegavaju i on izbegava sve i najzad, biće vrlo malo ljudi kojima će se dopadati.

43 Ja vidim da je Priroda zaista usadila Samoljubivost kako u svakog čovjeka tako i u sve narode, skoro i u svaki grad. Došlo je do toga da Britanci, na primjer, prisvajaju ljepotu, glazbeni dar i dobru trpezu; Škoti se hvale svojim plemstvom, srodstvom s kraljevskom lozom i misle da su oštromni dijalektičari; Francuzi su ponosni na uglađeno držanje: Parižani potpuno prisvajaju hvalu za teološku znanost; Italijani zahtevaju prvenstvo u književnosti i govorništvu, i svi laskaju sebi da jedino oni na svijetu nisu barbari; u toj vrsti

sretne prostodušnosti prvo mjesto drže Rimljani, koji još i danas s velikim uživanjem sanjaju o slavi negdašnjeg Rima; Mlečani se tope od miline zbog tobožnje plemenitosti svoga roda; Grci smatraju da su pronašli znanost i hvale se slavnim imenima starih heroja; Turci, i čitava hrpa ostalih pravih barbara, prisvajaju preimućstvo u veri i ismijavaju krišćane kao praznovjerne. Najsmješniji su Jevreji koji neprestano očekuju svoga Mesiju, ali se još i danas grčevito drže svoga Mojsija; Španci ne priznaju ratnu slavu nikom drugom do sebi; Njemci se ponose vitkim rastom i pronalaskom magije.

44 Neću da se upuštam u pojedinosti. Vi, mislim, vidite koliko uživanja stvara Samoljubivost svuda u pojedinačnim i općim slučajevima. Samoljubivost, pak, ima sestru, Lasku, koja joj je vrlo slična. Samoljubivost nije ništa drugo nego kad se netko sam sebi ulaguje; a ako to isto čini drugome, onda je to laskanje. A ta jadna laska je i dan-danas izvikana, ali samo u ljudi kojima je više stalo do riječi nego do djela. Oni smatraju da se laska slabo slaže s odanošću; ali da to nije tako, mogu nam potvrditi primjeri nerazumnih životinja. Koja se životinja više ulaguje od psa? S druge strane, koja je životinja vjernija od psa? Šta je umiljatije od pripitomljene vjeverice? Pa je li zato manje prijatna ljudima? Ili vam se čini da su za ljudski život korisniji divlji lavovi, krvoločni tigrovi i bjesni leopardi? Ja priznajem da postoji neka vrsta i štetnog laskanja kojim se pojedine varalice i podsmjehivači služe da privuku budale u mrežu. Ali to nije moja Samoljubivost; moja dolazi od izvjesne dobrodušnosti i iskrenosti i manje je bliža vrlini nego njena suparnica osornost i namrštenost, nezgrapna i glomazna, kao što kaže Horatije. Ona podiže malodušne ljude, tješi žalosne, podstiče lijene, oživljuje otupjele, iscjeljuje bolesne, smiruje pomamne, združuje zaljubljene i drži ih u slozi; ona, isto tako, primamljuje omladinu da uči, razgaljuje starce i u obliku pohvale, bez vrijeđanja, opominje i poučava vladare. Uopće, Samoljubivost djeluje tako da svako samom sebi biva draži i prijatniji, što je vrlo važno za osobnu sreću. Jer ima li veće uslužnosti nego, kad mazga češe mazgu? Da i ne govorim, uostalom, o tome kako Laska ima velikog udjela u slavnom govorništvu, još većeg u medicini i najvećeg u pjesništvu. Jednom riječju, ona je med i začim cjelokupnog društvenog života.

45 Nesreća je, kažu, biti varan, ali je još veća ne biti varan. U velikoj su zabludi oni koji misle da čovjekova sreća leži u stvarnosti; ne, ona zavisi od mišljenja. Zbog toga u životu ima toliko tamnih i raznorodnih stvari da je prosto nemogućno pronaći jednu pouzdanu istinu, što su pravilno naglasili moji akademici, koji su među filozofima najmanje oholi; pa čak ako se i pronađe kakva istina, ona često ide na štetu životne sreće. Najzad, čovjek je stvoren tako da ga više privlači laž nego istina. Ako netko želi jasan i pristupačan dokaz za to, neka ode na propovjed u crkvu. Dok se govori o istinitim stvarima, svi drijemaju, zijevaraju i šute. Ali ako koji gromovnik (oh, prevarila sam se: htjela sam reći govornik), što se često događa, razveže kakvu bapsku priču, odjednom se svi trgnu iza sna, isprse se i slušaju otvorenih usta! Isto tako, ako je u pitanju neki basnoslovni i pjesnički svetac (na primjer, sv. Jurje, sv. Kristof ili sveta Barbara), vidjet ćete da njih slave mnogo pobožnije nego sv. Petra i Pavla, ili

čak i Krista. Ali ovdje tome nije mjesto. Dalje, kako malo košta takvo pristupanje sreći! Da bi došao do pravih vrijednosti, moraš zapeti pošteno pa čak i za najnezatniju stvar kao što je gramatika. A mašta se ostvaruje vrlo lako i dovodi do sreće bar kao i stvarnost, ako ne i više. Baš da vidimo. Netko voli da jede smrdljive usoljene ribe; drugi ne može da podnese njihov smrad a onome su ukusne kao ambrozija. Pitam vas, zar on nije pri tome sretan? Suprotno tome, ako nekoga kečiga draži na povraćanje, gdje je onda njegova sreća? Ako neki muž ima strahovito ružnu ženu, pa mu se ipak čini da se ona po ljepoti može meriti i s Venerom, zar to za nj nije isto kao da je ona odistinski lijepa? Ako netko ima sliku, kakvu ništavnu brljotinu, u crvenoj i žutoj boji, pa je zagleda i divi joj se misleći da je original Apela i Zeuksida, zar neće biti sretniji od onoga koji je za skupe novce kupio prava djela tih slikara, a možda ne uživa toliko u njima? Ja poznajem čovjeka koji ima čast da nosi moje ime i koji je poklonio svojoj mladoj ženi nekoliko lažnih dijamanata, uvjeravajući je — duhoviti lakrdijaš kakva ga dao bog — da su ne samo pravi i prirodni već izvanredne i neprocenjive vrijednosti. Pitam vas, šta se to ticalo žene koja je na staklu isto tako prijatno napasala oči i duh i igračku bez vrijednosti čuvala pod ključem kao neko veliko blago? Muž je, međutim, uštedio izdatak i uživao u ženinoj zabludi, a ona mu nije bila ništa manje odana nego da joj je poklonio ne znam kakvu dragocenost. Šta mislite, da li se razlikuju stanovnici Platonove Pećine, koji se u njoj dive sjenkama i prividnim slikama različitih stvari i ne žude više ni za čim i zadovoljni su svojom sudbinom, od onoga mudraca koji je izišao iz pećine i posmatrao istinitu stvarnost? Da je onaj Lukijanov krpa mogao vječno da sanja raskošne i bogate snove, ne bi mu bilo potrebno da želi drugu sreću. Između mudraca i luđaka, dakle, nema razlike; ako li je ima, položaj luđaka je prijatniji: prvo, jer ih njihova sreća košta vrlo malo, pa im je dovoljna samo mašta o sreći; drugo, jer je uživaju u društvu s većim brojem ljudi.

46 Nikakvo bogatstvo nije prijatno uživati bez društva. Mudraci su, kao što svako zna, u velikoj manjini, ako ih uopće ima. Grci su ih, za toliko stoljeća, nabrojili svega sedam; ali da i njih, bogme, netko bolje prorešeta, neka me đavo odnese ako među njima pronade jednog jedinog koji bi zalegao za polovinu, kakvu polovinu — za trećinu pametna čovjeka! Među mnogim pohvalama koje Bah s pravom uživa prva je ta što odstranjuje duševne brige; ali, razumije se, samo za kratko vrijeme, jer čim se prospava mamurluk, brige se brzo vraćaju »na bijelom četvoropregu«, kako kaže poslovice. Koliko je potpunije i trajnije dobro koje ja dijelim kad, kao u nekakvu vječnom pijanstvu, ispunjavam srca radošću, uživanjem i veseljem, i nitko pri tom ne mora za njih da se muči! Ja nikoga pod nebom ne isključujem iz svojih darova, a ostala božanstva dijele svoju naklonost čas jednima čas drugima. Ne uspijeva svuda plemenito i slatko vino koje rastjeruje brige i ulijeva nadu u srce. Malom broju ljudi pada u dio ljepota, dar Venerin; još manjem — riječitost, dar Merkurov. Isto ih tako nema mnogo koji su stekli bogatstvo po milosti Herkulovoj. Homerov Jupiter ne postavlja koga bilo na prijesto. Mars često ne pruža pomoć ni jednoj ni drugoj neprijateljskoj vojsci. Mnogi odlaze pokunjeni od Apolonova tronošca. Saturnov sin često udara gromom i munjom, a Feb ponekad šalje kužne klice. Neptun više

ljudi proguta nego što ih spasi, da i ne spominjem one Vejove, Plutone, Ate, Kazne, Groznice i njima slične, koji su više krvnici nego bogovi. Samo sam ja, Ludost, takva da obuhvatam čitav svijet podjednakom ljubaznošću i uvijek sam spremna da dijelim dobročinstva.

47 Ja ne očekujem nikakve zavjete, ne ljutim se i ne tražim žrtve pokajnice, ako se nešto propusti pri nekom obredu. Ne uzbujujem nebo i zemlju, ako netko pozove druge bogove na gozbu, a mene ostavi kod kuće i ne da mi da uživam u dimu žrtvenih životinja. Drugi bogovi su u tim stvarima takve cjepidlake da se skoro više isplati, pa je i bezopasnije, ostaviti ih neopaženo na miru nego ih poštovati, baš kao što su i mnogi ljudi nesnosni i gotovi na svađu, tako da ih je bolje smatrati neprijateljima nego prijateljima. Ali nitko, čujem kako govore, Ludosti ne prinosi žrtve i ne podiže hram! To je točno, i takva me nezahvalnost, kao što sam već rekla, pomalo čudi. Ali, po prirodi dobroćudna, ja to uzimam u dobrom smislu: zaista mogu i bez tih stvari. Šta će mi tamjan, ili žrtveno brašno, jarac ili svinja, kad me cijeli svijet poštuje na način koji i teolozi priznaju kao vanredan! O, baš nimalo ne zavidim Dijani što joj žrtvuju ljudsku krv! Ja smatram da me vrlo pobožno poštuju ako me u svim krajevima, kao što i čine svi ljudi, nose u srcu, ako svojim običajima izražavaju moj duh i svojim životom moju osobnost. Takav način poštovanja svetaca je i kod krišćana vrlo rijedak. Većina ljudi pali Majci božjoj svijeće, i to usred bijela dana, kad baš nije potrebno. S druge strane, kako je malo onih koji se trude da im podražavaju u čistom životu, u skromnosti i ljubavi prema nebu! To je baš pravi način poštovanja i nebesnicima najdraži. A zašto, uostalom, da želim hram, kad je čitav ovaj svijet moje svetište i ako se ne varam, najljepše? Vjernika nemam jedino tamo gdje nema ljudi. A nisam toliko luda da tražim kipove i slike; to bi bilo samo na štetu mome kultu, jer luđaci i tupoglavci obožavaju često slike mjesto svetaca. U tom slučaju bi se i meni dogodilo što se događa onima koje su njihovi zamjenici istisnuli. Ja mislim da je meni podignuto onoliko kipova koliko ima ljudi na svijetu koji su, htjeli-ne htjeli, moja živa slika. I zbog toga nemam razloga da zavidim drugim bogovima, jer svaki u svom kutu na zemlji ima svoje svetište i to u određene dane: na primjer, Feb na Rodu, Venera na Kipru, Junona u Argosu, Minerva u Atini, Jupiter na Olimpu, Neptun u Tarentu, Prijap u Lampsaku, ali samo meni cijeli svijet neprestano nudi mnogo dragocjenije darove.

48 Ako se kome čini da u mojim riječima ima više drskosti nego istine, hajde da zavirimo malo u ljudski život, pa će svima biti jasno koliko mi duguju i kako me poštuju u podjednakoj mjeri svi ljudi, najveći kao i najmanji. Ali nećemo moći da pretresemo sve do kraja, to bi nas odvelo daleko, nego ćemo se zadržati samo na najvažnijima, pa će prema njima biti lako da se procjene i ostali. Zašto bih, na primjer, govorila o jadnom priprostom svijetu, kad je on, bez pogovora, sav na mojoj strani? On tako obiluje svim vrstama ludosti i svakog dana izmišlja toliko vrsta novih da ne bi ni tisuću Demokrita bilo dovoljno da to ismije, a onda bi tek bio potreban još jedan Demokrit da se naruga onoj tisući prije sebe. Nitko ne bi vjerovao koliko prilika za smijeh i koliko rasonode svakodnevno pružaju

bogovima ti sićušni zemaljski stvorovi! Oni, tj. bogovi, u prepodnevnim satima, dok su još trijezni, provode vrijeme u vijećanju i svađama i slušaju molitve smrtnika; kasnije kad se dobro nakvase nektarom i nisu za ozbiljniji posao, skupljaju se na najuzvišenijim mjestima neba, tamo posjedaju i nagnutih glava posmatraju šta ljudi rade. Nema u njih prijatnije zabave. O bože moj, što je to pozorište, što je to šarolika tišina luđaka! (Ja i sama ponekad sjedim u krugu pjesničkih bogova.) Jedan je smrtno zaljubljen i ukoliko mu djevojka manje uzvraća ljubav, on je sve luđe voli. Drugi se ženi mirazom a ne ženom. Treći živi od prostitucije svoje žene. Četvrti ljubomorno motri na ženu, kao Arg. A kakve tek gluposti, ajme — govori i čini u žalosti peti! Plaća čak i neke glumce koji izvode komediju žalosti. Šesti, opet, plače na grobu svoje maćehe. Sedmi potrpa u želudac sve što je sa svih strana napljačkao, iz straha da sutradan ne umre od gladi. Osmi vidi vrhunac svoje sreće u spavanju i neradu. Ima ljudi koji se neprestano brinu o tuđim stvarima, a svoje zanemaruju. Jedan misli da je bogat, jer ima odakle da pozajmi i živi od dugova, ali će uskoro propasti. Drugi vjeru je da nema veće sreće nego da i sam siromašan, obogati svoga nasljednika. Jedan zbog nezatne, često neizvjesne dobiti, prokrstari sva mora i preda valovima i vjetrovima život, koji mu ni sva blaga ovoga svijeta ne bi mogla povratiti. Drugi više voli da traži sreću u ratu nego da vodi miran život doma. Ima ih koji love starce bez nasljednika i misle da će tako najlakše doći do bogatstva. A ima i takvih koji rado vrebaju bogate starice željne ljubavi. I jedni i drugi izazivaju u nebeskih posmatrača najveći smijeh kada se sami uhvate u mreže koje postavljaju žrtvama. Ali su trgovci, najluđi i najpokvareniji soj. Oni obavljaju najprljaviji posao i to na najpodliji način. Oni su redovno lažljivci, krivokletnici, lopovi, obmanjivači i podvaljivači, a ipak smatraju da su najugledniji, jer su im prsti okovani zlatom. I uvijek su okruženi laskavcima koji im se dive i obasipaju ih javnom hvalom; razumije se, da bi i oni došli do novca od nepravedno stečena imanja. Na drugome mjestu vidiš nekakve pitagorejce koji su, tako reći, pristalice zajedničke svojine, pa mirne duše pakupe što god nađu bez čuvara, kao da je njihovo zakonito nasleđe. Ima i takvih koji bogatstvo stvaraju isključivo u snovima i ti prijatni snovi su im dovoljni da budu sretni. Neki su zadovoljni što ih svijet smatra bogatim, mada kod kuće crkavaju gladni. Jedan se trudi da što prije protraći što ima, a drugi zgrće na gomilu, ne gledajući da li je pošteno ili nije. Jedan juri tražeći glasove za kakvu javnu službu, a drugi uživa da sjedi iza peći. Dobar dio ljudi se zapliće u parnice bez kraja i konca, pa se i jedna i druga strana upinju što ikad mogu, kao da žele da obogate sudiju koji odugovlači presudu i advokata koji im odmaže, iako izgleda da im pomaže. Jedan se trudi da uvede novi društveni poredak, drugi ima u glavi neke velike planove, a treći napusti ženu i djecu, pa krene u Jerusalem, Rim ili Sv. Jakov, gdje nema baš nikakva posla. Ukratko, ako biste mogli taj beskrajn vašar da posmatrate s Mjeseca kao nekada Menip, izgledalo bi vam kao da gledate roj muva ili komaraca koji se svađaju, tuku, jedan drugom kopaju jamu, pljačkaju, igraju se, šale, padaju, umiru. I ne može se skoro vjerovati koliko vreve i tragedija mogu da izazovu tako sitna i tako kratkovječna stvorenja, jer ih ponekad vihor brzog rata ili kuge ugrabi odjednom mnogo tisuća i rastera roj!

49 A bila bih najveća budala i zasluživala bih da mi se Demokrit grohotom smije ako bih i dalje htjela da nabrajam sve vrste ljudske ludosti i gluposti. Preći ću stoga na one ljude koji među smrtnim čuvaju izgled mudrosti i što se kaže, gramze za zlatnom granom. Prvo mjesto među njima drže gramatičari) sorta ljudi od koje zaista ne bi bilo ništa nesretnije, ništa tako smućeno ni tako mrsko bogovima kad ja ne bih blažila nezgode njihova bijednog poziva nekom vrstom prijatne suludosti. I na njima ne leži samo petostruko prokletstvo, kao što kaže grčka poslovice, nego sto puta petostruko: uvijek gladni i prljavi, u svojim učionicama (u učionicama, rekoh) — ne, nego mučionicama ili stupicama, u gomili dejčurlije, stare u radu, gluhnu od vike i propadaju od smrada i nečistoće; ali ja im ipak u svojoj dobroti pomažem, te im se čini da su najznačajniji na svijetu. Oni tako uživaju u sebi kad plašljivom čoporu djece uteraju strah u kosti pogledom i glasom punim prijetnje, kad tuku jadnike štapom, motkom i kaišem i kad, prema sopstvenom priznanju, bjesne na sve moguće načine kao onaj kumijski magarac. Tada im se nečistoća u kojoj žive čini kao vanredna čistoća, a smrad im miriše na mažuran; to svoje čemerno ropstvo zamišljaju kao kraljevstvo, tako da svoju vlast ne bi nikad zamjenili vlašću Falarida ili Dionizija. Najnesretniji su zbog nekog visokog uvjerenja o svojoj učenosti. Iako djeci trpaju u glavu sušte budalaštine, ipak, o dobri bogovi, preziru Palemona i Donata kao da nisu ništa prema njima. Samo ne znam kakvim opsjenama uspjevaju da ih lude majke i glupi očevi vide u istoj onoj slavi koju sebi pripisuju sami. Dodajte tome i rijetko uživanje kad netko od njih pronade na kakvu izbljedjelom pergamentu ime Anhizove matere ili kakvu neuobičajenu riječ, na primjer: govedar, prevrtljivac, džeparoš; ili kad odnekud iščeprka odlomak staroga kamena s okrnjenim natpisom: o, Jupiteru, kakvo skakanje od sreće, kakav trijumf, kakve slavopojke! Kao da su u najmanju ruku osvojili Afriku ili savladali Babilon! A kakvo li tek ganuće nastane za njih kad svuda čitaju svoje hladne i nekusne pjesmice i nalaze ljude koji im se dive — onda su uvjereni da je Maronov duh prešao u njih! Ali im je najprijatnije od svega kad se uzajamno hvale, kad se jedan drugom dive i kad jedan drugom čestitaju. Ako, pak, koji od njih napravi makar i sitnu pogrešku, pa ako to slučajno uhvati neki koji ima oštrije oči, o, Herkule, kakva tragedija, kakva prepirka, kakve psovke, kakve grdnje! Neka mi strpaju na grbaču sve gramatičare, ako lažem! Poznajem jednog čovjeka koji zna sve: grčki, latinski, matematiku, filozofiju, medicinu i koji je u svemu tome izvrstan; ima šezdeset godina, a već je dvadeseta kako je zanemario sve, pa se muči i zlopata s gramatikom i smatra da će biti sretan ako bude mogao da proživi dokle god pouzdano ne utvrdi na koji način treba razlikovati osam vrsta riječi, što dosad nije uspješno riješio nijedan Grk ni Rimljanin. Zaista bi nastao pravi rat ako bi tko brkao vezu s pridjevom! Zahvaljujući tome, ima onoliko gramatika koliko i gramatičara, čak i više. Samo je moj prijatelj Ald izdao više od pet gramatika, a naš mozak ne propušta baš nijednu; bez obzira na to da li je pisana barbarski i dosadno, sve on isprevrće i ispita do kraja. Zavidni svakom tko radi na istom predmetu, ma kako glupo, i uvijek jadnik sikće da mu netko ne preotme slavu i da mu dugogodišnji rad ne propadne. Odlučite sami da li je to mahnitost ili ludost. Meni je svejedno, ako

priznate da je ta životinja, mnogo bjednija od svih, mojom dobrotom isplivala na vrhunac sreće i da svoju sreću ne bi htjela mijenjati ni s perzijskim šahom.

50 Pjesnici mi duguju manje od gramatičara, mada očividno pripadaju mojoj družini. Oni su slobodno pleme, kako kaže poslovice i cilj je celokupne njihove umjetnosti da uveseljava luđake pravim lakrdijama i smješnim pričama. Pa ipak se oni, iako je čudnovato, na njih oslanjaju kad sebi i drugim obećavaju besmrtnost i božanski život. Tome redu, više nego drugima, bliske su Samoljubivost i Laska i nitko me od smrtnih ne poštuje iskrenije i postojanije. Učitelji govorništva, mada ponekad vrdaju i šuruju s filozofima, ipak pripadaju mojoj stranci. Za dokaz vam može poslužiti naročito to što su, pored stalnih gluposti, marljivo i opširno opisali kako se treba šaliti. Pisac, ma tko on bio, koji je napisao Rhetoricam ad Herennium ubraja i ludost u vrste šala. Kvintilijan, veliki majstor retorskog reda, ima cijelo poglavlje o smijehu, opširnije od Ilijade; a svi pripisuju Ludosti takvu moć da se više puta šalom postiže ono što se ne može postići nikakvim razlozima. Najzad, nitko, valjda, neće poreći da izazivanje veselosti smješnim dosjetkama spada u struku Ludosti. Istoj bagri pripadaju i oni koji žele da steknu besmrtnu slavu izdavanjem knjiga. Svi su oni moji dužnici, a naročito oni koji švrljaju na papiru sve same gluposti. Ali mi se čini da su oni koji pišu ugladeno, po ukusu malog broja učenih ljudi, i koji ne odbijaju kritiku ni Persija ni Lelija, dostojniji žaljenja nego sreće zbog vječitih muka koje podnose, jer u svojim rukopisima uvijek dodaju, mijenjaju, brišu, izostavljaju, ponavljaju, proširuju, traže savjeta i zlopate se devet godina dok se ne ispili rukopis, nikad zadovoljni! A bijednu nagradu i hvalu neznatnog broja čitalaca skupo plaćaju probdjevenim noćima i snom, najslađim dobrom na svijetu, tolikim žrtvama, tolikim znojem i mukama! Dodajte tome traćenje zdravlja, blijedilo, mršavost, krmeljivost ili čak i slijepilo, siromaštvo, zavist, bezvoljnost, prebrzu starost, preranu smrt i druge slične stvari. Sva ta zla, misli naš mudrac, nisu preskupa nagrada za priznanje koje mu odaje ovaj ili onaj drljavko. Koliko je tek sretnije u svojoj ludosti ono moje piskaralo! U njega nema noćnog rada; čim mu nešto padne na pamet, čim mu nešto dođe pod pero, makar bili njegovi snovi, odmah on to napiše, ne žrtvuje ništa osim papira, jer dobro zna da će mu, ako napiše kakve budalaštine, odobravati veliki broj ljudi, što će reći: svi luđaci i neznalice. Pa šta je s tim što ga prezire ono nešto učenjaka, ako ipak čitaju njegova djela? Šta će vrijediti kritika tako malog broja ljudi prema suprotnom mišljenju ogromne većine? Još pametnije rade oni koji tuđa djela izdaju kao svoja. Prisvajaju slavu koju je netko drugi stekao teškim trudom, jer misle da će bar netko vrijeme imati koristi, iako će, na kraju, biti utvrđen plagijat. Valja samo vidjeti kako se šepure kad ih narod hvali, kad u gomili prstom pokazuju na njih: Gle, to je onaj veliki čovjek! Kad knjižari izlažu njihova djela na vidnim mjestima, kad se na naslovnim stranama svuda čitaju po tri imena, ponajviše strana i slična magičnim imenima. Šta su ona drugo, tako mi živoga boga, nego imena? I kako malo ljudi ima na ovom bijelom svijetu koji znaju šta ona znače, a koliko tek manje njih koji ih hvale, jer su i u neukih ukusi različiti! A šta kažete na to što i sama imena izmišljaju ili ih pozajmljuju od starih pisaca? Jedan uživa da se zove Telemah, drugi Stelen ili

Laertije, trećem godi ime Polikrat, četvrtom Trazimah. To bi isto značilo kao kad bismo knjigu potpisali imenima: Kameleon ili Tikva, ili ako bismo je nazvali Alfa ili Beta, kao što obično govore filozofi. Ali je najsmješnije kako se u pismima, pjesmama, pohvalama uzajamno hvale glupaci i neznalice. Vi prevazilazite Alkeja, kaže jedan; a vi ste Kalimah, odgovara drugi; za jednoga je drugi nadmašio Cicero^{cic}, a drugi mu odvrća da je on učeniji od Platona. Ponekad čak traže protivnika da bi u takmičenju povećali svoju slavu. A narod se, nepripremljen, pocijepa u dva tabora, dok naposljetku i jedan i drugi vod u sretnoj borbi ne iziđu kao pobjednici, pa obojica slave trijumf. Mudraci se tome rugaju kao vrhuncu ludosti, i s pravom. Tko bi to poricao? Međutim, ti luđaci, zahvaljujući mome dobročinstvu, vode sretan život i svoju slavu ne bi mijenjali čak ni sa Skipionovim trijumfima. Uostalom, iako učenjaci ismijavaju ovo s velikim zadovoljstvom i uživaju u tuđoj gluposti, ipak i sami poprilično duguju meni, što ne mogu zatajiti, osim ako nisu sasvim nezahvalni.

51 Među znanstvenim pozivima prvo mjesto prisvajaju poznavaoци prava. Nema bića pod suncem koje je tako samo sobom zadovoljno kao pravnik. U stvari, njihov je rad običan Sizifov posao, jer u jednom dahu istresu silu zakona, bez obzira na to da li se odnose na određenu stvar i slažu glose na glose^{glo}, mišljenja na mišljenja i tako stvaraju uvjerenje da je pravna znanost najteža od svih. Oni misle da je sve ono za šta je potreban trud već samim tim slavno. Njima dodajmo dijalektičare i sofiste, naročitu vrstu ljudi od kojih je svaki brbljiviji od dodonske bronzе: ma koji od njih bi se mogao svađati s dvadeset naročito izabраниh brbljivih žena! Ipak bi bili sretniji kad bi imali samo dug jezik i kad ne bi bili tako svadljivi da se čak uporno kolju oko kozje dlake i da u žestokom pretjerivanju većinom zaboravljaju na istinu. Ali i njih usrećuje njihovo samoljublje: naoružani trima silogizmima, bez oklijevanja otpočinju boj ma zbog čega i ma s kim. U svojoj tvrdoglavosti su nepobjedivi i neće odstupiti pa da im i Stentora staviš nasuprot!

52 Za ovima dolaze poštovani filozofi s bradom i ogrtačem. Hvale se da su jedino oni pametni, a svi ostali smrtnici su samo lepršave sjenke. Kako zabavno trabunjaju kad grade bezbrojne svjetove, kad palcem ili koncem mjere Sunce, Mjesec, zvijezde i njihove putanje, kad bez ustručavanja tumače postanak gromova, vejtrova, pomračenja i drugih neobjašnjivih pojava, kao da su tajni savjetnici stvoritelja svijeta ili kao da su k nama došli sa skupštine bogova. Međutim, priroda se njima i njihovim zaključcima ruga s visine. Dovoljan dokaz da ne razumiju ništa je to što o pojedinim stvarima vode vječite prepirke. Oni koji zaista ne znaju ništa, hvale se da znaju sve, a često ne znaju ni za sebe! Koliko puta ne vide pred sobom jarak ili kamen ili zato što ih je većina krmeljivih očiju ili zato što im duh luta tko zna kuda; ali tvrde da vide ideje, sveopće pojmove, posebne oblike, prvobitnu materiju, kviditete, ekceitete, tananosti kakve, mislim, čak ni Linkej ne bi mogao da utuvi. Naročito u matematici preziru običan svijet. Trougli, četvorougli, krugovi i slične geometrijske slike zapleću se i prepleću praveći labirint; isto je to i sa slovima koja su poredana kao odred vojnika, pa se pojavljuju jedno za drugim u ovom ili

onom redu i tako zaslijepljuju neukom svijetu oči! U tu vrstu spadaju i oni koji proriču budućnost iz zvezda i nagovještavaju nemogućna čuda i pronalaze — sretni ljudi — družinu koja im vjeruje.

53 Moglo bi se reći da ću preko teologa preći ćutke i da neću dirati kamarinsku baru i neću doticati anagirsku travu, jer je ta vrsta ljudi vraški ozbiljna i razdražljiva. Napali bi me u gomilama tisućom zaključaka i prisilili na poricanje; ako bih se opirala, odmah bi me proglasili za heretičarku. Jer oni obično iznebuha plaše tom munjom sve one koji im nisu baš po volji. Zaista, nema ljudi koji bi teže priznali moje dobročinstvo, iako su mi oni iz važnih razloga obavezni; jer ih samoljubivost, po mojem naređenju, čini sretnim stanovnicima trećega neba, odakle s visine gledaju na sve ostale ljude kao na životinje koje puze po zemlji i prema kojima osjećaju sažaljenje. Okruženi čitavom vojskom učenih definicija, konkluzija, korolarija, eksplicitnih i implicitnih propozicija, oni umiju vješto da se izvlače i brane, tako da ih ni Vulkanova mreža ne bi mogla zaplesti u tolikoj mjeri da se ne bi izvukli iz nje distinkcijama, kojima sjeku sve čvorove tako da čak ni tenedska sjekira ne bi mogla bolje. Isto se tako brane i svojim nedavno izmišljenim izrazima i riječima koje jedva tko razumije. osim toga, na svoju ruku tumače tajne misterija: kako je postao svijet i kako je uređen; kakvim je kanalima grijeh stigao do Adamovih potomaka; na koji način, u kojoj mjeri i za koje vrijeme je Krist sazreo u Marijinoj utrobi; na koji način u sakramentu postaje akcidencija^{akc} bez materije. Ali to su obična, svakodnevna pitanja. Ta su pitanja dostojna samo velikih teologa, teologa prosvjetitelja, kako ih nazivaju. Čim naiđu na njih, odmah se trgnu. Postave se, na primjer, ovakva pitanja: treba li vremena za božansko stvaranje? Da li u Kristu ima više nego jedno sinstvo? Je li moguće pretpostaviti da bog otac mrzi sina? Da li bi Bog mogao da uzme oblik žene, đavola, magarca, tikve ili kamena? Ako bi bio tikva, kako bi onda ona propovjedala božju riječ, činila čuda i bila raspeta na križu? Šta bi posvetio sv. Petar da je vršio posvećivanja dok je Krist visio na križu? Da li se u tom trenutku još moglo reći da je Krist čovijek? Da li će ljudi poslije uskrsnuća smjeti da jedu i piju? Unapred se naša gospoda brinu kako će toliki glad i žeđ. Ima beskonačno takvih cepidlačkih bljutavosti, ali su mnogo tananija pitanja o saznanju, o odnosima, o formalitetima, kviditetima, ekceitetima, koje bi mogao razlikovati samo Linkej, pa i on bi morao imati vrlo oštre oči da bi mogao u najgušćoj tami vidjeti stvari koje uopće ne postoje. Dodajte ovamo i one gnome, tako paradoksalne da su poznati stoički paradoksi u poređenju s njima nezgrapni i otrcani. Na primjer: manji je grijeh zaklati tisuću ljudi negoli u nedelju zakrpiti obuću siromahu; ili: bolje je da propadne cijeli svijet sa svim onim što se nalazi u njemu nego da jednom izvališ najneviniju laž! Mnogi metodi skolastičara čine te tanane tananosti još iz zakukuljenosti realista, nominalista, tomista, albertista, okamista, skotista, mada još nisam navela sve, no samo najvažnije. Njihovo obrazovanje je veliko, ali tako teško da bi, mislim, i apostolima bio potreban drugi sv. Duh, ako bi bili prisiljeni da o tim stvarima raspravljaju s današnjim teolozima. Nema šta, sv. Pavle se mogao isticati u vjeri, ali ono svoje tvrđenje: »vjera je bitnost onoga u što tko vjeruje i dokaz za stvari koje se ne vide« nije

definirao majstorski. On se najviše odlikovao milosrđem, ali u prvom pismu Korinćanima, u 13. glavi, nije ga ni podijelio ni odredio po pravilima logike. Apostoli su znali da pobožno posvećuju kruh i vino, ali ako biste ih zapitali otkuda blagoslov i dokle traje, kako se vrši transsubstancija, kako može isto tijelo da bude u isto vrijeme na raznim mjestima, kakva je razlika između Kristova tijela na nebu, na križu i u sakramentu, u kojem se trenutku izvrši pretvaranje kruha i vina, jer govor kojim se to postiže traje izvjesno vrijeme — njihovi bi odgovori, po mom mišljenju, bili manje oštroumni nego što su rasprave današnjih skotista. Apostoli su poznavali Isusovu majku, ali tko je od njih dokazao tako filozofski kao naši teolozi da je ona bila sačuvana od Adamova grijeha? Petar je primio ključeve, i od Onoga tko ih ne bi povjerio nedostojnome; ali ja ipak ne znam da li je apostol shvatio (bar se te tananosti nigdje ne dotiče) kako ključ saznanja može imati onaj koji ni sam ne zna šta je saznanje! Apostoli su kršćavali po cijelom svijetu, pa ipak nisu nigdje učili šta je formalni, materijalni, efikasniji i finalni uzrok krštenja; isto tako u njih nema spomena o znacima koji se mogu ili ne mogu izbrisati. Oni su se molili bogu samo u duhu i po riječima Evanđelja: »Bog je duh i oni koji ga mole moraju ga moliti u duhu i istini.« Ne vidi se je li im tada bilo jasno da li se treba istom molitvom kao i Kristu moliti svecu koji je ugljenom nacrtan na zidu, samo ako ima ispružena dva prsta, dugu kosu i oreol s tri koluta iza glave. Tko bi to mogao shvatiti ako nije utrošio znojeći se trideset šest godina na Aristotelovu i Skotovu fiziku i matematiku? Apostoli isto tako ističu učenje o milosti, ali ne prave razlike u tome šta je gratia gratis data ili gratia gratificans. Oni podstiču na dobra djela, ali ne razlikuju šta je opus, opus operans i opus operatum. Oni svuda propovjedaju ljubav, ali ne razlikuju da li je ona urođena ili stečena i ne objašnjavaju da li je akcidencija ili supstancija stvorena ili nestvorena stvar. Mrze grijeh, ali neka me đavo odnese, ako su znanstveno mogli definirati šta nazivamo grijehom! Nedostajalo im je obrazovanje skotista! Jer nitko me ne može uvjeriti da bi sv. Pavle (a prema njegovu znanju smijemo cijeliti znanje i ostalih apostola) toliko puta osudio pitanja, rasprave, rodoslove i kako sam to naziva, prazno naklapanje da je znao kao što valja sve te vještine. Sve besjede i prepirke onoga vremena izgledale bi neotesane i proste ako bi se prorijedile s tananostima naših majstora koje prevazilaze i mudrovanja jednog Hrisipa! Moram, doduše, priznati da su oni pažljivi ljudi, jer ako su apostoli slučajno napisali ponešto površnije i ne baš majstorski, oni ne proklinju, nego blagonaklono tumače takva mjesta, a to očividno čine djelom iz poštovanja prema starini, djelom prema apostolskom imenu. I ne bi, bogme, bilo pravo tražiti od apostola stvari o kojima od svoga Učitelja nisu nikad čuli ni riječi. Ali ako na slične stvari naiđu u Zlatoustoga, Bazilija ili Hijeronima, onda samo napišu sa strane: nije točno! Ovi su stari učitelji pobijali paganske filozofe i po prirodi vrlo tvrdoglave Jevreje, ali više primjernim životom i čudima nego silogizmima; ti primitivni protivnici kršćanstva ne bi razumijeli nijedno jedino Skotovo quodlibet. A koji paganin, koji heretik ne bi danas odmah položio oružje pred takvim oštroumnim cepidlačenjem, osim ako ne bi bio toliko tup da ih ne bi mogao shvatiti, ili toliko bestidan da bi se šalio s njima, ili tako obrazovan u dijalektici da bi borba bila ravnopravna, baš kao kad bismo pustili

čarobnjaka na čarobnjaka, ili kao kad bi se netko borio začaranim mačem s protivnikom čiji je mač takođe začaran: to bi onda bila sušta slika Penelopeina tkanja i paranja! Kako ja sudim, kršćani bi dobro uradili kad bi mjesto onih nezgrapnih četa vojnika, koje se već odavno bore bez uspeha u križarskim ratovima, poslali protiv Turaka i Saracena bučne skotiste, tvrdoglave okamiste i nepobedne albertiste sa čitavom sofističkim ološem. Mislim da bi to bio najzabavniji sukob i pobjeda kakvu još nitko nije vidio. Jer tko je tako hladan da ga ne bi zahvatila vatra njihovih rasprava? Tko je tako neosjetljiv da ga ne bi razdražile njihove žaoke? Tko ima tako bistre oči da mu ih oni ne bi prekrili neprozirnim mrakom"? Vi, možda, mislite da ja sve ovo govorim iz sprdnje. Ne bi zbilja ni bilo čudno, jer i među teolozima ima vrlo učenih ljudi kojima se zgadilo to prostačko oštroumlje, kao što sami vele. Oni proklinju kao bogohuljenje i smatraju kao najveću bezbožnost što se netko usuđuje da prljavim ustima izgovara te tajne stvari kojima se prije treba moliti nego ih objašnjavati, što se usuđuje da raspravlja o njima s tako profanim i paganskim mudrijašenjem, što se usuđuje da postavlja tako drske definicije i da tako ledenim ili čak i prljavim riječima i izrazima skrnavi dostojanstvo božanske teologije! Ali su ti ljudi tako sretni u svom samoljublju i tako zanijeti svojim prijatnim lakrdijama da se njima bave i danju i noću, pa im ne preostaje čak ni toliko vremena da jedanput prelistaju Evanđelje ili Pavlova pisma. Međutim, dok u školama troše vrijeme na te ludorije, uobražavaju da svekoliku crkvu podupiru stubovima svojih silogizama i da bi se ona bez njih srušila kao i nebeski svod u pjesnika da ga Atlas ne drži na svojim ramenima. Šta mislite, kolika je sreća za njih kad do mile volje mogu da mijese i razmjesuju svete spise kao da su od voska; kad svojim zaključcima, koje su potpisali mnogi skolastici, pripisuju veći značaj nego Solomonovim zakonima i traže da imaju preimućstva čak i nad papskim dekretima; kad se čitavom svijetu nameću kao moralne sudije i zahtevaju da se odbaci sve ono što se do tančina ne slaže s njihovim neposrednim i posrednim zaključcima; kad govore baš kao s Pitijina tronošca: ova je rečenica sablažnjiva, u ovoj nema dovoljno poštovanja, ova miriše na heres, ova rđavo zvuči, ukoliko, ni krštenje ni Evanđelje, ni Pavle ni Petar, ni Jeronim ni Avgustin, pa čak ni veliki aristotelovac Toma — nisu pravi kršćani ako njihova učenja ne potvrde bakaloreati; tako su oštroumni u prosuđivanju! Tko bi mislio da nije pravi kršćanin onaj koji se usudi reći da ove dvije rečenice »noćna posudo, smrdiš« i »noćna posuda smrdi« ili, pak, »u loncu vri« i »lonac vri« imaju isto značenje, osim ako ih tome nisu naučili ti mudraci? Tko bi oslobodio crkvu tolikih mračnih zabluda, koje nitko nikada ne bi ni uočio da ih oni nisu objelodanili pod velikim pečatima univerziteta? Pa zar oni nisu sretni kad tako rade? Tako uvjerljivo opisuju sve što se dešava u paklu kao da su više godina bili stanovnici te države, osim toga, stvaraju nove svjetove po miloj volji, stvorili su najzad i deseto nebo, najprostranije i najljepše, da bi blažene duše imale gdje da se šetaju bezbrižno, da priređuju gozbe i da se igraju lopte. Njihove su glave od te i od dvije tisuće sličnih gluposti tako pretrpane i nabijene da valjda ni Jupiterov mozak nije bio tako opterećen kad je zahtijevao Vulkanovu sjekiru u, pomoć da bi rodio Paladu. Zato se nemojte čuditi ako na javnim raspravama vidite kako su zavojima marljivo umotali glave, jer bi im se

inače, svakako, rasprle! I sama ponekad ne mogu da se uzdržim od smijeha kad vidim kako teolozi izgledaju sebi najsvršeni: govore nekako veoma barbarski, upravo odvratno latinski; mucaju da bi ih mogao razumjeti samo neki mucavac, a kao vrhunac oštroumlja smatraju ono što prost čovjek ne može da prati. Tvrde da se umanjuje dostojanstvo svetih spisa ako se oni podvrgavaju zakonima gramatike. Čudna je ta veličanstvenost teologa koji misle da je samo njima dopušteno da govore nepravilno, mada tu povlasticu dijele s mnogim obučarskim krpama. Najzad, smatraju da su vrlo bliski bogovima kada ih ljudi skoro pobožno pozdravljaju riječima magistri nostri; oni u tom nazivu vide ono neizrecivo ime sastavljeno od četiri slova koje Jevreji toliko poštuju. I stoga se, kažu oni, magister noster može pisati samo velikim slovima; ako bi se, pak, netko usudio da obrne red riječi i kaže noster magister, taj bi odjedanput uništio svu veličanstvenost teološkog imena.

54 Teozima su, s obzirom na njihovu sreću najbliži oni koji se općim imenom nazivaju redovnicima monasima. I jedno i drugo ime je sasvim pogrešno, jer je dobar dio tih ljudi vrlo daleko od religije, i nigdje nećeš češće nailaziti ni na koga nego na monahe. Ne vidim tko bi na svijetu bio bjedniji od njih da im ja ne pomazem na mnogo načina. Ta vrsta ljudi je tako omražena svima da je, po općem mišljenju, slučajan susret s monahom rđav znak. Ali su, ipak, neiskazano puni samoljublja. prije svega, smatraju da je kruna pobožnosti ako se nisu ni dotakli znanosti, pa čak ne znaju ni čitati. Zatim, kad u crkvi magarećim glasovima pjevaju svoje psalme, koje pamte po broju, ali ih ne razumiju, misle da zadivljuju i ushićuju uši svetaca. Mnogo je među njima takvih koji naveliko prodaju svoju prljavštinu i prosjački štap, drsko prosjače pred vratima kruh kao da išću dug, dosađuju u svim krčmama, putničkim kolima i lađama i zaista nanose veliku štetu pravim prosjacima. I tako ti preljubazni ljudi misle da nam svojom nečistoćom, neznanjem, surovošću i bestidnošću dočaravaju pravi apostolski život, kao što sami vele. Ima li čega smješnijeg nego kad oni rade sve po određenim propisima? Grijeh je ako se pređe preko strogih matematičkih proračuna: koliko petlji ima sandala, kakve je boje remen, iz koliko je djelova skrpljeno odijelo, od kakva je (materijala i koliko je širok pojas, kakva je oblika i kolika je kukuljica, koliko palaca treba da bude široka tonzura, koliko sati treba spavati. Tko ne uviđa koliko se ta jednoobraznost ne može složiti s tolikom raznovrsnošću tjelesnih i duhovnih osobina? I oni zbog svih tih gluposti gledaju s visine na druge ljude, pa se čak i među sobom mrze: ljudi koji propovjedaju apostolsko milosrđe gotovi su da naprave veliku zavadu zbog drukčije opasane haljine ili malo tamnije boje! Među njima ćeš naći i tako strogo pobožnih koji ozgo nose uvijek grubu vunenu odeću, ali pod njom imaju lanenu košulju; drugi, naprotiv, ozgo nose platno a ozdo vunu. Pojedini bi se prije dotakli otrovne trave nego novca, ali vino i žensko društvo ne izbjegavaju. Najzad, čudno je kako se svi upinju da se među sobom ne slažu u načinu života; trude se da se što više razlikuju jedni od drugih; čak i ne mare da se ugledaju na Krista. Velik dio njihove sreće leži u nadimcima: jedni se raduju što nose ime franjevaca, a među njima su koletanci, mala braća, najmanja braća, bulisti; drugi su benediktinci, bernardinci, brigitinci, augustinci, vilhelmiti i jakobiti, kao da je premalo samo

ime kršćanin. Velik se dio tih ljudi toliko oslanja na svoje obrede i sitna ljudska predanja da im čak i nebo izgleda malo dostojna nagrada za njihove zasluge; pri tom i ne misle da se Krist na sudnji dan neće obazirati na te stvari i da će ih samo pitati jesu li vršili njegovu zapovjest o ljubavi. Tada će jedan pokazivati svoj stomak pun raznih vrsta riba, drugi će prosuti sto mjerica psalama, treći će nabrojiti tisuće postova i izračunati koliko mu je puta, i pored jednog obroka dnevno, skoro pukao stomak, četvrti će iznijeti toliko vjerskih vježbi da bi se jedva mogle natovariti na sedam teretnih lađa. Jedan će se hvaliti da za šezdeset godina nije nikada dotakao novac drukčije nego u dvostrukim rukavicama, drugi će biti u tako prljavoj i masnoj kukuljici da je nijedan obalski radnik ne bi htio metnuti na glavu, treći će se razmetati da je više od pedeset pet godina živio kao spužva prirastao uvijek za isto mjesto, četvrti će pokazivati svoj glas promukao od vječitog pjevanja, peti će tvrditi da je od velike usamljenosti postao dremljiv, šesti da mu se od dugog ćutanja oduzeo jezik. A Krist će prekinuti ta hvalisanja bez kraja i reći će: »Odakle ovo novo pleme jevrejsko? Jedan zakon samo priznajem za svoj, ali o njemu ne čujem ni riječi. Nekada sam javno i nezavijeno obećao nasljedstvo svoga oca, ali ne za kukuljice, molitve i postove, nego za vršenje kršćanske ljubavi. Ne priznajem one koji suviše dobro poznaju svoje zasluge i koji hoće da izgledaju svetiji od mene. Neka oni idu na Abraksasova nebesa, ako im se sviđi, ili neka naredi da im se napravi novi raj, kad neka svoja predanja pretpostavljaju mojim zapovjestima!« Kad monasi budu čuli i videli da se od njih više cijene mornari i kočijaši, šta mislite, s kakvim li će se zaprepašćenjem gledati? Međutim, oni su sretni u svojoj ludoj nadi, i to uglavnom zahvaljujući mojem dobročinstvu. Iako su odvojeni od javnog života, nitko se ne usuđuje da ih prezire, naročito ne monahe, obične prosjake, jer oni pri takozvanim ispovjestima drže u svojim rukama sve tajne ovoga svijeta. Smatraju za grijeh da ih odaju, ali šta sve ne izbrbljaju kad se napiju, pa hoće da se rasonode prijatnim zgodama! Razumije se, pričaju s izvesnim okolišenjem i ne spominju imena. Ako, pak, netko razdraži te stršljene, onda mu se oni valjano svete na javnim propovjedima i pakosnim riječima opauče neprijatelja takvom točnošću da je svakom otrpe jasno kamo su zavrtili, osim ako nije najobičniji tikvan. I njihovu lajanju nema kraja dok god im ne strpaš u usta malo masniji zalogaj. Neka mi tko kaže kojega komedijaša, kojega šarlatana više voli da gleda nego te smiješne govornike koji se trude da u svojim propovjedima podražavaju, smiješno ali vrlo zabavno, pravilima koja su retoričari postavili za vještinu govorništva? Bože moj, kako samo mlataraju rukama, kako spretno mijenjaju glas, kako ćurliču, kako se razbacuju, kako navlače na lice najraznovrsnije izraze i kako se samo dernjaju! I taj se recept za govorništvo prenosi po samostanima kao tajna sa brata na brata. Iako meni, kao ženi, nije dopušteno da to znam, ipak ću iznijeti što sam zapazila. Na prvo mjesto dolazi invokacija koju su pozajmili od pjesnika. Ako hoće da govore, recimo, o ljubavi, uzimaju uvod čak iz Egipta, s rijeke Nila; ako hoće da pričaju o tajni križa, sretno počinju sa babilonskim zmajem Belom; ako žele da raspravljaju o postovima, počinju sa dvanaest znakova Zodijaka, a na početku govora o vjeri naširoko vezu o kvadraturi kruga. Svojim sam ušima čula jednog izvrsnog luđaka, htjedoh reći mudraca, koji je u jednoj vrlo značajnoj besedi želio da objasni tajnu sv.

Trojstva: da bi pokazao, s jedne strane, svoju nesvakidašnju učenost i da bi, s druge strane, zadovoljio teološke uši, izabrao je sasvim nov put i krenuo od glasova, slogova i vrsta riječi, pa onda prešao na slaganje subjekta s predikatom i imenice s pridjevom. Već su se svi čudili i mnogi mrmljali u sebi poznate Horacijeve riječi: »Kuda smjeraju te besmislice?« Najzad je tako izveo stvar da je elementima gramatike izrazio simbol sv. Trojstva i to tako vješto da se tu ne bi snašao nijedan matematičar sa svojim figurama u pjesku. Nad tom propovjedi je veliki teolog proveo osam mjeseci u znoju lica svoga, pa je danas slijep kao krtica, jer mu je sva oštrina vida prešla u oštrinu duha. Ne kaje se što je slijep i smatra čovjek da je jeftino kupio slavno ime.

Slušala sam i jednog drugog osamdesetogodišnjaka, takva teologa da misliš da je Skot oživio u njemu. On se latio zadatka da objasni tajnu imena Isus (Jezus). I zbilja je čudnom oštroumnošću dokazao da u samim slovima leži sve što se može reći o Spasitelju. riječ ima samo tri padeža, što je jasan znak sv. Trojstva, međutim, neiskazana je tajna u tome što se prvi padež Jezus svršava na s, četvrti Jezum na m, a treći Jezu na u. Ta tri slova pokazuju da je Isus summus, medius, ultimus (početak, sredina i kraj) Još je dublju tajnu otkrio govornik matematičkim putem. Podijelio je ime Jezus na dvije polovine, tako da presjek prolazi kroz sredinu i daje slovo s. Zatim je objasnio da se to slovo hebrejski piše w i izgovara šyn, a syn na škotskom jeziku, ako se ne varam, znači grijeh: čime je taj mudrac dokazao da Spasitelj iskupljuje grijeha svijeta! Svi su zinuli od zaprepašćenja nad tim, čudnovatim uvodom, naročito teolozi; malo je trebalo da se okamene kao nekada Nioba. Čak se i meni desilo skoro isto što i onom Prijapu od smokvina drveta kad je, na svoju veliku nesreću, posmatrao noćne čarolije Kanidije i Sagane. I s pravom. Jer kad je sličnu insinuaciju izmislio Demosten u Grka i Cicero^{cic} u Rimljana? U njih se smatralo da je pogrešan uvod koji nije u svezi s predmetom. Čak se i svinjari drže toga pravila, jer ih je tako naučila Priroda. Ali naši mudri monasi smatraju da će njihova preambula, kako nazivaju uvod, biti tek onda izvrsno retoričko djelo ako s ostalom materijom ne bude imala ničeg zajedničkog, tako da slušalac začuđeno mrmlja u sebi: kuda li ovaj srlja? Na trećem mjestu, kao u naraciji, tumače ponešto iz evanđelja, ali površno i uzgred, mada bi im to morao biti glavni zadatak. U četvrtom djelu već mijenjaju ulogu i pokreću neko teološko pitanje koje većinom nema ni repa niglave; jer i to, po njihovu mišljenju, spada u umjetnost. Tada uzimaju svečani izraz i pune uši slušaocima veličanstvenim nazivima kojima krste svoje učitelje: oni su svečani, oštroumni, najoštrumniji, serafimski, sveti, neprikosnoveni; pri tom istresaju pred neuk narod mnoštvo silogizama, premisa, konkluzija, korolarija, vrlo ledenih supozicija i ostalih skolastičkih lakrdija. Preostaje još peti čin u kome se treba pokazati kao izvanredan majstor. Ovdje ti oni izvlače na svetlost dana, na primjer, iz Speculum historiale ili Gesta Romanorum kakvu glupu i neduhovitu priču, pa je tumače alegorično, tropologično i anagogično. I na taj način upotpunjuju svoju avetinjsku Himeru, kakvu čak ni sam Horacije nije mogao postići kad je pisao: Ljudskoj glavi itd. Čuli su, ne znam od koga, da početak govora mora biti tih i bez najmanjeg šuma. Zato u početku govore tako tiho da ne čuju ni sopstveni glas, kao da ima nekog smisla pričati nešto što nitko

ne razumije! Oni su naučili pravilo da ovdje-onda valja upotrebiti uzvik radi stvaranja raspoloženja; stoga u početku govore uzdržano, pa im glas odjednom pređe u divlji vrisak, čak i tamo gdje nema nikakve potrebe. Zaista bi trebalo dati čemerike takvom glupanu koji više samo da bi vikao. Kako su čuli da govor biva sve vatreniji u toku izlaganja, početke pojedinih odeljaka govore kako-tako mirno, ali uskoro snažno podižu glas i najzad, završavaju tako da ti se čini kao da su izgubili dah, čak i kad govore o najledenijoj stvari. Kad izguraju do kraja, misliš da su izgubili dah. I kako su, najzad, naučili da je smijeh retoričko sredstvo, trude se i sami da svoje govore začine šalama. O, draga Afrodite, kakve li šale! Tako su duhovite i tako umijesne da bi rekao čovjek kao da magarac svira u citru! Ponekad i oni ujedu, ali više golicaju nego što ranjavaju. I nikad više ne lisice nego kad se trude da svojim govorima prividno daju najveću slobodu. Ukratko, čitav njihov rad je takav da bih se zaklela da su u vašarskih lakrdijala išli u školu, ali im nisu ni dorasli. Inače tako liče jedni na druge da nitko i ne sumnja da su ili ovi od onih ili oni od ovih naučili svoju govorničku vještinu. Ali, zahvaljujući najviše mojoj dobroti, oni nalaze slušalaca i svi misle da slušaju prave grčke Demostene i rimske Cicere. U tu vrstu slušalaca spadaju, prije svega, trgovci i žene. Govornici se trude da zadovolje njihove uši. Trgovci im, ako im budu dobro laskali, daju obično manji dio svoga rđavo stečenog imetka, a žene su im, osim iz drugih razloga, naklonjene naročito stoga što su navikle da pred njih izlivaju nevolje i jade bračnoga života. Mislim da uvidate koliko mi duguje ta vrsta ljudi kad svojim kojekakvim obredima, smješnim izmotavanjem i drekom kinji svijet, a sebe stavlja u red Pavla i Antonija.

55 Zaista sam vesela što ostavljam te nezahvalne komedijaše, koji isto tako vješto prikrivaju moju dobrotu kao što se pretvaraju da su pobožni. Poodavno želim da govorim o svojim vjernim poštovaocima kraljevima i knezovima i to otvoreno i slobodno, kao što i dolikuje slobodnim duhovima. Kad bi oni imali samo pola unce soli u glavi, da li bi bilo što žalosnije i što više treba izbjegavati od njihova života? Nikome ne bi padalo na pamet da plaća krunu krivokletstvom ili oceubistvom kad bi dobro razmislio kakav ogroman teret mora nositi na leđima čovjek koji hoće uistinu da vlada. Onaj koji upravlja državom mora voditi javne a, ne osobne poslove, ne sme misliti ni na šta drugo do na opću korist; ne sme se ni za dlaku udaljiti od zakona koje sam donosi i izvršava; mora da bdije nad poštenjem svojih činovnika i vlasti; uvijek mora misliti da je izložen očima svih i da može svojim čistim životom, kao blagotvorna zvijezda, korisno uticati na ljudske poslove ili pak, kao zlokobna kometa, donositi najveću nesreću. Poroci običnih ljudi kao da se ne osjećaju tako jako i njihove posljedice ne dospjevaju daleko; ali vladar stoji na takvu mjestu da se njegov primjer kao smrtonosna kuga prostire daleko po svijetu, ako samo malo skrene s poštenog puta. Osim toga, njegov položaj povlači za sobom velika iskušenja koja ga odvođe s pravog puta, na primjer: zabave, sloboda, laskanje, raskoš, te se mora više truditi i marljivije bdjeti nad sobom da se ne zaboravi i ne malaksa u dužnosti. A da ne govorim o zavjerama, mržnji, ostalim opasnostima ili strahu; najzad, nad glavom mu stoji onaj pravi kralj koji će ubrzo zatražiti od njega računa za svaki, pa čak i za najmanji prestup i to utoliko strože ukoliko je imao

veću vlast. Ako bi, kažem, vladar razmišljao o tim i o mnogim sličnim stvarima (a razmišljao bi ako bi bio pametan), ne bi, po mom mišljenju, imao mirnog sna, a zalogaj bi mu zapinjao u grlu. Ali ja im pomažem da sve te brige ostave bogovima, pa da se odaju bezbrižnom životu i slušaju samo one ljude koji prijatnim glasom umiju da im razvesele uši, kako nečim ne bi poremetili duševni mir. Vjeruju da valjano ispunjavaju sve vladarske dužnosti ako su neprestano u lovu, ako njeguju lijepe konje, ako cara radi prodaju zvanja i položaje, ako svakodnevno izmišljaju nove načine pomoću kojih bi iskamčili imetak od svojih podanika i prenijeli ga u svoju blagajnu; i to, razumije se, vješto, pod dobrim izgovorima, da bi se ipak pokazao neki vid pravičnosti, pa ma kako to bilo nepravično. Svome poslovanju uvijek dodaju laskanje, kako bi ma na koji način privezali dušu naroda uza se. Zamislite čovjeka na prijestolju (a ima takvih) koji ne poznaje zakon, koji je skoro neprijatelj općih interesa, kome je mnogo stalo do svoje osobne koristi, koji je odan strastima i zabavama, koji mrzi znanje, koji prezire istinu i slobodu, koji na sve misli više nego na blagostanje države i sve mjeri po svojoj požudnosti i sebičnosti! Objesite mu, zatim, zlatnu ogrlicu koja označava čvrsto jedinstvo svih vrлина, metnite mu na glavu krunu ukrašenu dragim kamenjem, koja bi ga opominjala da se mora među svima drugima odlikovati junačkim vrlinama! Osim toga, dajte mu u ruke žezlo, znak pravičnosti i sasvim neiskvarena srca! Ogrnite mu, najzad, purpurni plašt, znak izvanredne odanosti državi! Ako bi sad vladar uporedio te znake dostojanstva sa svojim životom, uvjeren sam da bi se postidio što ih nosi i plašio bi se da se ne pronađe kakav podrugljivac koji bi sve to pozorišno odijelo izvrgao smijehu i šali.

56 A šta sada da kažem o dvoranima? Od većine njih zaista nije ništa puzavije, ropskije, dosadnije i podlije, a ipak hoće svuda da igraju glavnu ulogu. Samo su u jednom vrlo skromni: zadovoljavaju se da na sebi nose zlato, drago kamenje, purpur i razna druga znamenja vrline i mudrosti, a brigu za sticanje vrline i mudrosti vole da ostavljaju drugima. Svu svoju sreću vide u tome što kralja mogu da zovu gospodarem, što su naučili da pozdravljaju s tri riječi, što umiju svuda da utrpaju zvanične titule: vaša preuzvišenosti, vaše visočanstvo, vaše veličanstvo; što znaju da dotjeruju svoje lice prema potrebi i da se ljubazno ulagaju. Jer to je umijetnost koja zaista dolikuje plemiću i dvoraninu! Ali ako dublje zaviriš u njihov život, naći ćeš u njih prave Feačane, Penelopejine proscje — vi znate šta Homer dalje govori, a muza Eho će vam to reći bolje nego ja. Takav ti dvoranin ljenčari do podne, a onda mu plaćeni svećenik, koji čuči kraj postelje, na brzinu očita misu, gotovo dok on još leži; zatim doručkuje; tek što završi doručak, dolazi ručak; posle ručka kocke, šah, lakrdijaši, budale, kurtizane, neslane šale i dosjetke; u međuvremenu se popije štošta jedanput ili dvaput radi osveženja; potom dolazi večera, a posle nje, bogme, provode noć u piću. I tako im bez ikakve dosade u životu protiču sati, dani, mjeseci, godine, stoljeća. I sama ponekad iziđem do grla sita, kad samo gledam te ljude; tu svaka nimfa smatra da je bliže bogovima ako za sobom vuče što duži skut, tu velikaš istiskuje laktom velikaša da bi bio bliži Jupiteru, tu je svaki sobom utoliko

zadovoljniji ukoliko teži lanac nosi oko vrata, da bi pokazao i tjelesnu snagu, a ne samo bogatstvo!

57 S običajima vladara već odavno se revnosno takmiče crkveni poglavari, kardinali i biskupi, pa se čak može reć da su ih i nadmašili. Kad bi koji od njih samo malo razmislio šta drugo znači njegova kao snijeg bijela lanena košulja ako ne čist i nevin život; šta mitra s dva vrha koju spaja jedna veza ako ne podjednako temeljno poznavanje Novoga i Staroga zaveta; šta rukavice koje mu pokrivaju ruke ako ne čisto i od svakog dodira sa svijetom oslobođeno vršenje svetih tajni; šta pastirski štap ako ne najveću brigu o poverenom stadu; šta prelatski križ ako ne pobjedu nad svim strastima; kad bi naši crkveni velikani razmislili o tome i mnogim drugim stvarima te vrste, zar njihov život ne bi bio žalostan i pun nemira? Oni, pak, rade sasvim dobro što žive udobno, a brigu o ovcama ostavljaju ili Kristu ili, kako ih oni zovu, fratrima i vikarima. Ne misle čak ni na svoje zvanje i zaboravljaju da riječ episkopos znači rad, brigu, staranje. **Ali je se sjećaju vrlo dobro kad su u pitanju novci.**

58 Isto tako bi i kardinali morali misliti da su nasljednici apostola i da se od njih očekuje isto ono što su radili apostoli; da nisu gospodari nego čuvari duhovnih dobara o kojima će morati kasnije da polažu najtočniji račun. Pa kad bi svaki malo promozgao o svom ornatu, rekao bi u sebi: Šta znači sniježna bjelina naših košulja? Zar ne najveću i najpotpuniju čistotu života? Šta znači ova purpurna mantija? Zar ne kazuje najvatreniju ljubav prema bogu? Šta znači ovaj ogrtač koji je tako širok i prostran da može da zaogrne i cijelu mazgu presvijetloga i koji bi bio dovoljan da primi kardinala zajedno s devom? Zar on ne označava neograničenu ljubav prema bližnjemu, koja popravlja i hrabri, kara i opominje, koja uklanja prepirke među narodima, koja se protivi rđavim vladarima i koja rado daje ne samo imanje već i krv za kršćansku crkvu? Jer čemu služe imanja onih koji su na zemlji zastupnici siromašnih apostola? Kad bi, kažem, oni o tome porazmislili, ne bi ni poželjeli takav položaj i rado bi ga napustili ili bi provodili život ispunjen radom i brigama, kao što su živjeli i stari apostoli.

59 A kada bi vrhovni poglavari crkve, koji su Kristovi namjesnici, težili da se ugledaju na njegov život, da podnose njegovo siromaštvo i muku, da proučavaju njegovu znanost, da nose njegov križ, da preziru sve što je svjetovno i kad bi razmislili o samom imenu papa — tko bi na svijetu bio nesretniji od njih? Tko bi kupovao taj položaj svim svojim imanjem, a tko bi pokušao da ga sačuva mačem, otrovom i svakojakim, nasiljem? Oni bi izgubili nebrojena dobra kad bi im jednog dana došla pamet u glavu! Pamet, rekoh? Samo zrnce one soli koju spominje Krist! **Otišla bi u nepovrat tolika bogatstva, počasti, vlast, pobjede, djeljenje mnogih službi i zvanja, toliki porezi i prihodi od oprostaja grijehova kojima trguju, toliko konja, mazgi, pratilaca, toliko uživanja!** Pogledajte kakav sam vašar, kakvu žetvu, kakvo more blaga iznijela pred vas u malo riječi! Mjesto toga bi valjalo uvesti bdjenje, postove, suze, molitve, propovjedi, razmišljanja, uzdahe i tisuću muka te vrste. Ne smijemo pri tom zaboraviti šta bi se desilo s toliko pisara, prepisivača, bilježnika, odvjetnika, nadzornika,

sekretara, mazgara, konjušara, bankara, podvodača (umalo nisam lanula nešto još škakljivije, ali se bojim da ne uvrijedim vaše uši); ukratko, ogromno mnoštvo ljudi koje predstavlja teret (oh, pogriješila sam, mislila sam reći koje predstavlja čast) za rimsku prijestonicu bilo bi prisiljeno da gladuje! Ali bi bilo nečovječno, gadno i još više za preziranje objesiti torbu o rame i gurnuti u ruke pastirski štap najvišim crkvenim poglavarima i pravoj svetlosti ovoga svijeta! I tako vam oni ostavljaju sve što iziskuje truda sv. Petru i Pavlu, jer oni imaju dovoljno vremena; za sebe, pak, zadržavaju samo ono što donosi sjaj i uživanje. I tako se dešava, uz moju pomoć, da nema ljudi na zemlji koji žive u većoj mekoći i s manje briga nego pape; oni misle da dovoljno rade za Krista ako svoju biskupsku ulogu izvode s mističnim i skoro teatralnim postupcima, s pobožnim obredima, s nazivima: vaše blaženstvo, vaša preuzvišenosti i vaša svjetlosti, s blagoslovima i s prokletstvom. Činiti čuda je zastarjela stvar, preostala iz navike i sasvim nesavremena; proučavanje naroda zamara; tumačenje Svetog pisma spada u školske stvari; molitve su gubljenje vremena; prolivanje suza je stvar bjednika i žena; biti siromašan znači poniženje; biti pobjeđen je sramno i nedostojno njega koji čak i najmoćnije kraljeve nagoni da mu ljube svete noge; umrijeti, najzad, neprijatna je stvar; sramota je biti raspet na križu! Njima preostaju kao oružje samo one »blage besjede«, koje spominje sv. Pavle i s njima su oni zaista darežljivi: tu vam je svakojakih zabrana, svrgavanja s položaja, prijetnji prokletstvom, anatema, slika za zastrašivanje! Tu je i ona strašna strijela kojom se na njihov mig bacaju duše smrtnika u najdublji pakao! Nju sveti oci, u Kristu i zamjenici Kristovi ne okreću ni protiv koga tako oštro kao protiv onih koji se na podsticaj đavola trude da umanje i da grickaju Petrovo nasljedstvo. Iako njegov glas u Evanđelju govori: »Eto, mi smo ostavili sve i za tobom idemo«, ipak oni nazivaju njegovom djedovinom njive, gradove, poreze, carine, vlast. I dok se za njih bore ognjem i mačem u žarkoj ljubavi prema Kristu, prolijevajući potoke kršćanske krvi, misle da na apostolski način brane crkvu, nevjestu Kristovu, ako uništavaju one koje nazivaju neprijateljima: kao da crkva ima opasnijih neprijatelja od tih bezbožnih papa koji ćutke dopuštaju da svijet zaboravlja Krista, koji ga okivaju zakonima gramzljivosti, koji izopačavaju njegovu znanost nekim prisilnim tumačenjem i koji ga ubijaju sramnim načinom života! I kako je kršćanska crkva stvorena krvlju, krvlju se učvrstila, krvlju se uvećala, njeni poglavari upravljaju i danas s mačem u ruci, kao da je Krist nestao, pa svoje vjernike ne može da brani na svoj način. Rat je tako svirepa stvar da više priliči divljim zvjerima nego ljudima, takvo bezumlje da pjesnici zamišljaju da dolazi od furija, takva kuga da za sobom povlači opću pokvarenost običaja, takva nepravda da ga mogu voditi samo najgori razbojnici i tako bezbožna stvar da nema ničeg zajedničkog s Kristom i njegovim učenjem; pa ipak, pape gube iz vida sve to i posvećuju se samo ratu! Među njima vidiš čak one onemoćale starce koji se ponašaju kao vatreni mladići, koji nemaju nikakva obzira prema novcu, koje ne zamaraju nikakvi naponi, koji se ne plaše da izvrću zakone, vjeru, mir i da izopačuju sve ljudske odnose! Pri tom imaju uza se i učenih laskavaca koji to očigledno bezumlje nazivaju vatrenošću, pobožnošću, hrabrošću i nalaze načina da dokažu da isukati mač i zabosti ga u

srce svoga brata nikako ne znači pogaziti onu najvišu ljubav koju, prema Kristovu učenju, duguje svaki kršćanin svome bližnjemu.

60 Doista mi ni dan-danas nije jasno da li su pape dale primjer za te stvari ili su ga od njih uzeli neki njemački biskupi, koji bez dvoumljenja zanemaruju službu božju, blagoslov i druge obrede te vrste i otvoreno igraju ulogu satrapa, tako da skoro smatraju za kukavičluk i čin nedostojan biskupa ako predaju bogu svoju hrabru dušu drugdje a ne u boju. A niže svećenstvo, smatrajući da je grijeh da u pobožnosti zaostaje za svojim prelatima, izvrsno se bije za pravo na desetinu kao odistinski vojnici mačevima, kopljima, pračkama i svakojakim drugim oružjem. Kako su im bistre oči kad mogu da iščeprkaju neko mjesto iz starih pisaca, pa da njime utjeruju narodu strah u kosti i dokazuju mu da im duguje mnogo više nego deseti dio prihoda! Međutim, ne pada im ni na pamet da na mnogim mjestima pročitaju u tim spisima da i oni treba da vrše svoju dužnost prema narodu. Ni tonsura ih čak ne opominje da svećenik mora da bude oslobođen svih želja ovoga svijeta i da mora misliti samo o nebeskim stvarima. Oni, naprotiv, kao ljudi predani uživanju, misle da svoju dužnost valjano vrše ako izmrmljaju nekako one svoje molitvice. Ja se, Herkula mi, divim tome bogu koji ih čuje i razumije, kad ni sami ne čuju i ne razumiju buku koju stvaraju! Jednu stvar imaju svećenici zajedničku sa svjetovnim ljudima: svi se tresu nad prihodom i novcem i svi dobro poznaju uslove pod kojima se stiču. Ako je u pitanju kakav teret, oni ga mudro prebacuju na tuđu grbaču i predaju drugima iz ruke u ruku kao loptu. I kao što svjetovni vladari pojedine djelove državne uprave predaju ministrima, a ministri opet nižim činovnicima, tako i svećenici iz čiste skromnosti ostavljaju narodu svu brigu o pobožnosti; narod je prebacuje na one koje nazivamo crkvenim ljudima, kao da sam sa crkvom nema nikakva posla i kao da je zavjet krštenja bio prazna ceremonija. Svećenici, opet, koji sebe nazivaju sekularnima (kao da su se posvetili svijetu, a ne Kristu), svaljuju svoje breme na redovnike, redovnici na monahe, blaži monasi na strože, svi zajedno na mendikante, mendikanti na kartuzijance u kojih jedino leži skriveno zakopana pobožnost i koji se tako sklanjaju od svijeta da se jedva mogu vidjeti. Isto tako pape, koji su neumorni u skupljanju novaca, prebacuju sve teže apostolske poslove na biskupe, biskupi na župnike, župnici na vikare, vikari na fratre prosjake, a ovi ih, najzad, svaljuju na one što se razumiju u šišanju ovaca. Ali moj cilj nije da pretresam život prelata i svećenika da ne bi kome izgledalo da sastavljam satiru mjesto da pjevam pohvalu, i da ne bi tko mislio da ismijavam dobre vladare, a hvalim rdave. Ne, time što sam uzgred dotakla i to — hoću samo da pokažem da nema čovjeka koji bi mogao živjeti prijatno ako nije posvećen u moje tajne i ako ne uživa moju milost.

61 Kako bi i moglo biti drukčije kad se sama Ramnuzija, koja djeli sreću i nesreću, tako srdačno slaže sa mnom da je baš mudracima bila oduvek najveća neprijateljica, dok luđacima, čak i kad spavaju, dodeljuje sva moguća blaga? Vi ste svakako čuli o Atenjaninu Timoteju, koji je, po svojoj sreći, dobio nadimak, a poslovice o njemu kaže: »Dok on spava, njegova mreža lovi«, ili ona druga:

»Sova mu dolijeće.« Suprotno tome, za mudrace vrijede poslovice da su »rođeni pod nesretnom zvijezdom«, ili da »jašu Sejeva konja« ili da »imaju zlato iz Toloze«. Ali dosta s poslovicama da ne bi izgledalo da sam opljačkala zbirku prijatelja Erazma! Da se, dakle, vratim na stvar. Sreća voli one koji ne razmišljaju mnogo, voli smjelije ljude i one koji sve stavljaju na kocku. Mudrost stvara strašljivce. Stoga vidite kako se mudraci bore sa siromaštvom, glađu i nemaštinom i kako žive zanemareni, bez slave i omraženi; a luđaci plivaju u novcu, sjede na krmu države; ukratko, žive kao bubrezi u loju. Ako tko vidi sreću u tome što se grije na milosti krunisanih glava i što se druži s dvoranima, tim bogovima na zemlji koji se kite dragim kamenjem, šta mu je nekorisnije ili bolje riječeno, šta više preziru ti ljudi od mudrosti? Ili kako će trgovac koji želi da stekne bogatstvo stvarati dobit ako se pod uticajem mudrosti boji lažne zakletve, ako pocrveni kad ga uhvate u laži, ako ga i najmanje uznemiravaju tanane misli mudraca o krađi i zelenaškoj kamati? Dalje, ako neki juri za počastima i crkvenim blagom, prije će ih steći magarac ili vol nego mudrac. Ako te privlači uživanje, znaj da su žene, koje igraju glavnu ulogu u toj komediji, svim srcem privržene luđacima, a mudraca se plaše i bježe od njih kao od škorpiona. Zato oni koji namjeravaju da žive malo vedrije i prijatnije moraju najprije ukloniti mudraca i pridružiti se ma kakvoj životinji. Ukratko, kuda god se okreneš: kod papa, kod vladara, kod sudija, kod činovnika, kod prijatelja i neprijatelja, kod najvećih i najmanjih, sve se prodaje ako pružiš novce; a pošto ih mudrac prezire, oni ga obično brižljivo izbjegavaju. Ali kako mojoj pohvali ne bi bilo ni mjere ni granice, ipak je potrebno da se govor najzad dokrajči. Zato ću prestati da govorim, ali bih ipak prije toga željela ukratko da pokažem da ima uglednih pisaca koji su me proslavili po svijetu svojim spisima i postupcima, da ne bi tko slučajno mislio da se ja luđački sama sebi dopadam i da me pismoznanci ne bi klevetale da se ne služim nikakvim navodima. E, lijepo, navodimo, dakle, po ugledu na njih, tj. zbrda-zdola.

62 Svi, prije svega, vjeruju u onu općepoznatu poslovicu: »Ako nešto nemaš, pravi se kao da imaš.« Po tome pravilu se već djeci kazuje stih: »Najviša mudrost je u tome da se praviš lud kad treba.« Sad i sami možete zaključiti kakvo je neprocjenjivo dobro Ludost kad samo njena varljiva sjenka i golo podražavanje zaslužuju toliku hvalu učenih ljudi! Ali još jasnije savjetuje ona poznata ugojena svinja iz Epikurova čopora da se »ludost mješa s mudročću«, ma i na kratko vrijeme, dodaje ona ne baš pametno. Dalje uzvikuje: »Zadovoljstvo je biti lud kad treba!« Na drugome mjestu opet veli: »Više voli da izgleda lud i nevješt nego pametan i uvijek neraspoložen.« Homer, koji svuda mnogo hvali svoga Telemaha, ponekad ga naziva ludim. I tragičari vole davati isti nadimak, kao znamenje sreće, dječacima i mladićima. A šta drugo sadrži slavna epopeja Ilijada ako ne mahnita djela ludih kraljeva i naroda? Dalje, kako je savršena ona Cicerova^{cic} pohvala: »svijet je pun luđaka!« I tko ne zna da je svako dobro utoliko izvrsnije ukoliko se više ukorijeni među ljudima?

63 Ali ti pisci možda ne uživaju ugled u kršćana. Zato ću, ako se vi slažete, svoju pohvalu potkrijepiti ili da se izrazim učeno, zasnovati na dokazima iz

Svetog pisma. U to ime najprije molim teologe za milostivo dopuštenje, jer je pravo da mi se pomogne u tako teškom poslu koji počinjem, da ne bih ponovo pozivala helikonske Muze u pomoć. Bilo bi vjerojatno nepošteno prizivati ih s tolike daljine, osobito kad moj predmet i ne spada u njihov djelokrug; možda bi bilo zgodnije da poželim da se za to vrijeme, dok igram ulogu teologa i hodam po trnovitoj stazi, u moje tijelo preseli sa svoje Sorbone duša Skotova, bodljikavija od bodljikave svinje i ježa, a posle neka ide kuda joj se sviđa ili — do đavola! O, kad bih mogla da promijenim svoje lice i da obučem teološko odijelo! Bojim se samo da me tko ne optuži kao kradljivicu, da sam, tobože, krišom opljačkala ormane magistara naših što poznajem toliko teoloških stvari. Iako tome nitko ne treba da se čudi, jer je prirodno što sam pri takvu dugom i prisnom drugovanju s teolozima pokupila ponešto znanja. Čak je i onaj smokvasti bog Prijap ugurao u glavu i zapamtio nekoliko grčkih riječi dok je njegov gospodar glasno čitao. Isto tako je Lukijanov Pijetao, koji je dugo živio s ljudima, dobro naučio ljudski govor. Ali prelazim na stvar, i neka mi je sa srećom! propovjednik (Solomon) piše u prvoj glavi: »Beskonačan je broj luđaka.« Kad kaže »beskonačan broj«, očividno time obuhvata sve ljude, osim malog broja koje ne znam da li je itko uspeo da vidi. Još otvorenije to propovjeda Jeremija u desetoj glavi: »Svaki čovijek posta bezuman od znanja.« Samo bogu pripisuje mudrost, čitavom čovječanstvu ostavlja ludost. Malo ranije kaže: »Mudri da se ne hvali mudročću svojom.« Zašto ne želiš, dragi Jeremija, da se čovijek hvali svojom mudročću? Svakako zato, glasiće odgovor, što mudrosti nema. Ali da se vratim propovjedniku. Šta mislite da znači njegov uzvik: »Taština nad taštinama, sve je taština?« Ništa drugo nego ono što sam rekla: da je ljudski život samo igra Ludosti. Tom izrekom prorok zaista dopunjuje onu sjajnu pohvalu u Cicera koju sam ranije navela: »svijet je pun luđaka.« Kad mudri Sirah kaže: »Lud se mijenja kao Mjesec, a mudri je postojan kao Sunce«, šta drugo to znači nego da je lud cijeli ljudski rod i da samo bogu priliči ime mudrosti. Pri tom pod Mjesecom tumači podrazumijevaju ljudsku prirodu, a pod Suncem izvor svake svetlosti, tj. boga. S tim se slažu i riječi u evanđelju kojima sam Krist govori da se nitko ne može nazvati dobrim osim boga. Pa dalje, ako se ludim naziva svaki čovijek koji nije pametan, a svaki dobar znači isto što i pametan, onda moraju neminovno svi smrtnici, po učenju stoika, biti pod okriljem ludosti! Isto tako Solomon u petnaestoj glavi kaže: »Bezumlje je radost bezumniku« i time očigledno priznaje da od ludosti nema ničeg prijatnijeg u životu. Ovamo spada i ona izreka: »Jer gdje je mnogo mudrosti, mnogo je brige, i tko umnožava znanje, umnožava muku.« I zar ne pripovjeda javno iste misli odlični Propovjednik u sedmoj glavi: »Srce je mudrih ljudi u kući gdje je žalost, a srce bezumnih u kući gdje je veselje?« Nije mu bilo dovoljno što je proučio mudrost, već je htio da upozna i mene. Ako mi ne verujete, čujte šta sam piše u prvoj glavi: »I upravih srce svoje da poznam mudrost i da poznam bezumlje i ludost.« ovdje valja primjetiti da ludosti pripada počast, jer ju je stavio na poslednje mjesto. Vi znate kakav je red u crkvi: onaj tko je po dostojanstvu prvi zauzima poslednje mjesto, kao što piše isti Propovjednik prisećajući se i tu evanđeoskih propisa. Da Ludost ima više dostojanstva od Mudrosti, jasno pokazuje Propovjednik, ma koji on bio, u glavi

četrdeset četvrtoj, čije vam riječi, pobogu, ja neću reći prije nego što ne poduprete moju indukciju povoljnim odgovorima na postavljena pitanja, kao što u Platona rade oni koji razgovaraju sa Sokratom. Šta se više pristoji: zaključavati retke i dragocjene stvari ili obične i proste? Sto ćutite? Ako se vi snebivate, odgovoriće mjesto vas grčka poslovice: «Krčag se ostavlja iza vrata.» I da ne bi tko bez poštovanja odbacio tu poslovicu, napominjem da je navodi Aristotel, bog magistara naših. Tko je među vama tako lud da drago kamenje i zlato ostavlja na putu? Ne verujem da ima takvih. Vi svoje blago skrivate u najudaljenijim prostorijama, pa vam ni to nije dovoljno, nego ga mećete u najtajnije pregrade dobro okovanih sanduka, a otključane ostavljate samo trice. Pa ako dragocjenosti skrivamo, a objelodanjujemo samo ono što nema vrijednosti, zar samim tim ne potvrđujemo da je mudrost manje vrijedna od ludosti, kad Sv. pismo zabranjuje da se krije mudrost, a naređuje da se krije ludost? A sad čujte šta kažu riječi na koje se pozivam: »Bolji je onaj čovijek koji prikriva svoju ludost nego onaj koji prikriva svoju mudrost.« Sveto pismo pripisuje luđaku plemenitu duhovnu skromnost za koju nije kadar mudar čovijek, jer misli da mu nitko nije ravan. Tako ja shvatam ono što Propovjednik piše u desetoj glavi: »Bezumnik i kad ide putem, bez razuma je i kazuje svima da je bezuman.« Zar to nije dokaz izvanredne iskrenosti kad luđak sve ljude izjednačuje sa sobom i kad s njima djeli svoju slavu, iako nema čovjeka koji ne bi imao visoko mišljenje o sebi? Zato se ni veliki kralj ne stidi toga nadimka kad kaže u tridesetoj glavi: »Ja sam luđi od svakoga.« I sv. Pavle, učitelj naroda, u pismu Korinćanima dobrovoljno prima nadimak luđaka, jer veli: »Ne govorim po mudrosti — ja sam još više«, kao da je smatrao za sramotu da ga netko prevaziđe u ludosti. Ali, eto, čujem paklenu dreku nekih koji se trude da krdima savremenih teologa kao vrane izvade oči i da svojim komentarima kao oblacima dima obaviju druge. U tome stadiju je ako ne alfa a ono svakako beta moj Erazmo, koga češće spominjem, jer ga poštujem. Tako glupi navodi, kažu mi oni, dostojni su samo oličene Ludosti! Mnogo je drukčija bila misao apostolova nego što se tebi čini. On u svojim besjedama ne smjera da ga smatraju luđim od ostalih; naprotiv, on je rekao: »Oni su sluge Kristove, a ja takođe«; ponosno se s te strane izjednačio s ostalima i da se ispravi, dodaje: »ja više nego ostali«, osjećajući da nije samo ravan ostalim apostolima u evanđeoskoj službi nego je čak i nešto iznad njih. Pošto je htio da ga svi dobro razumiju i da ne bi izgledalo da nadutim govorom vrijeđa uši, zaštitio se plaštom ludosti. »Ja govorim bespametno«, kaže zato što zna da jedino budale imaju povlasticu da govore sve bez uvrede. Prepirku o tome šta je sv. Pavle mislio kad je to pisao ostavljam Grcima. Ja odlazim stopama onih velikih, debelih, masnih i općepriznatih teologa s kojima dobar dio učenih ljudi više voli, tako mi Zeusa, da ide krivim putem nego da s onim trojezičnim teolozima upozna istinu! I nitko među njima i ne mari za mišljenje tih Grka ni koliko za gakanje čavki; osim toga, imam ja jednog slavnog teologa, čije ću ime iz opreznosti da prećutim, jer znam da bi ga naše čavke odjednom zaokupile grčkom izrekom o magarcu koji svira na liri! Taj znanstvenik objašnjava pomenuto mjesto baš magistarski i teološki. Riječima: »Govorim nepametno više nego ostali« počinje novo poglavlje i raščlanjava ga s velikom dijalektičkom spretnošću na sasvim nov način. Da

navedem doslovno njegove riječi i po obliku i po sadržini: »Nepametno govorim, što znači: izgledam vam nepametnan, ako se izjednačim s lažnim apostolima; a izgledaću vam još nepametniji ako se postavim iznad njih.« Ubrzo kao da zaboravlja na svoj predmet i prelazi na nešto drugo.

64 A zašto bih se ja mučila tumačenjem samo jednog primjera? Svako zna da teolozi imaju javno pravo da nebo, tj. Sveto pismo rastežu kao kožu. To pravo je imao i sv. Pavao, jer kod njega nalazimo riječi koje se ne slažu s izvorom iz kojega su uzete, ako smijemo vjerovati slavnom Hijeronimu, poznavaoću pet jezika. Apostol je slučajno vidio natpis na nekom oltaru u Ateni, pa ga je izokrenuo u prilog kršćanske vere, s tim što je odbacio sve što mu nije išlo u račun a uzeo samo dvije posljednje riječi: »Nepoznatom bogu«, pa i to nešto izmjenjeno, jer je cijeli natpis glasio: »Bogovima Azije, Europe i Afrike, nepoznatim i stranim bogovima.« Prema Pavlovu primjeru upravljaju se, rekla bih, današnji teolozi koji išćupaju odavde ili odande četiri ili pet riječi, pa im, ako treba, obrnu smisao, samo da bi ih prilagodili svojoj koristi, iako ono što stoji ispred njih i iza njih nema uopće nikakve veze s predmetom ili čak kazuje nešto suprotno. Teolozi to čine s tako uspješnom bestidnošću da im pravnici često na tome zavide. Ima li uopće čega što im ne bi pošlo za rukom posle uspeha onog velikog teologa (umalo nisam izbrbljala ime, ali me je ponovo uplašila grčka poslovice o magarcu i liri) koji je jedno mjesto iz sv. Luke protumačio tako da se slaže s duhom Kristovim kao što se slaže vatra s vodom. U trenutku kad se bližila krajnja opasnost, kad valjani štćenici obično najviše pomažu svojim zaštitnicima i stavljaju sve svoje snage u odbranu, Krist je želio da odstrani iz srdaca svojih učenika svako pouzdanje u ljudsku pomoć, pa ih je upitao da li su oskudjevali u čemu otkad ih je poslao na put, ne snabdjevši ih ni putnim troškom, ni obućom da ih štiti od trnja i kamenja, niti im je napunio torbu da ne gladuju. Kad su apostoli odgovorili da su svuda nalazili sve što im je trebalo, Spasitelj je dodao: »A sada, tko ima vreću ili torbu, neka ih ostavi ovdje; a tko ih nema, neka proda svoje haljine i neka kupi mač!« Kako čitava Kristova znanost ne uči ljude ničem drugom do blagosti, strpljivosti i nepodcjenjivanju života, sasvim je jasno šta znače te riječi. Svakako je htio da još više razoruža svoje poslanike, kako bi zanemarili ne samo obuću i torbu već i haljine i kako bi se posvetili goli i sasvim spremni djelu Evanđelja; zato ne smiju imati pri sebi ništa drugo do mač, ali ne onaj kojim se služe razbojnici i ubice, već duhovni mač koji prodire i u najdublji kutak srca i jednim udarcem odbija sve strasti, tako da u srcu ne ostane ništa drugo osim pobožnosti. Ali pogledajte, molim vas, kako je onaj slavni teolog izokrenuo to mjesto! On je pod mačem shvatio pravo da se čovjek brani od proganjanja, torbu je protumačio kao ostavu za životne namirnice: kao da se Krist predomislio kad je uvidio da nije dovoljno kraljevski opremio za put svoje poslanike, pa povukao svoju prvotnu zapovijest; ili kao da je zaboravio šta je rekao učenicima, jer će biti blago njima ako strpljivo podnose porugu, uvrede i kazne, zabranjujući im svako protivljenje zlu, jer su blaženi samo oni koji vole mir, a ne nasilnici; kao da je zaboravio da im je preporučavao da se ugledaju na vrapce i ljiljane, pa im sada ne dopušta više da krenu na put bez mača i čak im naređuje da prodaju odijelo i

kupe mač, jer više voli da idu bez košulje nego, bez oružja o bedru! I kao što misli da riječ mač znači sve ono što se odnosi na odbranu od napadača, isto tako riječ torba shvaća kao sve ono što se odnosi na životne potrebe. I tako taj tumač božje misli šalje apostole naoružane kopljima, lukovima, strijelama i bombardama da propovjedaju znanost na križ razapetog Krista; osim toga, prti im još na leđa kovčežice, torbe i bisage da ne bi slučajno sa odmarališta pošli bez doručka. Mudrog tumača ne zbunjuje ni to što Krist naređuje da se mač, koji je tako žestoko zahtijevao da se kupi, sada metne u korice; i da se nikada nije čulo da su apostoli upotrebljavali mačeve i štitove protiv paganskog nasilja; ali bi ih svakako upotrebljavali da je Krist mislio onako kako ovaj tumači. Netko drugi, koji nije među posljednjima, a čije ime iz poštovanja ne kazujem, napravio je od šatora koje spominje Habakuk kad veli: »Kože će zemlje medijske propasti« — kožu odranog sv. Bartolomeja! Nedavno sam imala čast da prisustvujem jednoj teološkoj raspravi, jer ja to vrlo često činim. Tu je netko postavio pitanje kako se može po Svetom pismu dokazati da je bolje heretike uništiti vatrom nego ih preobraćati uvjeravanjem. Odgovorio je neki starac stroga pogleda i srditim glasom, kojega su obrve izdavale za teologa, da je tu zapovijest dao sv. Pavao, koji veli: »čovjeka heretika po prvom i drugom svetovanju kloni se.« On je ove riječi nekoliko puta ponovio tako glasno da su se mnogi u čudu pitali šta se desilo čovjeku. Onda je objasnio kako heretika treba ukloniti iz života! Neki su prsnuli u smijeh, ali je bilo i takvih kojima se takvo tumačenje učinilo duboko teološko. Pošto su neki i dalje negodovali, pritekao mu je u pomoć neki tenedski advokat, kao što se kaže, nepobitni autoritet. »Čujte!« rekao je. »Pisano je: ‚Zločincu ne daj da živi; svaki heretik je zločinac; dakle, itd.‘« Svi prisutni su bili zapanjeni oštromnošću toga čovjeka i jednodušno odobrili ono što je rekao. Nikome nije palo na pamet da se ta beseda odnosi samo na vračeve, čarobnjake i mađioničare koje Hebreji na svom jeziku nazivaju mehascefim (zločinci) i da bi se smrtna kazna morala proširiti i na preljubu i pijanstvo.

65 Ali ja doista ludo radim što trošim vrijeme u sitnicama kojih ima tako mnogo da ih sve ne bi mogla obuhvatiti ni Hrisipova i Dimidova djela. Htjela bih samo da vas zamolim da i meni, koja nisam vična teologiji, oprostite ako ne budem sve točno navodila, kad se već onim božanskim magisterima dopušta da iskrivljuju istinu. No vratimo se sada Pavlu! »Vi rado podnosite luđake«, kaže on govoreći o sebi. I opet: »Primitite me kao luđaka«. I onda: »Ne govorim po Gospodu, već kao u bezumlju.« Na drugom mjestu opet kaže: »Mi luđaci Krista radi.« Čuli ste koliko je to pohvala Ludosti i iz kakvih usta! Štaviše, apostol javno preporučuje ludost kao nešto prije svega potrebno i vrlo korisno: »Ako tko među vama misli da je mudar, neka postane nepametan da bi bio mudar!« Isus i u Luke naziva ludima dva učenjaka kojima se pridružio na putu. Izgleda mi gotovo čudno što onaj božanski Pavao čak i bogu pripisuje malo ludosti: »Ono što je ludo u boga, kaže on, vrijedi više nego sva pamet u ljudi.« I sad se tome protivi tumač Origen, kao da je tobože moguće da mjerilo te ludosti bude ljudski razum. O tome govori i ova misao: »Tajna krštenja je ludost za one koji umiru.« Ali zašto se ja uzalud dovijam i mučim da to potkrijepim tolikim

dokazima? I sam Krist u mističnim psalmima otvoreno govori Ocu: »Ti znaš moju ludost.« I nije slučajnost što bog tako mnogo voli lude. Mislim da je u tome sličan vladarima ovoga svijeta koji gledaju podozrivo i sa mržnjom na pametne ljude, kao što je Kajsar gledao na Bruta i Kasija (ali se pijanog Antonija nije bojao), Neron na Seneku, Dionizije na Platona; naprotiv, prijatni su im maloumni i bezazleni ljudi. Isto tako i Krist uvijek proklinje i osuđuje mudrace koji se zanose svojim razumom. To sv. Pavao svjedoči jasno, bez dvoumljenja, kad veli: »Bog je izabrao ono što je nepametno na svijetu« i dalje: »Bog je odlučio da pomoću ludosti sačuva svijet«, jer ga mudročću nije mogao obnoviti. Sam bog to objavljuje kad govori kroz usta proroka: »Unišću mudrost mudrih i odbiću razum razumnih.« I opet, kad zahvaljuje Ocu što je tajnu spasenja sakrio od mudrih i otkrio je malima, tj. ludima. Jer u grčkom tekstu stoji za male $\nu\eta\pi\omicron\iota$ (nepametni) a stavlja je nasuprot reci $\sigma\omicron\phi\omicron\iota$ (mudri). Na ovo se odnosi što on često u Jevanđelju ustaje protiv farizeja, pisara i pravnika, ali brižno pruža zaštitu neukom narodu. Jer šta drugo znači onaj uzvik: «Teško vama pisari i farizeji!» ako ne: »Teško vama mudri!« Kako izgleda, Krist se naročito veseli djeci, ženama i ribarima. Čak mu se i među bezumnim životinjama najviše dopadaju one u kojima ima najmanje lisičje prepredenosti. Zato je više volio da jaše na magarcu, iako je mogao bez po muke da sjedne lavu na leđa da je htio. I Sveti duh se spustio sa neba u liku goluba, ne orla ili jastreba. osim toga, u Svetom pismu se često spominju jeleni, srndaći i jaganjci. Uz to, Krist svoje izabranike, kojima je namijenjeno carstvo nebesko, naziva ovcama od kojih nema glupljih životinja na svijetu! Još od Aristotela je ostao izraz »ovčja ćud«, koji podsjeća na glupost ovih životinja i obično se kao pogrđan naziv upotrebljava za glupe i ograničene ljude. I Krist javno priznaje da je pastir toga stada; šta više, on voli ime Jagnje, jer ga sv. Ivan tako naziva: »Pogledajte, Jaganjca božjeg!« Taj nadimak se često spominje i u Apokalipsi. Šta drugo govori sve to nego da je ludost svojstvena svima ljudima, čak i pobožnim; da je čak i Krist, da bi pomogao ljudskoj ludosti, iako je »Očeva mudrost«, postao na neki način lud kad je primio ljudsku prirodu i po spoljašnjem izgledu postao čovjek; i da je, tako reći, postao grešnik da bi izliječio grijehe. A nije htio da ih liječi drukčije nego »ludošću križa« i za izvršenje te namjere upotrebljava neuke i tupoglave apostole kojima revnosno preporučuje ludost i odvraća ih od mudrosti, navodeći im za primjer djecu, ljiljane, zrno gorušice i vrapce, sve ono što nema ni uma ni pameti i provodi život samo po zakonima Prirode, bez ikakve vještine i bez ikakve brige. Osim toga, zabranjuje im da se unapred brinu šta će govoriti pred poglavarima i preporučuje im da ne ispituju budućnost i vrijeme, što znači da se ne zanose svojom mudročću, nego neka se svom dušom prepuštaju njemu. Ovamo spada i ono što je bog i stvoritelj svijeta zabranio prvim ljudima da jedu sa drveta poznavanja dobra i zla kao da je saznanje otrov za sreću. I Pavle otvoreno odbacuje saznanje kao klicu oholosti i opasnosti. Na njega se, mislim, ugleda sv. Bernard, koji tumači da je, brijeg koji je Lucifer izabrao za svoje boravište »gora saznanja«. Možda ne treba odbaciti ni onaj dokaz da je Ludost u milosti višnjih, jer se njoj opraštaju pogreške, a mudrome se ne opraštaju. Zato se svi koji mole za oprostaj izgovaraju Ludošću i skrivaju se iza njenog plašta, iako su svjesno

griješili. Tako moli Aron u četvrtoj knjizi Mojsijevoj, ako se dobro sjećam, za oproštaj kazne svojoj ženi: »Preklinjem te, Gospode moj, ne upisuj nam to u grijeh, jer ludo sagriješismo!« Tako i Saul moli Davida za oproštaj govoreći: »Jasno je da sam nepametno radio.« A sam David opet pokušava da umilostivi Gospoda: »Molim te, Gospode, oprosti krivicu sluzi tvojemu, jer smo ludo radili!« Kao da ne bi mogao dobiti oproštaj ako se ne bi izgovarao ludošću i bezumljem! Ali najjasnije govori meni u prilog ono što Krist kaže na križu kad moli za svoje neprijatelje: »Oče, oprosti im!« Nije naveo drugo opravdanje za njih nego bezumlje, »jer ne znaju šta rade.« Na isti način sv. Pavle piše Timoteju: »Postigao sam božje milosrđe, jer sam nevjernost učinio iz neznanja.« Šta drugo znači »učinio sam iz neznanja« nego da je učinio iz ludosti, a ne iz zlobe: Šta znači »postigao sam milosrđe« ako ne to da ga ne bi postigao da ga nije preporučila zaštitnica Ludost? Meni u prilog govori i onaj mistični psalmist (šteta što mi nije pao na pamet u zgodnom trenutku) kad veli: »Ne sećaj se grijehova moje mladosti i zaboravi moja neznanja!« Čuli ste kako se opravdava dvjema stvarima — mladošću, čija sam ja stalna pratilica, i neznanjima i to u množini, da biste shvatili ogromnu moć Ludosti.

66 Da se ne upuštam dublje u beskonačne navode, reći ću ukratko da kršćanska vjera ima srodnosti s nekom ludošću i da nema nikakve veze s mudrošću. Ako želite dokaza za to, molim! Pogledajte najprije djecu, starce, žene i blesane kako se više nego svi drugi raduju svetim stvarima i obredima i kako po prirodnom nagonu žele da budu što bliže oltarima. Osim toga, poznato vam je da su prvi osnivači vjere bili ljudi začudo skromni i zakleti neprijatelji znanosti. Najzad, izgleda da nema većih zanesenjaka od onih koje je jedanput obuzeo plamen kršćanske pobožnosti: upropašćuju te budale svoja imanja, zaboravljaju nepravde, trpe prevare, ne prave razlike između prijatelja i neprijatelja, klone se uživanja, odaju se postu, bdijenju i suzama, radu i porugama; preziru život i jedino žele smrt, ukratko, kako mi izgleda, otupjeli su za svako ljudsko osećanje, baš kao da im duša živi drugdje, a ne u tijelu. A šta je to drugo nego ludost? Zato nije nikakvo čudo što su apostoli izgledali uvijek kao da su se napili mladog vina i što je sv. Pavao ličio sudiji Festu na luđaka. Ali kad sam jedanput već obukla lavlju kožu, hajde da vam dokažem i to da je sreća, za koju se kršćani toliko muče, samo neka vrsta bezumlja i ludosti. Ne zamerite mi za ove riječi, već bolje ispitajte samu stvar! Prije svega, kršćani se sasvim slažu s platoničarima da je duša utonula u tijelo i obavijena tjelesnim vezama, čijom je težinom okovana tako da jedva može da vidi istinu i da uživa u njoj. Zato Platon definira filozofiju kao razmišljanje o smrti, jer kao i smrt odvaja duhovni dio čovjeka od vidljivih i tjelesnih stvari. I tako se duša, dok god dobro služi tjelesnim organima, naziva zdravom; ali kada raskine veze i pokuša da se oslobodi i kao da razmišlja o bjekstvu iz te tamnice, tada se to zove ludost. Ako se to dogodi slučajno, zbog bolesti i neke organske mane, onda se cijeli svijet složi u tome da je to ludilo. A mi ipak vidimo da ljudi te vrste proriču budućnost, da poznaju jezike i znanosti koje nisu nikada ranije učili i da uopće imaju nešto božansko u sebi. Nema sumnje da to dolazi otuda što se duša pomalo oslobađa tjelesnog dodira i počinje da pokazuje svoju prirodnu snagu.

Isto se tako, mislim, nešto slično dešava ljudima na samrtnim mukama: oni ponekad govore s proročanskim nadahnućem. Ako se to, pak, događa u vatrenoj pobožnosti, možda nije ludilo iste vrste, ali ipak mu je tako slično da ga veći broj ljudi smatra za pravu ludost, osobito stoga što je malo, vrlo malo ljudi koji se čitavim svojim životom razlikuju od cjelokupnog ljudskog društva. Njima se, rekla bih, obično dešava ono što se, po Platonovu opisu, dešava u onoj pećini okovanim ljudima koji se dive samo sjenkama stvari. Jedan od njih utekne iz pećine, ali se vrati i priča im da je vidio istinite stvari i da se oni ljuto varaju ako misle da ne postoji ništa drugo osim bijednih sjenki. A on je postao mudar, pa žali i oplakuje ludost svojih drugova koja ih drži u tolikoj zabludi. Oni ga, zauzvrat, ismijavaju kao bezumnika i odbacuju od sebe. Tako se i običan svijet najviše divi onom što je tjelesno i misli da postoji jedino to. Pobožni ljudi, naprotiv, zanemaruju sve što ima bliže veze s tijelom i sasvim su zaokupljeni posmatranjem nevidljivih stvari. Prvi najveću važnost pridaju bogatstvu, pa odmah iza njega dolazi tjelesno uživanje i tek posljednje mjesto ostavljaju duši; većina čak i ne vjeruje da duša uopće postoji, jer je ne vide očima. Suprotno tome, oni drugi sve svoje misli obraćaju bogu, najjednostavnijem od svih bića, a posle toga misle na ono što im stoji najbliže — na dušu; o tijelu se uopće ne brinu, a novac preziru i izbjegavaju ga kao prljavštinu. A ako baš moraju da se bave takvim stvarima, rade to nerado i s gađenjem, ukratko, imaju kao i da nemaju i gazde su kao da su i bez imetka. Postoje između jednih i drugih u pojedinim stvarima i druge razlike. Sva osjećanja su u vezi s tijelom i ima ih dvije vrste: jedna su više materijalne prirode (pipanje, sluh, vid, miris, ukus), druga su udaljenija od tijela (sjećanje, razum, volja). Duh će, dakle, biti moćan onde gdje bude djelovao. Pobožni ljudi usmjeravaju svu snagu duha na one stvari koje sa čulima nemaju skoro nikakve veze, pa su za tjelesni svijet, tako reći, obamrli i otupjeli. Svjetovnjaci, naprotiv, u tim čulima osjećaju najvišu moć, a za duhovna osjećanja nemaju smisla. Sad je razumljivo ono što čujemo da su neki sveti ljudi pili ulje mjesto vina. S druge strane, neka osjećanja imaju više veze s tjelesnim uživanjem, kao što su: požuda, glad, želja za spavanjem, srdžba, oholost, zavist; s njima pobožni vode nepomirljiv rat, dok ostali ljudi misle da bez njih nema života. Zatim ima nekih osjećanja koja drže sredinu, koja su, tako reći, prirodna; to su: ljubav prema otadžbini, nježnost prema djeci i roditeljima, odanost prema prijateljima. Njih obični ljudi koliko-toliko cijene; a pobožni se čak trude da ta osjećanja iščupaju iz svojih srdaca, osim ako ne dostignu najviši stepen duševnosti da oca vole ne kao oca (jer on je rodio samo tijelo, a tijelu je pravi otac bog), već kao dobra čovjeka u kome sija lik vrhovnoga uma, koji jedino nazivaju najvišim dobrom i tvrde da izvan njega ne postoji ništa što bi trebalo voljeti i željeti. Istim mjerilom procjenjuju i sve druge obaveze u životu: iako smatraju da sav vidljivi svijet ne treba sasvim prezirati, ipak ga mnogo manje cijene od onoga što se ne može vidjeti. Govore i to da se u sakramentu, pa čak i u vjerskim obredima, nalaze tijelo i duh. Tako u postu ne smatraju za neku veliku zaslugu ako se tko odrekne samo mesa i večere, što svijet smatra za najstroži post; treba u isti mah obuzdati i strasti: da manje podležeš srdžbi, da si manje ohol i da ti se duh, kao oslobođen tjelesne težine, uzdigne do uživanja i slasti nebeskih dobara. Slično je i sa službom božjom. Ne

treba potcenjivati spoljašnje obrede, kažu, iako oni sami po sebi nisu korisni, ili su čak i štetni ako im se ne pridruži duhovni element, jer predstavljaju spoljašnja znamenja. Oni predstavljaju smrt Kristovu, koju vjernici treba da izražavaju na taj način što će smirivati, gasiti i tako reći, sahranjivati tjelesne strasti da bi uskršli u novi život i da bi se mogli združiti u jedno s Njim i u jedno među sobom. Tako, dakle, radi, tako misli onaj pobožni čovjek. A obični ljudi, naprotiv, misle da se sveti posao sastoji u sjedenju kraj oltara i to što je moguće bliže, u slušanju bučnog zujanja glasova i u posmatranju drugih, manje važnih obreda te vrste. Ne samo u tim stvarima koje sam navela kao primjer već jednostavno u čitavom životu, pobožni izbjegava sve što ima veze s tijelom i hvata se za nebeska, nevidljiva i duhovna dobra. A kako između pobožnih i običnih ljudi postoji ogromna razlika u svim stvarima, događa se da jedni druge smatraju ludima, mada taj naziv, bar po mome mišljenju, više odgovara pobožnim nego običnim ljudima.

67 To će biti još jasnije ako vam objasnim ukratko, kao što sam obećala, da ta velika nagrada koju očekuju pobožni nije ništa drugo do neka vrsta mahnitosti. Sjetite se, prije svega, da je nešto slično sanjao još Platon kad je pisao da je ludost zaljubljenih najveća sreća u životu. Jer onaj tko silno voli ne živi više u sebi, nego u osobi koju voli; i što se više udaljuje od sebe i prelazi na predmet svoje ljubavi, utoliko je veće njegovo uživanje. Ako duša smišlja kako da iziđe iz tijela i ne upotrebljava valjano svoje organe, može se sasvim pravilno nazvati ludošću. Šta bi inače značio izraz koji se svuda čuje: »Taj čovjek nije pri sebi«, ili »Dođi k sebi«, ili »Je li došao k sebi«? Zatim, ukoliko je ljubav dublja, utoliko je ludost veća i sretnija! Kakav je, dakle, taj budući život blaženih na nebu za kojim pobožne duše uzdišu tako čežnjivo? Duh će, svakako, pobijediti i posrkati tijelo i to će učiniti utoliko lakše što ga je već za života očistio i pripremio za takav preobražaj. Zatim će najviši Um poljuljati na neshvatljiv način i sam duh, jer ga beskonačno prevazilazi. I tako će čitav čovjek izići iz sebe i biti će sretan samo zbog toga što više ne pripada sebi, jer će neiskazano uživati u najvišem Dobru koje sve privlači k sebi. Ta sreća će, razumije se, biti potpuna tek kada duše budu obdarene besmrtnošću, pošto se ponovo sjedine sa svojim nekadašnjim telima. A pošto život pobožnih nije ništa drugo do razmišljanje o budućem životu i tako reći, njegova sjenka, događa se da katkad i na ovom svijetu osjete slast nebeske nagrade. Razumije se, to je neka sićušna kap u poređenju sa izvorom vječne sreće, pa ipak uveliko nadmašuje sva tjelesna uživanja, čak i kad bi se sve slasti svih smrtnika skupile na gomilu: tako visoko stoji duhovno nad tjelesnim, nevidljivo nad vidljivim! To je zaista ono što obećava prorok: »Što oko ne vidje i uho ne ču i u srce čovjeku ne dođe, ono ugotovi Bog onima koji ga ljube.« I to je dio Ludosti koja ne propada pri prelasku iz ovoga živote u onaj, već samo postiže svoje savršenstvo! Stoga ljudi kojima je dano da osjete takav zanos (a dano je vrlo malom broju ljudi), doživljuju nešto vrlo slično bezumlju; oni govore riječi bez veze, u njima nema ničeg ljudskog, iz grla im izlaze neki besmisleni glasovi, svakog trenu mijenjaju izraz lica: čas su veseli, čas potišteni, čas plaču, čas se smiju, čas opet uzdišu; ukratko, sasvim su »izvan sebe«. A kad se »vrate sebi«, ne znaju reći gdje su

bili, da li u tijelu ili izvan njega, da li su bdjeli ili spavali; ne sjećaju se šta su čuli, šta su vidjeli, šta su govorili, šta su činili. Sve vide kao kroz maglu ili san. Znaju samo to da su u tom svojem bezumnom stanju bili neopisano sretni. Mnogo im je žao što su se osvijestili i ništa više ne žele nego da njihovo ludilo traje vječito. I to je tek neznatno iskušenje buduće sreće.

68 Ali mi izgleda da sam već odavno, ne zaboravivši tko sam, prekoračila granice. Ako vam se ova moja priča čini odviše brbljivom i drskom, uzmite u obzir, molim vas, da je to govorila Ludost koja je osim toga žena! Uz to se sjetite i one grčke poslovice: »Često i lud čovijek govori ispravno!« Ili možda mislite da se te poslovica ne može primijeniti na žene. Vidim da očekujete epilog. Ali ste sasvim ljudi ako mislite da se ja još sjećam šta je bilo u onoj gomili riječi koju sam istresla pred vas. Stara izreka glasi: »Mrzim druga u piću koji se svega sjeća.« A ja vam kažem: »Mrzim slušaoca koji se svega sjeća.« Stoga ostajte zdravo, slavni poklonici Ludosti, pljeskajte, živite, pijte!